И. С. ТУРГЕЊЕВ – САБРАНА ДЕЛА – КЊИГА XV

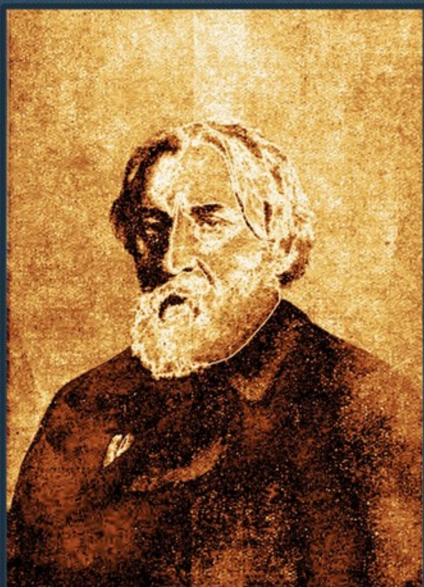

ЧАСОВНИК

И ДРУГЕ ПРИПОВЕТКЕ

НАРОДНА ПРОСВЕТА – БЕОГРАД

И. С. ТУРГЕЊЕВ

САБРАНА ДЕЛА У 20 КЊИГА

УРЕДНИК

МИЛАН КАШАНИН

ИЗДАЊЕ, ШТАМПА И ПОВЕЗ
ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА
НАРОДНА ПРОСВЕТА
БЕОГРАД
1935

И. С. ТУРГЕЊЕВ

САБРАНА ДЕЛА

КЊИГА XV

ЗА ШТАМПУ ПРИРЕДИО
МИЛАН КАШАНИН

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

ЧАСОВНИК

И ДРУГЕ ПРИПОВЕТКЕ

С РУСКОГ ПРЕВЕЛИ

Д-р ДИМИТРИЈЕ ЂУРОВИЋ
СЕРГИЈЕ СЛАСТИКОВ
БРАНИСЛАВА БОЈОВИЋ
ЗОРКА М. ВЕЛИМИРОВИЋ
ЈОВАН МАКСИМОВИЋ

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

За штампарију „Народне Просвете“:
А. Ивановић, Београд, Обилићев венац 3

САДРЖАЈ

Стр.

Часовник

(Старчева прича)

— Превео Д-р Димитрије Ђуровић —

I

Испричаћу вам своју историју с часовником... Чудновата је то историја.

Ствар се дешавала баш почетком садашњега века, 1801 године. Тек што сам ушао у шеснаесту годину свога живота. Живео сам у Рјазањи, у дрвеној кућици близу Окине обале, заједно са оцем, тетком и братом од стрица. Своју мајку ја не памтим: она је умрла после три године по удаји; осим мене, у мојега оца није било деце. Звали су га Порфирије Петровић. Он је био човек миран, нестасит, болешљив; трчкарао је око парничних и других послова. У старо су време сличне му људе називали писарима, кривотворима, копривиним семеном; сам се он титулисао адвокатом.

Нашим домаћинством је управљала његова сестра, а моја тетка, стара педесетогодишња девојка; мојему оцу такође је превалила четврта деценија. Она је била велика богомољка, истину да кажем: лицемерка, блебетуша, свуда је забадала свој нос; и срце њено није било као очево, било је рђаво. Живели смо, истина, нејадно, али у несташици. У мојега оца био је брат, Јегор; али су га за некакве тобож „смутљиве поступке и јакобинске начине ми-

сли" (тако је баш писало у указу) протерали у Сибир још 1797 године.

Јегоров син, Давид, мој брат од стрица, остао је код мојега оца и живео је са нама. Он је био старији од мене свега за једну годину; али сам га обожавао и слушао, као да је био сасвим одрастао. Дечак није био глуп, био је с карактером — вољом, плећат, пун, четвороугластога лица, сав пегав, риђе косе, кратких прстију — што се каже —снага не према годинама! Тетка није могла да га трпи, а отац као да га се чак и бојао... или, можда, осећао се крив пред њим... Кружио је глас да, кад се мој отац не би избрбљао и тако издао својега брата, Давидова оца не би протерали у Сибир! Обојица смо учили у гимназији, у једном разреду, и обојица добро, ја чак мало боље од Давида... Моје памћење је било јаче; али деца — позната је ствар — то превасходство не цене и не поносе се, и Давид је ипак био мој вођ.

II

Име ми је, ви знате, Алекса. Родио сам се 7-га, а имендан ми је 17-га марта. Мени су по старозаветном обичају дали име једнога од оних светаца чије светковање пада на десети дан после рођења. Кум ми је био неки Анастасије Анастасијевић Пучков, или управо — Настасије Настасејић; друкче га нико није звао. Био је страшан парничар, сплеткарош, подмитљивац — сасвим рђав човек; њега су истерали из губернаторске канцеларије, био је под истрагом више пута. Оцу је он био потребан. Заједно су „изналазили начине зараде". Он је био пун

и округласт; лице му је било као у лисице, нос као шило; очи смеђе, светле, такође као у лисице; и стално су биле у покрету, у десно и у лево, и нос је такође покретао као да је мирисао ваздух. Ципеле је носио без потпетица и пудерисао се свакодневно, што се у паланци тада сматрало као велика реткост. Он је уверавао, да без пудера не може бити, јер води познанство са генералима и генералицама.

И ето, дошао је мој имендан. Долази Настасије Настасејић к нама у кућу и каже:

— Ничим те ја досад, кумче, нисам даривао; зато, гледај какву сам ти ствар донео данас!

И вади он из џепа сребрни часовник облика главице лука са нацртаним на плочици са бројевима ружиним грменом и са бронзаним ланцем! Ја сам се расплинуо од радости, а тетка Пелагија Петровна викнула је из свега гласа:

— Љуби руку, љуби руку, неваљалко!

Ја сам љубио кумову руку, а тетка је заређала:

— Ох, драги Настасије Настасејићу, зашто га ви тако мазите! Откуд он може часовником да управља? Испустиће га он, сигурно, разбиће га или сломити!

Ушао је отац, погледао на часовник, захвалио се Настасејићу некако немарно и позвао га у свој кабинет. И чујем како отац говори као сам за себе:

— Ако ти, брате, мислиш тиме да се одвежеш...

Али ја већ нисам могао да издржим на месту, обесио сам о врат часовник и полетео стрмоглавице да покажем свој поклон Давиду.

III

Давид је узео часовник, отворио га и пажљиво прегледао. Он је имао велике способности за механику; волео је он да ради око гвожђарије, бакра и свакога метала; он се снабдео разним оруђима и није му било тешко да поправи или чак да направи нови шраф, кључ и сличне ствари.

Давид је претурио часовник у рукама и, промрмљавши кроз зубе (он је уопште био ћутљив), додао је:

— Стари је... рђав... — Откуда?

Ја сам му казао да ми га је поклонио мој кум.

Давид је подигао на мене своје сиве очи:

— Настасије?

— Да, Настасије Настасејић.

Давид је метнуо часовник на сто и удаљио се од мене ћутећи.

— Он ти се допада? — упитао сам га.

— Не, није у том ствар... Али ја, кад бих био на твом месту, не бих од Настасија примио никакав поклон.

— Зашто?

— Зато што је он ништавило, а у ништавила се не треба задуживати. Још му изјављуј захвалност. Ваљда си му и руку љубио?

— Да, тетка ме приморала.

Давид се осмехнуо, — некако нарочито, под нос. Таква је била његова навика. Гласно се он није смејао никад: сматрао је смех као знак малодушности.

Давидове речи, његов ћутљив осмех дубоко су ме ожалостили. Значи, помислио сам, он ме у души осуђује! Значи, ја сам у његовим очима такође ни-

штавило! Он се никад не би тако понизио, не би примио поклон од Настасија! Али шта сад треба да учиним?

Да вратим часовник — не може се!

Покушавао сам да говорим са Давидом, да затражим од њега савета. Он ми је одговорио да не даје никоме савете, и да ја радим како сам налазим за сходно. — Како знам?! Сећам се да целу ноћ после овога нисам спавао: размишљање ме је мучило. Жао ми је било да се лишим часовника, — метнуо сам га поред постеље на ноћни сточић; он је тако пријатно и занимљиво куцао. Али осећати да ме Давид презире... (Јест, не треба се заваравати! он ме презире!)... чинило ми се неиздржљивим! У јутро је у мени сазрело решење... Ја сам, истина, заплакао, — али сам зато и заспао, — и чим сам се пробудио, обукао сам се на брзу руку и потрчао на улицу. Решио сам да свој часовник дам сиромаху којега првога сусретнем.

IV

Нисам успео да отрчим далеко од куће, набасао сам на то што сам тражио. Срео сам десетогодишњега дечка, босоногога одрпанца, који се често скитао поред наших прозора. Одмах сам му прискочио и, не давши ни њему ни себи времена за размишљање, предложио сам му свој часовник.

Дечко је избуљио очи, једном је руком заштитио уста, као да се бојао да се не опече — и пружио је другу.

— Узми, узми, мрмљао сам: он је мој, ја ти га

дарујем, можеш га продати и купити за себе... тамо... нешто потребније... Збогом!

Гурнуо сам му часовник у руку — и касом сам појурио кући. Постојавши мало за вратима у нашој општој спаваћој соби и одморивши се, приближио сам се Давиду, који тек што је завршио своју тоалету и чешљао своју косу.

— Знаш шта је, Давиде? почео сам колико се може најмирнијим гласом. — Ја сам Настасејићев часовник поклонио. — Давид ме погледао и повукао четком по слепоочници.

— Јест, додао сам истим пословним тоном: — поклонио сам га. Тамо је дечак, врло сиромашан, просјак; њему сам га дао.

Давид је метнуо четку на умиваони сточић.

— Он може за новац који ће добити од његове продаје, — наставио сам, — да набави неку корисну ствар. Свакако, он ће за њега нешто добити.

Заћутао сам.

— Тако! то је добра ствар! — изговорио је, најзад, Давид, и пошао је у собу за учење. Ја сам пошао за њим.

— А ако те упитају куд си га део? — обратио се он мени.

— Рећи ћу, да сам га испустио, одговорио сам немарно.

Више о часовнику између нас тога дана није било говора; па ипак ми се чинило да је Давид не само одобравао мој поступак, већ ми се унеколико чак и чудио. — Заиста.

V

Прошла су још два дана. Десило се тако да се нико у нашој кући није сетио часовника. Оцу се догодила нека крупна непријатност са једним од његових поверилаца: није му било ни до мене, ни до мојега часовника. Али сам ја стално мислио на њ! Чак одобравање... замишљено Давидово одобравање није ме сувише утешило. Он га ничим нарочито није изражавао: свега је једанпут казао — и то узгред, — да није очекивао од мене такве врлине. Коначно: моја пожртвованост ишла ми је на штету, она није добивала равнотежу оним задовољством које ми је чинило моје самољубље.

И ту још, као намерно, пришао је други познат нам гимназиста, син градскога лекара, и почео је да се хвали новим и то не сребрним, већ месинганим часовником, који му је поклонила његова баба...

Најзад нисам издржао и, крадом исклизнувши из куће, потражио сам онога истога сиромашнога дечка коме сам дао свој часовник.

Убрзо сам га нашао: он је са другим дечацима играо у црквеној порти у кости.[1] Позвао сам га насамо и, гушећи се и мешајући речи, казао сам му да се моји љуте на мене за то што сам му дао часовник, и да ћу, ако он пристане да ми га врати, радо платити за њега новцем... Ја сам, за сваки случај, узео собом старинску, Јелизаветинску рубљу, сав мој у готову капитал...

[1] Бацање кошке са ноге. — Прим. прев.

— Па у мене га нема, вашега часовника, — одговорио је дечак љутитим и заплаканим гласом: — мој тата га је видео код мене, па ми га је одузео; још је хтео да ме туче. Ти си га, каже, сигурно, украо негде, — који би те глупак даривао часовником!

— А ко је твој отац?

— Мој отац? Трофимић.

— Али ко је он? Каквога је занимања?

— Он је војник у оставци — сражант.[2] А занимања нема никаквога. Старе ципеле оправља, ђонове пришива. Ето цело његово занимање. Од тога и живи.

— Где је ваш стан? Одведи ме к њему.

— И одвешћу. Ви му реците, мојему татици, да сте ми часовник поклонили. Он ми стално пребацује. Лопов и лопов! И мати такође: од кога си ти лоповлук наследио?

Ми, ја и дечак, пошли смо у његов стан. Он се налазио у кокошињој избици на задњем дворишту фабрике, која је давно изгорела и није подигнута. И Трофимића и његову жену затекли смо код куће. „Сражант" у оставци био је старац високога раста, жилав и усправан, са жуто-седим залисцима, необријане браде и са целом мрежом бора на образима и на челу. Његова жена изгледала је старија од њега: црвене њене очи тужно су трептале и јежиле се на средини болешљиво-отеченога лица.

На обојим су висили некакви тамни дроњци место одеће.

[2] Сержан = наредник; дечак је извео реч од сражаться = ратовање. — Прим. прев.

Ја сам објаснио Трофимићу у чему је била ствар и због чега сам дошао. Он ме саслушао ћутећи, не трепнувши ни једанпут очима и не спуштајући са мене својега бесмисленога и напрегнутога, управо војничкога погледа.

— Размаженост! — изговорио је он, најзад, промуклим безубим басом. — Зар тако отмена господа поступа? А кад Перица заиста часовник није украо, — онда му за то ево једном — луп! Не играј се са господичићима! А кад би он украо, тада бих му дао друкче! јједан! јједан! јједан! Песницама, прописно! ради чега да пазим?... Каква је то историја? А? Запушачима их! Таква је историја?! Фуј!

Овај последњи усклик Трофимић је изговорио високим гласом. Он је, очигледно, био у недоумици.

— Ако хоћете да ми вратите часовник, — објаснио сам му..., нисам смео да говорим „ти", иако је он био прост војник..., — ја ћу вам са задовољством дати ову рубљу. Више он, мислим, не вреди.

— О-о-о-о мрмљао је Трофимић, настављајући своје недоумевање и, по старом памћењу, гутајући ме очима, као да сам ја био неки начелник. — Лепа ствар — а? Хајде, разуми га... Уљана, ћути! — викну он жени, која је хтела да отвори уста. — Ево часовник, — додаде он, — отварајући фијоку стола: — кад је он заиста ваш — изволите узети; а рубљу пак зашто дајете? А?

— Узми рубљу, Трофимићу, ништавни, — завапи жена. — Шенуо си, стари, с памети! Ни паре у кући немаш, а правиш се важан! Узалуд су ти отсекли косу, изгледаш као жена! Откуд то да ни-

шта не знаш. . . Узми новац, кад си већ часовник решио да вратиш!

— Уљано, ћути, неваљалице! — понови Трофимић. — Ко је то видео да се тако разговара? А? Муж је глава; а она разговара! Перице, не мичи се, убићу! . . . Ево часовник!

Трофимић је пружио к мени часовник, али га није испуштао из прстију!

Он се замислио, оборио очи, затим уперио на мене онај исти напрегнуто-туп поглед и одједном заграктао из свега гласа:

— А где је она? Рубља где је?

— Ево је, ево! — убрзано сам изговорио, и извадио сам монету из џепа.

Али ју он није узимао, и све је гледао у мене. Ја сам метнуо рубљу на сто. Он ју је одједном бацио у фијоку, гурнуо ми је часовник и, окренувши се у лево круг и јако ударивши ногом, цвркнуо је на жену и на сина:

— Напоље, вуцибатино!

Уљана је нешто промрмљала, али сам ја већ био искочио на двориште, на улицу. Гурнувши часовник у дубину џепа и стежући га јако руком, дошао сам кући.

VI

Поново сам постао сопственик часовника, али ми он није чинио никакво задовољство. Нисам се решавао да га носим: највише је требало сакрити од Давида то што сам учинио. Шта би он помислио о мени, о мојој бескарактерности? Чак овај несрећни

часовник нисам могао да закључам у фијоку: у нас су све фиоке биле заједничке.

Морао сам да га кријем час на орману, час испод матраца, час иза пећи. . . Па ипак није ми пошло за руком да преварим Давида!

Једном, извадивши часовник испод патоса наше собе, намеравао сам да истрљам поклопац старом рукавицом од јеленске коже. Давид је пошао некуд у варош, а никако нисам очекивао да ће се он убрзо вратити. . . наједанпут он бану на врата!

Толико сам се збунио да у мало нисам испустио часовник, и, сав збуњен, са јако поцрвенелим лицем, почео сам вртети њиме по прслуку и нисам умео да нађем џеп.

Давид ме је погледао и, по своме обичају, осмехнуо се ћутећи.

— Шта ти је? проговорио је најзад. Ти мислиш да нисам знао да је часовник опет код тебе? Првога дана, кад си га донео, видео сам га.

— Уверавам те, — почео сам умало не са сузама.

Давид је слегао раменом.

— Часовник је твој, ти можеш са њиме да радиш шта хоћеш.

Изговоривши ове жестоке речи, он је изишао.

Мене је обузело очајање. Овога пута није било никакве сумње да ме је Давид заиста презирао!

То се није могло тако оставити.

„Доказаћу му ја", помислио сам, стиснувши зубе и упутивши се сместа тврдим кораком у претсобље; нашао сам нашега козака Јушку и поклонио сам му часовник!

Јушка се у почетку нећкао, али сам му објаснио да, ако он не узме од мене овај часовник, ја ћу га одмах раздавити, згњечити ногама, сломићу га на парам парчад и бацићу га у помијару! Он се размислио, кикотнуо се и узео часовник. А ја сам се вратио у нашу собу, и, угледавши Давида, који је читао књигу, испричао сам му свој поступак.

Давид није мицао очију од странице књиге, и опет, слегнувши раменом и смешкајући се, проговорио је: „часовник је твој, и ти си господар над њим." Али ми се чинило, да ме је већ мало мање презирао.

Био сам потпуно уверен да нећу више никад бити укорен, да сам бескарактеран, јер овај часовник, овај гадан поклон мојега кума, био ми је омрзнуо до таквога степена, да нисам био у стању да схватим како сам га могао жалити, како сам могао да га избогорадим у некаквога Трофимића, који је уз то још у праву да мисли како се понашао према мени великодушно.

Прошло је неколико дана... Сећам се, једнога од ових дана стигао је и у нашу варош велики глас: цар Павле је умро и син његов, Александар, о чијој добродушности и човекољубљу ширио се глас, ступио је на престо. Глас је овај страшно узбудио Давида: могућност виђења, брзога виђења са оцем одмах му се претставила. Мој тата се такође обрадовао.

— Све ће прогнане сад вратити из Сибира, ваљда и брата Јегора неће заборавити, — понављао је он, трљајући руке, кашљајући, и у исто време као да се плашио.

Ја и Давид одмах смо се дали на посао и ишли смо у гимназију; ми чак нисмо ни излазили у шетњу, већ смо стално седели негде у углу и израчунавали и тумачили после колико месеци, колико недеља и колико дана треба да се врати „брат Јегор", куда је требало да му се пише, и како да му се пође у сусрет; најзад, како ћемо ми живити после? „Брат Јегор" био је архитекта, зато смо ја и Давид решили да му је требало настанити се у Москви и израђивати тамо велике школе за сиромашне људе, и ми бисмо пошли да му будемо помоћници. На часовник, разуме се, сасвим смо заборавили; поред тога у Давида су се јавиле нове бриге... о њима је реч ниже; али је часовнику било суђено да га се сете.

VII

Једнога јутра, тек што смо стигли да доручкујемо, — ја сам седео сâм испод прозора и размишљао сам о повратку стрица, априлска југовина је парила и сијала на дворишту, — кад је одједном утрчала у собу Пулхерија Петровна. Она је увек била лака и окретна, говорила је пискавим гласом и стално је размахивала рукама, а сад је просто скочила на мене — хајде, госпару, иди одмах, к оцу! викала је она. Какве си то љубавне састанке завео ту, бесрамниче један! Добићете ви обојица! Настасије Настасејић дознао је све ваше пустоловине! Хајде, зове те отац... Сместа се крени!

Не разумејући још ништа, пошао сам за тетком, и прешавши праг собе за госте, угледао сам оца,

који је ходао великим корацима тамо-амо и кострешио ћубу, Јушку сузних очију код врата, а у куту на столици мојега кума Настасија Настасејића са изразом некакве нарочите злурадости у раширеним ноздрвама и у запаљеним и искривљеним очима.

Чим сам ушао, отац је налетео на мене:

— Јеси ли ти поклонио Јушки часовник? говори!

Ја сам погледао на Јушку...

— Говори-де! поновио је отац и лупао је ногама.

— Јесам, одговорио сам, и одмах сам добио јак шамар, који је учинио велико задовољство мојој тетки. Чуо сам како се од задовољства закашљала, као да је попила гутљај врућега чаја. Отац је од мене потрчао к Јушки.

— А ти, подлаче, ниси смео да примиш часовник као поклон, говорио је он, вукући га за косу, а ти си га још и продао, лењивче!

Јушка, заиста, како сам дознао касније, по простоти својега срца понео је часовник к суседном часовничару. Часовничар га је изложио испред прозора; Настасије Настасејић, пролазећи поред дућана, видео га је, откупио и донео к нама у кућу.

Уосталом, расправа са мном и са Јушком није трајала дуго: отац се задихао, закашљао се, а није му било ни у нарави да се љути.

— Братићу, Порфирије Петровићу, — казала је тетка, чим је приметила, наравно, са неким сажаљењем, да је отац престао да се љути: — не изволите се више узнемиравати; не вреди да каљате своје ручице. Ево што ћу предложити: у сагласности са поштованим Настасијем Настасејићем и због тако велике неблагодарности вашега сина узећу ча-

совник; и како је он својим поступком доказао да није достојан да га носи и да он чак не разуме и његову цену, ја ћу га у ваше име поклонити једноме човеку, који ће јако осетити вашу љубав.

— Коме? — упитао је отац.

— Хрисанфу Лукићу, — одговорила је тетка после кратког ћутања.

— Хрисашки? — упитао је отац и, махнувши руком, додао: — свеједно ми је, макар га у пећ бацили.

Он је закопчао раширен јелек и изишао, грчећи се од кашља.

— Пристајете ли ви, рођени? — обратила се тетка Настасију Настасејићу.

— Потпуно, са искреном својом приправношћу, — одговорио је он.

У току целе „расправе" он је био непомичан на својој столици, само је тихо фркао и трљао врхове својих прстију, окречући своје лисичје очи час к мени, час к оцу, час к Јушки. Ми смо му приредили право задовољство!...

Предлог моје тетке изазвао је у мојој души јако негодовање. Није ми било жао часовника, него ми је био врло мрзак човек коме је она намеравала да га поклони. Овај Хрисанф Лукић, по презимену Транквилитатин, здрав, снажан, дугајлија богослов, уобичајио је да долази к нама у кућу — ђаво би га знао ради чега! „Да ради са децом", уверавала је тетка; али он није могао да ради са нама, јер сам није ништа знао и био је глуп као коњ. Он је уопште личио на коња: лупао је ногама, као копитама, није се смејао, већ је рзао и при томе је отварао цело своје ждрело до самога гркљана, и лице му је било

дугуљасто, орловски нос, јагодице велике и спљоштене; носио је космат дуг капут од просте материје и осећало се од њега сирово месо. Тетка га је обожавала и називала га угледним мушкарцем, каваљером и чак гренадиром. Он је имао навику да зврцне децу прстима (он је и мене зврцкао, кад сам био млађи) по челу тврдим као камен нокгима својих дугачких прста, и, зврцкајући, кикотао је и чудио се: „Како то — да твоја глава звечи! Значи — празна је!" И овај звекан да буде господар мојега часовника! Никад! решио сам у својој глави, истрчавши из собе за госте и попевши се с ногама на креветић, док ми је лице пламтело и црвенело се од добивенога шамара и на срцу се такође распаљивала горчина увреде и жудња за осветом... Никад! нећу дозволити да ми се проклети богослов руга... Да прикачи часовник, ланац опружи по трбуху и да рже од задовољства... Никад!

Све је то тако; али како да се уради? како да се омете?

Решио сам да часовник украдем од тетке!

VIII

На срећу, Транквилитатин је у то време некуд пошао из вароши и није могао доћи к нама пре сутрашњега дана. Требало је да се искористи ноћ! Тетка се није закључавала у својој соби, а и у целој кући кључеви нису дејствовали у бравама. Али где ће она да метне часовник, где да сакрије? До вечера га је носила у џепу и чак га је више пута вадила и посматрала; али ноћу — где ће он ноћу да

буде? О, то је већ мој посао да га нађем, — мислио сам, машући песницом.

Сав сам пламтео од одважности, ужаса и радости блискога жељнога преступа; стално сам водио главом одозго доле; тмурио сам обрве, шаптао сам: причекајте! Претио сам некоме, био сам љут, био сам опасан... и избегавао сам Давида! Нико, чак ни он, није требао нимало да посумња у то што сам намеравао да учиним...

Радићу сам и сам ћу да одговарам!

Лагано се измицао дан... затим вечер... најзад је наступила ноћ. Ништа нисам радио, чак сам се старао да се не окрећем: као ексер ми се увртела у главу једна мисао. За време ручка, отац, чије срце је било, како сам рекао, попустљиво, а и савест га је помало гризла због пргавости, — шеснаестогодишње дечаке већ не бију по лицу, — покушао је да ме мази; али сам ја одбио његово тепање, не због злопамћења, како је он мислио тада, већ сам се бојао да се не разнежим: требало је да у целини сачувам ватру освете, цело челичење коначнога решења!

Легао сам врло рано; али, разуме се, нисам заспао и чак ни очи склопио, већ, насупрот, бечио сам их, иако сам покрио главу јорганом. Нисам унапред размислио како да поступим; нисам имао никаквога плана; чекао сам само, кад ће, најзад, све да се умири у кући? Предузео сам само једну меру, нисам изуо чарапе. Соба моје тетке била је на другом спрату. Требало је прећи трпезарију, претсобље, попети се по степеницама, прећи мали ходник ... и тамо у десно су врата!... Није потребно било узи-

мати угарак или фењер, јер је у углу теткине собе испред иконе горело кандило, то сам знао. Према томе, видећи се! Наставио сам лежање са избеченим очима, са затвореним и осушеним устима; крв ми је ударала у слепоочнице, у уши, у грло, у леђа, струјала је по целом телу!... Чекао сам... али као да ми се неки ђаво ругао: време је одлазило и одлазило, а тишина није завладала.

IX

Никад, чинило ми се, Давид није тако доцкан заспао... Давид, ћутљиви Давид, чак је покушавао да разговара са мном! Никад у кући нису тако дуго лупали, ходали, разговарали! И о чему они говоре, мислио сам у себи, нису се изразговарали од јутра! Спољни звуци такође дуго нису престајали: час је пас лајао танким упорним лајем; час је пијани сељак негде стално викао и није се смиривао; час су шкрипела некаква врата; час су ишла кола на оронулим точковима и нису хтела никако да прођу! Уосталом, ови звуци нису ме узнемиравали, напротив, био сам њима, не знам због чега, задовољан! Они као да су одвраћали пажњу. Али гле, чини се, најзад, да се све умирило. Само усамљена шеталица нашега старога часовника мукло зврцка у трпезарији и чује се равномерно и отегнуто, као тешко дисање поспалих људи. Ја покушавам да се придигнем... али је опет цвркнуло... за овим одједном ахнуло... нешто мекано је пало и шапат се шири, шапат мили по зидовима...

Или можда ништа од тога нема — само ме моје уображење дражи?

Најзад све се умирило: стала је сама срж и тама, и самоћа ноћи. — Време је! Унапред сав охлађен, ја скидам са себе јорган, спуштам ноге на под, устајем. . . Чиним један корак, други. . . Шуњам се. . . Табани ногу, као да су туђи, тешки, прелазе слабо и несигурно. Стој! какав је то звук? Да ли то неко тестерише негде, или гребе. . . или уздише? Ја прислушкујем. . . по лицу ми прелазе жмарци, на очи ми навиру водене хладне сузе. . . Не мари! . . . Ја се опет шуњам. Мрачно је, али ја знам пут. Одједном сам набасао на столицу. . . Ох, како је лупнуло, и како боли. Ударац је био по самом голену. . . Претрнем од страха на месту. . . Да ли ће се пробудити? А! Ма што било! Наједном се јавља одважност и чак љутња. Напред! напред! Ето, већ је пређена и трпезарија, опипана су већ и врата, отворена су одједном, једним замахом. . . Свакако је шкрипнула проклета петља. . . нека је! Ево се ја већ пењем уз степенице. Један! два! један, два! Рекнула је под ногом степеница; ја злобно бацам на њу поглед, као да могу да је видим. Ето сам већ ухватио кваку других врата. . . Ова нису ни шкрипнула! Тако су се лако широм отворила' као да говоре: извол'те, извол'те! . . . Ето ме већ на ходнику!

На ходнику горе, испод тавана, налази се мало прозорче. Слаба ноћна светлост једва се сеје кроз тамна стакла. И видим при свитању како на поду на пустини лежи, бацивши обе руке изнад разбарушене главе, наша девојка - послуга; тврдо она спава, дише брзо, а иза саме њене главе су судбоносна врата. Ја корачам преко пустине, преко девојке. . . Ко ми је отворио ова врата. . . не знам, али

сам ја већ у теткиној соби... Кандило је у једном куту, а кревет — у другом, и тетка у ноћној капици на глави и у ноћној блузи лежи на кревету окренута лицем к мени. Спава, не миче се; чак се не чује њено дисање. Пламен кандила тихо се љуља, узнемирен доласком свежега ваздуха; и по целој соби, и по непокретном и као восак жутом теткином лицу заљуљале су се сенке...

Ено часовник! Иза кревета на зиду виси он на извезеном јастучићу. Каква је срећа, помислих! Не треба оклевати! Али чији су то мекани и брзи кораци иза мојих леђа? О, нису то кораци, већ срце лупа!... Ја подижем ногу напред... Боже! нешто округло, доста велико гура ме испод колена... Један! и још један! И ја сам спреман да викнем, спреман да паднем од ужаса... Пругаст мачак, наш домаћи мачак стоји преда мном, погрбивши леђа и подигнувши реп. Ето га, скаче на кревет, тешко и мекано, окреће се и седи, не предући, као да је некакав судија; седи и гледа ме својим златним зеницама. — Миц! миц! шапћем ја једва чујно. Ја се сагињем преко тетке, дохватио сам већ часовник... Она се одједном придигла, широко отворила трепавице... Створитељу! шта ће бити?... Али се њене трепавице тресу и затварају, и глава са слабим блебетањем пада на јастук.

Један минут — и ја сам опет у својој соби, на својој постељи, и часовник је у мојим рукама...

Лакше од перца дотрчао сам натраг! Ја сам соко, ја сам лопов, ја сам јунак, ја се гушим од радости, врућина ми је, весео сам, хоћу да пробудим Давида, да му све испричам, — али, чудновата ствар!

заспим као мртав! Најзад, ја отварам очи... У соби је светло, сунце је већ изишло. На срећу, још се нико није пробудио. Скочим ја као опарен, будим Давида, саопштавам му све. Он слуша, добродушно се смешка.

— Знаш шта је? — каже ми он, најзад. — Дајде да закопамо тај глупи часовник у земљу, да и трага његова не буде!

Ја налазим да је његова мисао изванредна. За неколико минута ми смо обучени, трчимо у врт, који је иза наше куће, и под старом јабуком у дубокој јами, брзо изривеној у мекој пролећној земљи великим Давидовим ножем, скривамо заувек омрзнут поклон од кума, те тако није прешао у руке несимпатичном Транквилитатину! Ми смо затрпали јаму, набацали на њу ситнога камена, и поносни, срећни, ни од кога не запажени, вратили смо се кући, легли смо у наше постеље и спавали још час-два и те како лаким блаженим сном!

X

Можете претставити каква се граја подигла у јутро, чим се тетка пробудила и спазила да нема часовника! До сад ми звечи у ушима њен оштар крик. „Помозите! Опљачкали су! Опљачкали!" цичала је она и дигла целу кућу на главу. Она је беснела, а ја и Давид само смо се смешкали у души, и сладак је нам био наш осмех. „Све, све треба истући! — викала је она, — испод главе, испод јастука су извукли часовник!" Ми смо били спремни за све, ми смо очекивали беду... Али против очекивања, никаква не-

срећа није се сручила на наше главе. У почетку отац се заиста узбудио страшно, чак је и полицију споменуо; али, вероватно, јучерашња расправа му је додијала, и он, напречац, на необично изумљење тетке, напао је њу, а не нас! „Додијали сте ми ви, Пулхерија Петровна, више него горка репа, — викнуо је он, — са вашим часовником. Нећу више о њему да чујем! Није чаролијама, кажете ви, он пропао; шта ме се тиче? Макар и чаролијама! Украли су га вам? Тако му и треба! Настасије Настасејић шта ће рећи? Ђаво га однео, вашега Настасија Настасејића! Нисам од њега видео ништа, сем пакости и незадовољства. Не смете ме више узнемиравати! Чујете ли!" — Отац је лупнуо вратима и ушао у свој кабинет. У почетку ја и Давид нисмо схватили алузију, изражену у његовим последњим речима; али после смо дознали да је отац у исто време јако негодовао на мојега кума, који му је преотео један добар посао. Тако је тетка остала у глупом положају. Умало није пукла од љутине, али није могла ништа. Она се морала ограничити тиме што је, пролазећи поред мене и искрививши уста у моју страну, оштрим шапатом говорила: „лопове, лопове, робијашу, варалицо!" — Теткини прекори чинили су ми право задовољство. Било је такође врло пријатно, пролазећи кроз врт, гледати лицемерно - равнодушним оком оно место под јабуком где је почивао часовник, и, ако се Давид налазио ту у близини, измењати са њиме значајно слегање раменима.

Тетка се решила била да против мене окрене Транквилитатина; али сам се ја осигурао Давидовом подршком. Овај је отворено казао снажном бо-

гослову, да ће му ножем распорити трбух, ако ме не остави на миру... Транквилитатин се уплашио: он, иако је био „гренадир и каваљер", како је говорила тетка, није се одликовао храброшћу.

Тако је прошло око пет недеља... Али мислите ли ви да се историја са часовником тако и завршила? Не, она није свршена; али, да бих ја могао наставити своју причу, потребно ми је да уведем ново лице, и ради увођења новога лица треба да се вратим унеколико натраг.

XI

Мој отац је друговао дуго, чак био близак са једним чиновником у оставци, који се звао Латкин. Овај је био хромоња убог и плашљив човек, чудноватих манира, био је један од оних створова о којима каже пословица да их је сам Бог убио. Као и отац мој и Настасије, он је водио ствари пословнога карактера и био је такође приватан заступник и адвокат; али како није био угледан својим стасом, нити је имао говорничкога дара, и сувише се мало надао на себе, није се решавао да самостално ради, па је ступио у заједницу са мојим оцем.

Рукопис је његов био „прави бисер", законе је знао добро и до танчина је све особине молбеничкога и наредбодавчева слога. Заједно са оцем он је вршио различне послове, делио је добит и штету, и чинило се да ништа не може да пољуља њихово пријатељство. Међутим, поред свега тога оно се срушило једнога дана и то заувек. Отац се коначно свадио са својим сарадником. Кад би Латкин отео од оца

користан посао, као што је то учинио Настасије, који га је касније заменио, отац не би против њега негодовао више него против Настасија, можда чак и мање; али је Латкин, под утицајем неразумљивога осећања ваљда, — осећања зависти, грамзљивости, а можда и под утицајем тренутнога прилива поштења, подвалио мојему оцу, издао га је њиховим заједничком повериоцу, богатом младом трговцу, отворивши очи овом безбрижном младићу на неку... неку вештину, која је требала да донесе мојему оцу велику корист. Оца је увредила и наљутила издаја, а не новчан губитак, ма колик он био. Он није могао да опрости подмуклост!

— Видиш какав се пронашао светац! — говорио је он, дрхтећи од љутине и цвокоћући зубима, као у грозници. Ја сам се нашао ту у соби и био сам сведок ове ружне сцене. — Добро! Од данашњега дана нека је амин! Свршено је све међу нама. Више — ни помози Бог, ни сô и хлеб! Нећу доћи ни ја к теби, ни ти к мени! Ви сте за нас сувише поштени, откуд ја и ви да чинимо друштво! Али нећеш имати ни дна, ни поклопца!" — Узалуд је Латкин молио оца, клањао му се до земље; узалуд је он покушавао да објасни то што је испуњавало његову сопствену душу болешљивим неразумевањем. — „Без икакве користи за себе, Порфирије Петровићу, говорио је он, ја сам упропастио самога себе!" — Отац је остао непоколебљив... Нога Латкинова није више прелазила праг наше куће. Сама судбина, чинило се, решила је да оправда последњу жестоку жељу мојега оца. Убрзо после раскида (десио се он за две године до почетка мојега причања), Латкинова жена, која је,

истина, одавно боловала, умрла је; друга његова кћи, трогодишње дете, онемела је и оглувела у један исти дан од страха, јер јој се рој пчела залепио око главе; сам Латкин је парализован и дошао до крајње коначне сиромаштине. Како се он пробијао и од чега је живео — тешко је било чак и претставити. Живео је он у полуразрушеној колиби, недалеко од наше куће. Старија његова кћи, Раиса, такође је живела са њим и по могућности је водила домаћинство. Ова Раиса је ново лице које морам да уведем у причу.

XII

Док је њен отац био у пријатељству са мојима, стално смо је виђали; она је неки пут целим данима седела код нас и шила је, или прела својим танким окретним и вештим рукама. То је била стасита, мало сувоњава девојка паметнога израза и смеђих очију на бледом дугуљастом лицу. Она је говорила мало, али паметно, тихим и звучним гласом, готово не отварајући уста и не показујући зубе; кад се она смејала, што се дешавало ретко и није се никад продужавало дуго, показивали су се сви зуби, велики, бели, као бадеми. Такође се сећам њеног корака, лакога, протегљивога са малим поскоком на сваком кораку; увек ми се чинило да она силази низ степенице, чак кад је она ишла по равном простору. Она се држала усправно са згрченим на прсима рукама. И ма шта она радила, ма чега се она примала, — макар удевала конац у иглене уши, или сукњу пеглала, — све је било код ње лепо и некако. . . нећете веровати. . . некако дирљиво. Хришћанско њено

име било је Раиса, али смо је звали Черногупка (Црноусна): у ње на горњој усни био је младеж, тамно-плава пега, као да је јела црне малине; али ово је није кварило, напротив, стајало јој је лепо. Она је била тачно годину старија од Давида. Ја сам имао према њој осећање слично поштовању, али се она знала са мном мало. Међутим између ње и Давида завело се пријатељство, — не дечје, чудновато, већ добро другарство. Они су некако одговарали једно другом. Неки пут по читаве часове они нису измењали мисли, али је свако од њих осећало да им је обојима добро, — и баш зато добро што су заједно. Заиста нисам виђао сличне девојке. Код ње је било нешто пажљиво и одлучно, нешто поштено и тужно, и пријатно. Ја нисам од ње чуо паметне речи, али нисам чуо ни бљутавости, и паметнијих очију нисам видео у животу. Кад се десио раскид између њене и моје родбине, све ређе сам је виђао: отац ми је најстрожије забранио да посећујем Латкине, и она се више није показивала у нашој кући. Али сам се са њом виђао на улици, у цркви, и Черногупка ми је уливала она ранија осећања: поштовање и чак неко дивљење — пре него жалост. Она је врло добро савлађивала своју несрећу. „Кремен-девојка”, казао је за њу једном приликом неотесани Транквилитатин. У ствари требало ју је сажаљевати: њено лице имало је израз брижан, уморан, очи су упале и ушле у дупљу, јер је сувише велик терет пао на њена млада леђа. Давид се виђао са њоме много чешће него ја; он је и кући њиној одлазио. Отац је дигао од њега руке, јер је знао да га Давид свакако неће послушати. И Раиса се с времена на вре-

ме појављивала код ограде нашега врта, који је излазио на улицу, и виђала се тамо са Давидом. Није она водила са њиме разговоре, већ му је саопштавала неку нову тешкоћу, или нову невољу и тражила је савета. Парализа, која је снашла Латкина, била је доста чудновате врсте. Ослабиле су његове руке и ноге, али се он није лишио могућности да их употребљава, чак је мозак његов радио правилно; али се његов језик заплитао и место једних речи изговарао друге, требало се досетити што је баш он хтео да каже.

. . . „Чу-чу-чу”, мрмљао је он са напрезањем, — он је сваку реченицу почињао са чу-чу-чу, — „ножице ми, ножице”. . . А ножице су означавале хлеб. Мојега оца је он мрзео из дубине своје душе, — његову клетву сматрао је као узрок свих његових беда и називао га час месаром, час трговцем скупоцених ствари. „Чу-чу, к месару не смеш одлазити, Васиљевна!” Тим именом је он назвао своју кћер, а њега су звали Мартињаном. Сваким даном су се повећавали његови захтеви; расле су његове потребе. . . Али како да се задовољавају ти захтеви? Одакле да се узме новац? Невоља утиче на брзо старање; али је страшно било слушати неке речи из уста седамнаестогодишње девојке.

XIII

Сећам се, десило ми се да присуствујем њеном разговору са Давидом код ограде врта, у сам дан смрти њене мајке.

— Данас, у зору, мама је умрла, — казивала је она, погледавши својим тамним изразитим очима, а

потом оборивши их на земљу,— куварица се примила посла да нађе што јевтинији сандук; али она није сигурна; може она и новац да пропије. Дођи, Давиде, припази: тебе ће се она бојати.

— Доћи ћу, — одговорио је Давид, — припазићу... А шта је с оцем?

— Плаче, говори: мазите и мене. „Мазите" — треба да значи сахраните. Сад је заспао. — Раиса је одједном дубоко уздахнула. — Ох, Давиде, Давиде! Она је прешла полуотвореном песницом преко свога чела и обрва, и овај покрет је био тако горак... и тако искрен, и тако леп, као и сви њени покрети.

— Ти свакако поштеди себе, — приметио је Давид. — Сигурно, сасвим ниси спавала... Зашто плакати? Тузи се не може помоћи.

— Немам времена за плакање, — одговорила је Раиса.

— Богаташи могу да се мазе, да плачу, приметио је Давид.

Раиса је кренула да пође, па се врнула.

— Жути шал од нас хоће да купе, знаш од маминог мираза. Дају дванаест рубља. Ја мислим да је мало.

— Јест, мало је.

— Ми га не бисмо продали, — изговорила је Раиса, после краткога ћутања, — али за сахрану треба.

— Јест, треба. Али бацати новац не треба. Попови ти — невоља! Причекај, доћи ћу ја. Ти одлазиш? — Убрзо ћу доћи. Збогом, голубице!

— Збогом, братићу, голубе!

— Пази, не плачи!

— Кад да се плаче? Треба или ручак кувати, или плакати. Једно од ово двоје.

— Шта! ручак кувати? — обратио сам се к Давиду, чим се удаљила Раиса. — Зар она сама спрема јело?

— Па чуо си да је куварица пошла да купи сандук.

„Спремати ручак, — помислио сам, — а руке су њене увек чисте и хаљина уредна... Хтео бих да видим како је она тамо у кухињи... Необична је девојка!"

Сећам се ја другога разговора код ограде врта. Овога пута је Раиса довела собом своју глуво-нему сестрицу. То је било лепо дете са огромним зачуђеним очима и са целом гомилом црне мутне косе на малој глави (Раисина коса била је такође црна и такође без сјаја). Латкин је већ био парализован.

— Већ не знам шта да се ради, — почела је Раиса. — Лекар је рецепт написао, треба поћи у апотеку; а наш сељачић (у Латкина је остао један зависан од њега, као бившег спахије, сељак) довезао је са села дрва и једну гуску. А чувар куће отима: ви сте ми, каже, остали дужни.

— Гуску одузима? — упитао је Давид.

— Не, не гуску: Она је, тврди он, стара, не вреди; зато ју је сељак и донео вама, — већ дрва одузима.

— Нема он права! казао је Давид.

— Нема права, а одузима... Пошла сам на таван; тамо се налази наш сандук, стар и престар. Почела сам да га претресам... И ево што сам нашла, погледај!

Она је извадила испод мараме доста велик доглед, опточен бакром и олепљен јухтом. Давид, као љубитељ и познавалац сваке врсте инструмената, одмах га је дочепао.

— Енглески је, — казао је он, стављајући га час на једно, час на друго око. — Морски је!

— И стакла су читава, — наставила је Раиса. — Показала сам га оцу; он каже: однеси, заложи га у златара! — Шта ти мислиш? За њега ће дати новаца? А зашто ће нам доглед? Сем да видимо у огледалу како смо лепи. Али огледала, нажалост, нема.

И, казавши ове речи, Раиса се одједном гласно насмејала.

Сестрица њена, наравно, није могла да је чује, али, вероватно, осетила је дрхтање њеног тела: она је Раису држала за руку, и подигнувши на њу своје велике очи, плашљиво је искривила лице и облила се сузама.

— Тако је она увек, — приметила је Раиса, — не воли кад се смеју.

— Хајде, нећу, Љубице, нећу, — проговорила је она, чучнувши брзо поред детета и гладећи прстима њену косу. — Видиш?

Смех је ишчезао са Раисина лица, и њене усне, чији крајеви су се некако нарочито лепо подвијали на врху, постале су опет непокретне. Дете је заћутало. Раиса је устала.

— Значи — ти, Давиде, побрини се... са догледом тим. Јер жао ми је за дрва, па и гуску, ма како она била стара!

— Десет рубаља ће, сигурно, дати, — казао је Давид, превраћући доглед на све стране. — Ја ћу га од

тебе купити... шта ћеш боље? А засад ево ти за апотеку петнаест копејака... Је ли доста?

— Ја ово позајмљујем од тебе, — шаптала је Раиса, примајући од њега петнаест копејака.

— Још како! Са процентима — хоћеш ли? Ето и залога је код мене. Најважнија ствар!... Енглези су први народ.

— А говоре да ћемо ми да ратујемо против њих.

— Не, одговорио је Давид, ми сад бијемо Французе.

— Ти то боље знаш. Хајд' побрини се. Збогом, господо!

XIV

Или, ево какав се још разговор десио све код оне ограде. Раиса се показала забринута више него обично.

— Пет копејака главица купуса и то главица „мала-премала", — говорила је, наслонивши браду на руку. — Те како је скупо! А за шивење новац још није примљен.

— Ко ти је дужан? — упитао је Давид.

— Опет она жена трговца, што станује за бедемом.

— Она што иде у зеленој хаљини која шушти, она дебела?

— Она, она.

— Види ти дебеле! Од сала не може да се издува, у цркви чак од ње пар куља, а дугове не плаћа!

— Она ће платити... али кад? А ево, Давиде, имам још нове бриге. Почео је отац да ми своје

снове прича, — ти знаш да је постао муцав: хоће да изговори једну реч, а изиђе друго. Што се тиче хране или неке тамо свакидашњице, ми смо већ навикли, разумемо, сан пак и у здравих људи бива неразумљив, а у њега је права невоља! Ја, каже он, врло се радујем; данас сам се шећкао све по белим птицама; а Господ Бог ми је поклонио пукет, а у пукету Андрјуша с ножићем. Он нашу Љубицу зове Андрјуша. Сад ћемо ми, каже он, обоје бити здрави. Само треба ножићем — фић! ево овако! И показује на грло. Ја га не разумем; кажем му: добро, рођени, добро, а он се љути, хоће да ми растумачи у чему је ствар. Чак је почео да плаче.

— А ти би му нешто казала, — уплео сам се у разговор, — слагала би му нешто.

— Не умем ја да лажем, — одговорила је Раиса и чак је раширила руке.

И тачно је: она није умела да лаже.

— Не треба лагати, приметио је Давид, али се такође не треба ни секирати. Нико ти неће рећи хвала.

Раиса га је погледала пажљиво.

— Што сам хтела да те питам, Давиде, . . . како треба писати „штоп"?

— А шта је „штоп?"

— Ево, например, ја хоћу штоп (штоб - чтобы) ты жив был (= да жив будеш).

— Пиши: ша(ш), дебело јер(ъ), он(о), буки(б), дебело јер(ъ)!

— Није, умешао сам се ја, не ша(ш), већ черв(- ч)!

— Све једно, пиши черв(- ч)! А главно је да сама живиш!

— Ја бих хтела да пишем правилно, приметила је Раиса и мало је поцрвенела.

Она, кад је црвенела, одмах се чудновато полепшавала.

— Може оно да затреба... Тата како је писао у своје време — за дивљење је! Он је и мене научио. Али сад он чак и слова рђаво разуме.

— Ти ми само живи, поновио је Давид, снизивши глас и не спуштајући са ње очију. Раиса је брзо бацила на њега свој поглед и још више је поцрвенела. — Живи ти... а писати... пиши како знаш... Гле, ђавола, вештица иде! (Вештицом је Давид звао моју тетку). Који ђаво је овамо вуче?... Хајде, душице!

Раиса је још једном погледала на Давида и побегла.

Давид је врло ретко и нерадо говорио са мном о Раиси, о њеној родбини, нарочито од онога времена кад је почео да ишчекује својега оца. Он је само мислио на њега и о том како ћемо тада живети. Он га је добро упамтио и описивао га ми је са нарочитим задовољством.

— Он је велики, снажан, једном руком подиже десет пудова... Кад викне: „хеј, мали!" по целој кући се чује. — Тако је пријатан, добар... и јунак! Ни од кога се он није плашио. Одличан је био наш живот, док нас нису упропастили! Говоре да је он сад сасвим поседео, а био је риђ као ја. Сна-а-га!

Давид никако није хтео да останемо у Рјазању.

— Ви ћете отпутовати, приметио сам, а ја ћу остати.

— Којешта! Ми ћемо те собом одвести!

— А како ће бити са оцем?

— Оца својега ћеш ти напустити. А ако не напустиш — пропашћеш.

— Зашто?

Давид ми није одговарао, само је мрштио своје беле обрве.

— А кад отпутујемо тата и ја, почео је он поново, наћи ће он себи добро место, и ја ћу се оженити. . .

— То неће бити брзо, приметио сам му.

— Зашто, због чега? Оженићу се ја брзо.

— Ти?

— Да, ја; а шта?

— Можда имаш девојку у изгледу?

— Наравно, имам.

— Која је то?

Давид се насмешио.

— Како си ти, ипак, неразуман! Наравно, Раиса.

— Раиса! поновио сам са чуђењем. Ти се шалиш!

— Ја, брате, не умем и не волим да се шалим.

— Та она је за једну годину старија од тебе!

— Па шта је? Уосталом, оставимо тај разговор.

— Дозволи ми да те упитам још ово, казао сам ја, зна ли она за твоју намеру да је узмеш за жену?

— Вероватно.

— Али ти јој ниси ништа казао?

— Шта има да кажем? Доћи ће време, казаћу јој. Доста!

Давид је устао и изишао из собе. Кад сам остао усамљен, мислио сам. . . мислио. . . и решио, најзад, да Давид поступа као паметан и практичан човек; и

мени је чак ласкало то што сам ја друг таквога практичнога човека!

А Раиса, у својој вечној црној вуненој хаљини, наједанпут ми се показала лепотицом и достојном најоданије љубави!

XV

Давидова оца никако нема да дође, чак ни писмо није слао. Лето је наступило давно, месец јуни приближавао се крају. Ми смо се уморили од ишчекивања.

Међутим почели су да кружe гласови да је Латкину нагло позлило, и породица његова само што не умре од глади, а ако не то, срушиће се кућа и кров ће све да притисне. Давид се чак у лицу променио и постао је љут и намргођен, да к њему не можеш да приђеш. Чешће је стао да одлази некуд. С Раисом се сасвим нисам виђао. Покаткад се помаљала она у даљини, прелазећи брзо преко улице својим финим лаким корачањем, усправна као стрела, са згрченим рукама, са тамним и паметним погледом испод дугачких обрва, са забринутим изразом на бледном и пријатном лицу, — и то је све.

Тетка, помоћу својега Транквилитатина, мучила ме по староме обичају, и по старом прекорно шаптала ми је на ухо: „лопове, госпару, лопове!" Али нисам обраћао на њу пажњу; а отац је био стално у послу, радио је, путовао, писао, ништа није хтео да зна.

Једном, пролазећи поред познате јабуке, ја, више по навици, бацио сам попречан поглед на познато

местанце, и одједном ми се учинило као да је на површини земље, која је скривала наше благо, извршена нека промена... Као да се грбина јавила тамо где је раније било удубљење, да ситно камење није лежала тако! „Шта то значи?” помислио сам. „Да није неко продро у нашу тајну и ископао часовник?”

Требало се у томе уверити сопственим очима. Према часовнику, који је лежао у утроби земље, ја сам, наравно, био потпуно равнодушан. Али се не сме дозволити другоме да се њиме користи! Зато наредног дана ја, уставши поново пре зоре и наоружавши се ножем, пошао сам у врт, нашао означено место испод јабуке, копао сам, и ископавши јаму готово аршин дубоку, морао сам се уверити да је часовник пропао, да је неко дошао до њега, извадио га и украо!

Али ко га је могао извадити осим Давида?

Ко је други знао где се он налази?

Ја сам засуо јаму и вратио се кући. Осећао сам се дубоко увређен.

„Претпоставимо, — мислио сам, — часовник је Давиду био потребан за то да спасе од гладне смрти своју будућу жену, или њенога оца... Ма што се мислило, часовник има неку вредност... Али зашто он није дошао к мени и казао: „брате (кад бих био на његовом месту, свакако бих казао: брате) — брате! потребан ми је новац; ти га немаш, ја знам, али дозволи да се користим оним часовником, који смо заједно закопали под старом јабуком. Он никоме не доноси користи, а ја ћу ти, брате, бити захвалан!” С каквом радошћу бих ја пристао!

Али радити тајно, издајнички, не поверити се другу... Не! Никаква страст, никаква невоља не може то да извини!"

Понављам, био сам јако увређен. Почео сам према њему да будем хладан, љутио сам се...

Али Давид није био од оних који то примећују и који се узнемиравају!

Почео сам да правим алузије...

Давид ипак, чинило се, никако није разумевао моје алузије!

Говорио сам у његовом присуству, како је низак у мојим очима онај човек који, имајући друга и чак разумевајући сав значај свештенога осећања другарства, нема довољно великодушности да не прибегава лукавству; као да се нешто може утајити!

Изговарајући ове последње речи, презриво сам се смејао.

Међутим Давид као да му је све то прешло поред ушију! Ја сам га, најзад, просто упитао: како он мисли, да ли је часовник наш радио још неко време, кад је био сахрањен у земљу, или је одмах стао?

Он ми је одговорио: „Ђаво би га знао! Нашао си о чему да размишљаш?!"

Нисам знао шта да радим. У Давида је, очигледно, било нешто на срцу... али не крађа часовника. Неочекиван случај доказао ми је његову невиност.

XVI

Враћао сам се једном приликом кући једном малом улицом, којом сам уопште избегавао да идем, јер се у њој налазило једно крило куће где је ста-

новао мој непријатељ Транквилитатин; али овога пута ме судбина довела овамо. Пролазећи испод затвореногa прозора једне гостионице, одједном сам чуо глас нашега слуге Василија, младога слободнога човека, великога „лењивца и мангупа", како се изражавао мој отац, — али великога такође освајача женских душа, на које је он утицао шалом, игром и свирањем на торбану.[1]

— И помисли, што су измислили! — говорио је Василије, којега нисам могао видети, али сам чуо сасвим јасно; он, вероватно, седео је ту код прозора са другом поред чајнога пара и, као што се то често дешава са људима у затвореном простору, говорио је гласно, не мислећи на то да сваки пролазник на улици чује сваку реч, — шта су измислили? Закопали су га у земљу!

— Лажеш! — промрмљао је други глас.

— Ја ти кажем. Такви су наши господичићи, необични! Нарочито овај Давид... права загонетка. У саму зору сам устао, прилазим прозору... Гледам: какво је чудо?... Иду два наша голуба по врту, носе овај исти часовник, испод јабуке су ископали јаму и туда га гурнули, као каквога младенца! И земљу су за овим сравнили, кунем се богом, тако су распуштени!

— Ђаво нека их носи! — казао је Васиљев сабеседник. — Од беса, значи. А што даље? Ти си часовник пронашао?

— Разуме се, пронашао. Он је и сад код мене. Само га засад не показујем. Сувише много је због

[1] Малоруски инструменат сличан торби са 25 и више жица; нема држале. — Прим. прев.

њега било лома. Давид га је те саме ноћи испод старичине кичме извукао.

— О — о!

— Ја ти кажем. Сасвим су безобзирни. Зато га не смем показати. Али официри ће доћи, продаћу га некоме од њих, у противном случају проиграћу га на карте.

Нисам хтео више да слушам, стрмоглав сам потрчао кући и право к Давиду.

— Брате! — почео сам ја, — брате! опрости ми! Скривио сам ти! Посумњао сам у тебе! Окривљавао сам те! Ти видиш како сам узбуђен! Опрости ми!

— Шта ти је? — упитао је Давид. — Објасни!

— Ја сам посумњао да си ти ископао часовник испод јабуке!

— Опет тај часовник! Зар га тамо нема?

— Нема га тамо; ја сам мислио да си га ти узео, да би помогао твоје познанике. И то је све Василије!

Испричао сам Давиду све што сам чуо испод прозора гостионице. Али како да опишем своје чуђење! Ја сам, наравно, веровао да ће Давид негодовати; али никако нисам очекивао то што се десило са њиме! Једва сам завршио своју причу, обузела га је необична љутња! Давид, који се са презрењем односио к целом том, по његовим речима, „неваљалом” случају са часовником, онај исти Давид који је више пута уверавао да часовник пребијене паре не вреди, — одједном је скочио с места, сав је плануо, стиснуо је зубе, стегао песнице. „То се тако не сме оставити! — казао је он, најзад. — Како он сме да присвоји туђу ствар? Показаћу му ја, при-

чекај! Не гледам ја лоповима кроз прсте!" — Признајем, ја досад не разумем шта је могло тако наљутити Давида: да ли је он био и без тога узбуђен, и Васиљев поступак подлио само масла у ватру, или су га увредиле моје сумње, — не могу да кажем; али га никад нисам видео у таквом узбуђењу. Отворивши уста, ја сам стајао пред њим, и само сам се чудио како је тешко и јако дисао.

— Шта си наумио да урадиш? — упитао сам га, најзад.

— Видећеш после ручка, кад отац легне. Наћи ћу ја тога потсмевача! Ја ћу се са њиме објаснити!

„О, помислио сам: не бих хтео да будем у кожи тога „потсмевача!" Шта ће изићи из тога, Господе Боже мој!"

XVII

Ево што је изишло.

Чим је после ручка завладала она сањива загушљива тишина која и до данас, као врућа перина, притискује руску кућу и руски народ усред дана, после поједених јела, Давид (ја сам га са трепетом у срцу пратио у стопу) пошао је у собу за млађе и извео одатле Василија. Овај у почетку није хтео да изиђе, али се ипак предомислио, покорио се и пошао је за њим у врт.

Давид је стао баш пред његовим прсима. Василије је био целом главом виши од њега.

— Василије Терентјевићу! — почео је мој друг тврдим гласом, — ти си испод ове исте јабуке, пре шест недеља, извукао скривен часовник. Ти ниси

имао права то да чиниш, он није био твој. Врати га одмах!

Василије се збунио, али се одмах поправио. „Какав часовник? Шта ви говорите? Бог са вама! Никаквога часовника ја немам!"

— Ја знам што говорим, и ти не лажи. Часовник је код тебе. Дај га одмах!

— Нема код мене вашега часовника.

— А што си ти у гостионици... — почео сам да говорим ја, али ме је Давид прекинуо.

— Василије Терентјевићу! — изговорио је глухо и страшно. — Нама је добро познато да је часовник код тебе. Каже ти се поштено: дај га. А ако га не даш. . .

Василије се дрско смешкао.

— И шта ћете ви онда са мном урадити? Де-дер?

— Шта? Ми ћемо се оба с тобом тући докле год или ти нас савладаш, или ми тебе.

Василије се засмејао.

— Тући се? То не доликује господи! Са слугом се тући?

Давид је одједном ухватио Василија за прслук.

— Нећемо се ми тући с тобом песницама, — изговорио је он шкргућући зубима, — разуми ти! Него ја ћу ти дати нож и сам ћу узети такав. . . И онда да видимо ко ће кога! Алекса! — командовао је он мени, — потрчи по мој велики нож, знаш, држаљица му је од кости, он је тамо на столу, а други је код мене у џепу.

Василије је одједном занемео од страха. Давид га је стално држао за прслук.

— Опростите... опростите, Давиде Јегорићу, промрмљао је он, чак су му сузе потекле из очију, — шта ви радите? Шта ви? Пустите!

— Нећу те пустити. Ни сажаљења према теби неће бити! И ако би се ти данас извукао од нас, сутра ћемо почети поново. — Алекса, где је нож?

— Давиде Јегорићу, — заплакао је Василије, — не извршите убиство... Шта је то? А часовник... Ја, заиста... Шалио сам се... Ја ћу га овога тренутка вратити вам. Шта је то? Час Хрисанфу Лукићу хоћете трбух да распорите, час мени! Пустите ме, Давиде Јегорићу... Изволите узети часовник. Татици само немојте казати.

Давид је испустио из руку Василијев прслук. Погледао сам му у лице: заиста и други јачи би се уплашио, а камо ли Василије. Лице му је било тужно... хладно... љуто...

Василије је ушао брзо у кућу и одмах се вратио отуд са часовником у руци. Ћутећи дао га је Давиду, и тек кад се враћао кући, гласно је казао на прагу: „Фиј ти, несрећо!"

Васиљево лице још је било тако измењено да се није могао познати. Давид је махнуо главом и пошао у нашу собу. Ја сам се опет повукао за њим. „Суворов! прави Суворов!" мислио сам у себи. Тада, 1801 г., Суворов је био наш први народни јунак.

XVIII

Давид је закључао врата, метнуо часовник на сто, прекрстио руке и, о чуда! засмејао се. Гледајући га, ја сам се такође засмејао.

— Како је то чудновата ствар! — почео је он. — Никако се од тога часовника не можемо ослободити. Замађијан је он, заиста. И због чега сам се ја одједном тако наљутио?

— Јест, због чега? — поновио сам. — Требао си га оставити Василију...

— О, не, — прекинуо је Давид. — Шалиш се! Али шта ћемо са њиме сад да радимо?

— Јест, шта?

Ми смо оба гледали на часовник и замислили се. Украшен плавим бисерним гајтаном (несрећни Василије у брзини није стигао да скине овај гајтан, који је био његова својина) он је мирно вршио свој посао: тик-такао је, истина, некако са надвикивањем корачића, и лагано је помицао своју бакарну минутну казаљку.

— Можда опет да га закопамо? Или у пећ да га бацимо, — предложио сам најзад ја. — Или још ово: да га поклонимо Латкину?

— Не, одговорио је Давид. Ништа од тога не иде. Него ево шта: при губернаторској канцеларији образована је комисија, купе прилоге у корист пострадалих од пожара у Касимову. Варош Касимов, кажу, сасвим је изгорела, са свим црквама. И, тврде, тамо примају све: не само жито или новац, већ и сваковрсне ствари. Дајмо тамо овај часовник! А?

— Дајмо, дајмо! прихватио сам ја. Изванредна је то мисао! Али, ја сам мислио, пошто се породица твојих другова налази у оскудици...

— Не, не; у комисију! Латкини ће и без њега живети. — У комисију!

— Добро, кад је у комисију, нека иде у комисију. Само, ја мислим, треба са тим нешто да се напише губернатору.

Давид је бацио на мене поглед. — Ти мислиш?

— Јест; наравно, много се ту нема што писати. Него тако — неколико речи.

— Например?

— Например... почети овако: „будући"... или ево још: „побуђени"... добро је...

— Затим треба казати: „овај мали наш прилог"...

— Прилог... добро је такође; хајде узми перо, седи, пиши, на посао!

— Најпре концепт, приметио сам ја.

— Добро, концепт; само пиши, пиши... А ја ћу га дотле очистити кредом.

Ја сам узео табак хартије, очистио перо; али нисам стигао да на врху табака напишем: „Његовом Превасходству, Господину Светлом Кнезу" (у нас је тада губернатором био Кнез Х.) и застао сам изненађен необичном галамом... која се неочекивано подигла у нашој кући. Давид је такође приметио ту галаму и такође је застао, подигнувши часовник у левој, а крпицу са кредом у десној руци. Погледали смо се. Какав је то оштар крик? То је цикнула тетка... а ово? — То је очев глас, промукао од љутње. „Часовник! часовник!" виче неко, као да је Транквилитатин. Ноге лупају, шкрипи под, цела гомила трчи... лети право к нама. Ја умирем од страха, и Давид је бео као креч, али има орловски поглед. „Василије, подлац, издао је", шаптао је он кроз зубе... Врата се широм отварају... и отац у кућној хаљини, без машне, тетка у хаљини за пудерисање,

Транквилитатин, Василије, Јушка, други дечко, кувар Агапит — сви навалише у собу.

— Неваљалци! — виче отац, једва дишући... — Најзад смо вас ухватили!... — И, видевши часовник у Давидовим рукама, завапио је отац: „Дај! — дај часовник!" Али Давид, не говорећи ни речи, скоком иде к отвореном прозору и скаче из њега на двориште и на улицу!

Навикнувши да подражавам у свему моме обрасцу, ја такође скачем, ја трчим трагом за Давидом. . .

— „Хватај! држи!" грме за нама дивљи измешани гласови.

Али ми већ трчимо по улици гологлави, Давид напред, а ја на неколико корака за њим, а за нама тутањ и вика потере!

XIX

Много је година прошло од времена свих тих догађаја; више пута сам размишљао о њима, — и досад не могу да објасним узрок оној љутњи што је обузела мојега оца, који је тако недавно запретио и само помињање у његовом присуству о том часовнику који му је дозлогрдио, као што нисам могао да разумем онда страшне љутње Давидове при саопштењу о том да га је узео Василије! Па мимо воље јавља се у глави мисао, да је у часовнику била нека тајанствена снага. Василије нас није проказао, како је то мислио Давид, није му било до тога: он се сувише био уплашио; већ је једна од наших девојака видела часовник у његовим рукама и истога тренутка доставила је о том тетки. Смутња се започела.

И тако, ми смо трчали улицом, баш њеном средином. Пролазници, који су се ту дешавали, застајали су, или су се у недоумици склањали. Сећам се, један мајор у оставци, познати брзач, нагло се помолио кроз прозор својега стана и, сав црвен, са нагнутим трупом, помамно је викнуо. „Стој! држи!" грмело је стално за нама. Давид је бежао, машући часовником изнад главе, неки пут је скакао; ја сам такође скакао тамо где и он.

— Куда? — вичем ја Давиду, видећи да он скреће из улице на уличицу, и скрећем трагом за њим.

— К Оки! — виче он. — У воду га, у реку, к ђаволу!

— Стој, стој! — вичу за нама...

Али ми већ летимо по уличици. Већ нам је у сусрет повејало хладом — и река је пред нама, и прљав, стрм силазак, и дрвен мост са отегнутим низом натоварених кола, и гарнизонски војник са копљем поред покретне греде; тада су војници ишли са копљима... Давид је већ на мосту, трчи мимо војника, који се стара да га удари копљем по ногама, а погодио је у теле које је пролазило туда. — Давид брзо скаче на наслоне греде моста, — чује се његов радостан усклик... Нешто бело, нешто плаво заблистало је, засветлуцало је у ваздуху, — то је сребрн часовник заједно са бисерним Васиљевим гајтаном полетео у таласе... Али се ту дешава нешто невероватно! Трагом за часовником Давидове ноге бацају се горе — и сам он, сав, главачке, са испруженим напред рукама, са рашивеним скутовима капута, описује у ваздуху дугу, — тако скачу у врућ дан уплашене жабе са високе обале у воду

рибњака, — и одмах ишчезава за наслоном греде моста и там... бућ! и тежак пљесак доле...

Шта је са мном било, сасвим нисам у стању да опишем. Био сам на неколико корака од Давида кад је скочио са наслоне греде... али се чак не сећам да ли сам викао; не мислим, чак, да сам се уплашио: ја сам онемео, ја сам полудео. Руке и ноге престале су да раде. Око мене су се гурали, људи су бежали; неки од њих чинили су ми се познати: Трофимић одједном је прошао, војник са копљем потрчао је некуд у страну, коњи из низа натоварених кола журно су пролазили мимо, дигнувши горе привезане вилице. Затим је све позеленело, и неко ме јако гурнуо у теме и уздуж целих леђа... То сам ја пао у несвест.

Сећам се да сам се потом придигао и, видећи да на мене нико не обраћа пажњу, пришао сам наслоним гредама моста, али не са оне стране са које је скочио Давид, јер прићи к њој било ми је страшно, већ са друге, и погледао сам на немирну, плаву, са издигнутим таласима реку; сећам се да сам близу моста, код обале, приметио довезену лађицу, а у њој неколико људи, и један од њих, сав мокар и сијајући на сунцу, сагнувши се са краја лађе, вадио је нешто из воде, нешто не врло велико, неку дугуљасту, тамну ствар, за коју сам у почетку мислио да је куфер или корпа; али загледавши се пажљивије, ја сам видео да је та ствар била — Давид! Тада сам сав задрхтао, викнуо из свега гласа и потрчао к лађи, пробијајући се кроз народ, а кад сам дошао до ње, уплашио сам се и почео сам да се осврћем. У броју људи који су је опколили, познао сам Транквилита-

тина, кувара Агапита, са чизмом у руци, Јушку, Василија... Мокар човек, који је сијао на сунцу, извадио је из лађе и метнуо под пазухо тело Давида, чије су се обе руке дизале до висине лица, као да је хтео да се сакрије од туђих погледа, и метнуо га је у обалско блато, на леђа. Давид се није мицао, као да је умро, саставио је пете и испупчио је трбух. Лице му је било зеленкасто, очи су му одрвениле и вода је капала са његове косе. Мокар човек, који га је извадио, изгледало је по оделу да је фабрички радник, почео је да тумачи, дрхтећи од хладноће и стално одвајајући праменове косе од чела, како је он то учинио. Врло добро и брижљиво је причао.

— Видим ја, господо, какав је узрок? Кад је бућнуо овај мали с моста... Ту!... Ја сам одмах трчећим кораком пошао по току доле, јер знам да је он пао баш у матицу, и ако га понесе под мост, онда му неће бити ни трага! Гледам: као да — плива космата капа, а тамо — то је његова глава. И ја сам одмах брзо скочио у воду, ухватио га... А затим је већ било лако!

У гомили су се чуле две три речи одобравања.

— Треба да се загрејеш, хајдемо да попијемо чокончић, — казао је неко.

Али се ту неко грчевито пробија напред... То је Василије.

— Шта је то, православци, — виче он са сузама, — треба га љуљати. То је наш господичић!

— Тресите га, тресите, — чује се у гомили, која стално придолази.

— Обесите га за ноге! Најбољи је начин!

— На буре га трбухом и ваљај га тамо-амо, док што. . . Узмите га, децо!

— Не смеј дирати! — умешао се војник са копљем. — Треба га понети у стражарницу.

— Вуцибатино! — чује се однекле бас Трофимића.

— Он је жив, — вичем ја одједном из свег гласа, готово са ужасом.

Ја сам примакао своје лице к његовом лицу. . . „Тако изгледају дављеници”, мислио сам у себи, и занемео сам, био сам као без душе... И наједанпут видим — Давидове усне су задрхтале, и повратио је мало воде. . .

Мене су одмах одгурнули, одвукли; сви су му пришли.

— Љуљај га, љуљај! — зашумели су гласови.

— Не, не, стој! — викнуо је Василије. — Кући га, кући!

— Кући, — прихватио је сам Транквилитатин.

— Да му повратимо дух, а тамо ће се боље видети, — настављао је Василије. (Ја сам од тога дана заволео Василија). — Браћо!

— Братићи, има ли асуре? Ако не — узмите за главу и за ноге. . .

— Стој! Ево асура! Положи! Потстави! Крећи! Важно: као возом је отпутовао.

И, после неколико тренутака, Давид, ношен на асури, свечано је ступио под кров наше куће.

XX

Свукли су га, положили на кревет. Још на улици је почео да даје знакове живота, мукао је, махао рукама. У соби се сасвим освестио. Али чим су

опасности по његов живот прошле и није потребно било скакати око њега, — негодовање је заменило бриге: сви су се од њега удаљили као од губавца.

— Нека га казни Бог! нека га казни Бог! — цичала је тетка тако да се чуло по целој кући. — Уклоните га некуд, Порфирије Петровићу, јер ће он још такве несреће да изазове, да и сам нећеш моћи да се снађеш!

— То је, молим те, покора нека, а и манит, — додавао је Транквилитатин.

— Злоћа, злоћа! па каква! — цичала је тетка, прилазећи вратима наше собе, да би је Давид боље чуо: — прво и прво, украо је часовник, а после са њим у воду... Нека ничији не буде... Ето ти!

Сви, сви су негодовали!

— Давиде, — упитао сам га, чим смо остали сами, — зашто си то учинио?

— И ти са њима, — казао је све још слабим гласом: усне су његове биле модре и сав он као да је отекао. — Шта сам ја урадио?

— А у воду зашто си скочио?

— Скочио! Нисам се могао задржати на наслоној греди моста, то ти је све. Кад би знао да пливам, намерно бих скочио. Научићу се обавезно. А за то часовник сад — ћа! ћа!

Али у тај тренутак ушао је у нашу собу свечаним кораком мој отац.

— Тебе ћу ја, љубазни мој, — обратио се он к мени, — обавезно да истучем, немој да сумњаш, иако си одрастао већ. — За овим је он пришао постељи на којој је лежао Давид. — У Сибиру, — почео је он на-

дахнутим и важним тоном, — у Сибиру, госпару мој, на робији у подземљу живе и умиру људи који су мање преступници него ти! Јеси ли ти самоубица, или просто лопов, или пак сасвим глупан? Кажи ти мени?!...

— Нисам ја ни самоубица, ни лопов, — одговорио је Давид, — али истину рећи: у Сибир иду добри људи, бољи од мене и од вас... Ви то најлепше знате.

Отац је тихо хукнуо, узмакнуо је корак натраг, погледао је напрегнуто на Давида, пљунуо и, прекрстивши се лагано, изишао из собе.

— Не волиш? — казао му је Давид, и исплазио је језик. За овим је покушао да се придигне, али није могао. — Значи, некако сам се ударио, — казао је он, јечећи и мрштећи се. — Сећам се, у греду ме вода гурнула.

— Јеси ли видео Раису? — додао је он одједном.

— Не, нисам је видео... Чекај, чекај, чекај! сад се ја сећам, да није она стојала на обали поред моста? — Јест... Тамна хаљиница, жута марама на глави... Мора бити да је то она!...

— А затим... Јеси ли видео?

— Затим... Ја не знам. Није ми било до тога. Ти си тада скочио...

Давид се узнемирио.

— Голубе, друже, Аљоша, пођи к њој одмах, реци јој да сам здрав, да ми није ништа. Сутра ћу ја бити у њих. Иди брже, брате, задужи ме!

Давид је пружио к мени обе руке... Његова исушена риђа коса вирила је к врху забавним праменовима... али пријатан израз његова лица чинио се

због тога још више искрен. Ја сам узео капу и изишао из куће, старајући се да ме не види отац и да га не потсетим на његово обећање.

XXI

„Збиља”, размишљао сам ја, идући Латкиним, — „како се десило да ја не приметим Раису? Куда се она дела? Морала је она видети”.

И одједном сам се сетио: у сам тренутак Давидова пада у ушима ми је зазвучао страшан крик, који је парао душу...

Да није то била она? Али како да је нисам после видео?

Пред кућом у којој је становао Латкин ширила се пустара, обрасла копривом и окружена развањеном оградом од коља. Чим сам се пробио кроз ту ограду (нигде није било ни капије ни врата), мојим очима показала се ова слика: на доњој степеници степеништа испред куће седела је Раиса, наслонивши лакат на колено и подупрвши браду скрштеним прстима; она је гледала право пред собом у земљу; поред ње је стајала њена нема сестрица и безбрижно је махала бичем, а испред степеништа, окренут леђима према мени, у подераном и изношеном јелеку и у панталонама и са чизмама од пустине на ногама, машући лактовима и кривећи се, правио је ногама ситне кругове и скакутао старац Латкин. Кад је чуо моје кораке, он се неочекивано окренуо, најпре је чучнуо, па се придигао и, прискочивши одмах к мени, проговорио је необично брзо, колебљивим гласом, са непрекидним: чу, чу, чу! Ја сам стао као укопан. Давно га нисам ви-

део и, наравно, не бих га познао кад бих се срео са њиме на другом месту. Ово смежурано, безубо, црвено лице, ове округле, мутне очи, разбарушене седине, ова трзања, ови скокови, овај бесмислени мутави говор — шта је све то? Какво нечовечно очајање мучи ово несрећно створење? Каква је то „игра смрти?"

— Чу, чу — блебетао је он, грчећи се стално, — ево је, Васиљевна, сад је, чу, чу ушла... Чујеш! Кор..ритом по поклопцу (он се ударио руком по глави) и седи тако као лопата; и мутава, мутава као Андрјуша; мутава Васиљевна! (Он је, вероватно, хтео да каже: нема). Чу! мутава моја Васиљевна! Ето, оне обе сад сиромашно живе... Погледајте, православци! Само ја имам ове две лађице! А?

Латкин је, очевидно, сазнавао да не говори што треба, и страшно се напрезао да ми растумачи у чему је ствар. Раиса, чинило се, сасвим није чула шта говори њен отац, а сестрица је настављала да маше бичем.

— Збогом, трговче скупоценим стварима, збогом, збогом! — отегао је Латкин неколико пута узастопце, са ниским поклонима, као да се обрадовао што је, најзад, ухватио разумљиву реч.

Глава ми се вртела.

— Што значи све то? — упитао сам неку старицу, која је посматрала кроз прозор кућице.

— Шта, братићу! — одговорила је ова отегнуто: — говоре да је човек неки, а ко је он, Господ га зна, давио се, а она је то видела. Уплашила се, шта ли; дошла је ипак... ништа; а кад је села на огра-

нак куће, говори јој или не, све једно. Значи, и она ће такође да остане без језика. О-о-х!

— Збогом, збогом, — понављао је Латкин све са истим поклонима.

Ја сам пришао Раиси и стао сам баш пред њом.

— Раисица, — викао сам ја, — шта ти је?

Она није ништа одговарала, као да ме није ни приметила. Њено лице није побледело, није се изменило, али се некако окаменило, и израз на њему такав... као да ће она овога тренутка да заспи.

— Мутава је она, мутава, — мрмљао је мени на ухо Латкин. Ја сам ухватио Раису за руку. — Давид је жив, — викнуо сам гласније него пре, — жив је и здрав, жив је Давид, разумеш ли? Извадили су га из воде, он је сад у кући и рекао је да ти кажем да ће сутра да дође к теби... Он је жив!

Раиса је као са неком муком окренула очи на мене; трепнула је њима неколико пута, ширећи их све више и више, затим је нагнула главу, помало се сва зацрвенила, усне њене су се отвориле... Она је лагано, пуним прсима удахнула у себе ваздух, намрштила се, као од бола, и проговоривши са страшном напрегнутошћу: „јест... Дав... жи... жив", немарно је устала са огранка куће и упутила се...

— Куда? — кликнуо сам ја.

Али, помало кикоћући и кривећи се, она је трчала кроз пустару... Наравно, ја сам се упутио за њом, док се за мном дизао сложан старачки и дечји вапај Латкина и глувонеме... Раиса се упутила право к нама.

„Ох, показао се дан!" мислио сам ја, старајући се да не заостанем од црне хаљинице која се видела преда мном... „Ох!"

XXII

Прошавши поред Василија, тетке и чак Транквилитатина, Раиса је утрчала у собу где је лежао Давид и право му се бацила на прси.

— Ох... Ох... Да-виде, — зазвечао је њен глас испод просуте њене косе, — ох!

Размахнувши јако рукама, загрлио ју је Давид и припио се уз њу главом.

— Опрости ми, срце моје, — чуо се и његов глас.

И обоје су били ван себе од радости.

— Зашто си ти пошла кући, Раиса, зашто ниси остала? — говорио сам јој... Она још није дизала главу. — Ти би видела да су га спасли...

— Ох, не знам! ох, не знам! Не питај! не знам, не сећам се како сам кући пошла. Сећам се само: видим те у ваздуху... нешто ме ударило... А што је било после...

— Ударило, — понови Давид, и ми све троје одједном се сложно засмејасмо. Било нам је врло добро.

— Шта ће то да буде, најзад! — зачу се иза нас грозан глас мојега оца. Он је стојао на прагу врата. — Хоће ли се свршити најзад те глупости или не? Где ми живимо? У руској држави или у француској републици?

Он уђе у собу.

— Нека иде у Француску ко хоће да се буни и да живи неморално! А ти како си смела овамо да дођеш? — обратио се он к Раиси, која се, дигнувши се тихо и окренувши се к њему лицем, очигледно уплашила, али са њенога лица није ишчезавао неки пријатан и блажен смех. — Кћи мојега крвнога непријатеља! Како си се осмелила? Још ју је напало да се грли! Напоље одмах! у противном...

— Стрико, — казао је Давид и сео је у постељи. — Не вређајте Раису. Она ће поћи... само је ви не вређајте.

— А какав си ми ти уставодавац? Ја је не вређам, не вре-е-ђам! већ је терам. Ја ћу још тебе узети на одговорност. Туђу сопственост си изгубио, кидисао си на свој живот, у расходе си ме бацио!

— У какве расходе? — прекиде га Давид.

— У какве? Одело си покварио, — ти то ништа не рачунаш? И на ракију сам дао људима, који су те донели! Целу породицу си уплашио, и још чиниш испаде! А ако ова девојка, заборавивши стид и част...

Давид се тргао са постеље.

— Не вређајте је, каже вам се.

— Ћути!

— Не смете...

— Ћути!

— Не смете срамотити моју вереницу, — викну Давид из свег гласа, — моју будућу жену!

— Вереницу, — понови отац и избуљи очи. — Вереницу! Жену! Хо, хо, хо! (Ха, ха, ха! одазвала се за вратима тетка). А колико ти је година? Без

године недељу живи на свету, млеко на уснама није му осушено, недозрели! И хоће да се жени! И ја... И ти...

— Пустите, пустите ме, — шапну Раиса и упути се вратима. Она је сасвим малаксала.

— Ја од вас дозволу нећу да молим, — настави Давид, опирући се песницама о крај постеље, — већ од мојега оца, који данас-сутра мора овамо да дође! Он ми је указ, а не ви; а што се тиче мојих година, мени и Раиси се не жури... Причекаћемо, ма шта ви тамо говорили.

— Ој, Давиде, растрезни се! — прекину га отац; — погледај на себе, ти си сав растрзан... Изгубио си сваку учтивост!

Давид ухвати руком кошуљу на прсима.

— Ма што ви говорили, — понови он.

— Затвори му уста, Порфирије Петровићу, затвори му уста, — цикну тетка иза врата, — а ту скитницу, ту неваљалицу... ту... — Али је нешто необично пресекло у тај тренутак говорништво моје тетке: њен глас се одједном прекинуо и место њега се чуо други, старачки мукли и слаби...

— Брате, — изговорио је тај други глас. — Хришћанска душо!

XXIII

Сви смо се окренули... Пред нама је, у оном истом оделу у коме сам га недавно видео, стајао, као привиђење, мршав, тужан, диваљ Латкин.

— А Бог! — изговорио је он некако детињски, дижући горе искривљен прст, који је дрхтао, и упе-

ривши немоћан поглед у оца, — Бог је казнио! а ја Ва... за Ра... јест, је-ст за Раисицу сам дошао! Мени... чу! Мени шта? Убрзо у земљу, — и како се каже? Један штап, други... пречага — ето што ми... треба. А ти, брате, трговче скупоценим стварима... пази... и ја сам човек!

Раиса је, ћутећи, прешла собу и, узевши Латкина под руку, закопчала му је јелек.

— Хајдемо, Васиљевна, — говорио је он, — ту су све свеци, к њима не иди! И тај, што тамо у футроли лежи, — он показа на Давида, — такође је светац. А ја и ти, брате, грешни смо. Чу, чу... опростите, господо, љутитоме старцу! Заједно смо крали! — крикну одједном, — заједно смо крали! понови он са јасном насладом: језик га је, најзад, послушао.

Ми сви у соби ћутали смо.

— А где у вас... икона ту? — упита он, подижући главу и водећи очима, — треба се очистити.

Он је почео да се моли Богу, окренувши се једному од кутова, крстио се пријатно по неколико пута узастопце, лупајући прстима час по једном, час по другом рамену, и убрзано понављајући: „Помилуј ме, Го... ме... Го... ме-Го!..." Мој отац, који за цело то време није скидао погледа са Латкина и ни речи није казао, одједном је затрептао, стао је поред њега и такође почео да се крсти. Затим се обрнуо к њему, поклонио се ниско — ниско тако да је једном руком дотакао под, и казао је: „Опрости и ти мене, Мартемјане Гаврилићу", — и пољуби га у раме. Латкин му је одговорио цмокањем усана у ваздуху и мигањем очима: сумњиво

је да је добро разумео што ради. Затим се мој отац обратио ка свима што су били у соби, ка Давиду, к Раиси, к мени:

— Радите шта хоћете, понашајте се како знате, — изговорио је он тужним и тихим гласом, и изишао је.

Тетка му је пришла, али је он викнуо на њу оштро и сурово. Он је био потресен.

— Ме Го... ме Го... помилуј! — поновио је Латкин. — Ја сам човек!

— Збогом, Давиде, — казала је Раиса и заједно са старцем такође је изишла из собе.

— Сутра ћу бити код вас, — крикнуо је Давид и, окренувши лице к зиду, прошаптао је: — уморан сам јако; не би било рђаво да се сад заспи, и заћутао је.

Ја дуго нисам излазио из наше собе. Скривао сам се. Нисам могао да заборавим то чиме ми је претио отац. Али мој страх није био оправдан. Он ме је срео — и кад би бар једну реч казао. Њему самом, чинило се, било је нелагодно. Уосталом, ноћ је наступила убрзо и у кући се све умирило.

XXIV

Наредног јутра Давид је устао, као да му ништа није било, а ускоро после тога, у један исти дан, десила су се два важна догађаја: ујутро је умро старац Латкин, а увече је допутовао у Рјазан стриц Јегор, Давидов отац. Како није претходно посао, нити кога предупредио, бануо је он неочекивано, пао је као гром из ведра неба; отац се необично узнемирио и мислио је да што боље почасти и прими драгога госта, и вртео се као да

се гушио од угљеног гаса, старао се као крив човек; али стрица, чинило се, није нарочито радовала брижљива срдачност брата, стално је понављао: „зашто ће све то?" и „не треба ми ништа". Са тетком је био још хладнији; уосталом, ни она се око њега није много трудила. У њеним очима он је био безбожник, јеретик, волтеријанац... (заиста, он је научио француски да би могао читати Волтера у оригиналу). Ја сам нашао да је стриц онакав како ми га је описао Давид. То је био крупан човек, прилично тежак, са широким богињавим лицем, важан и озбиљан. Он је стално носио шешир са ћубом, манжете, набoран и жућкасте боје јелек, са челичном сабљицом о бедру. Давид се необично обрадовао, чак му је лице добило светлију и јаснију боју, и очи његове су постале друкчије: радосне, јасне и сјајне; али се на све начине старао да умери своју радост и да је не изрази речима: бојао се да постане малодушан. Прве ноћи после доласка стрица Јегора, оба они — отац и син — закључали су се у додељеној им соби и дуго су разговарали полугласно; другога јутра приметио сам да је стриц некако нарочито нежно и са поверењем посматрао свога сина: видело се да је са њиме врло задовољан. Давид га је повео на парастос к Латкиним; ја сам такође пошао туда: отац ми није бранио, али је сам остао код куће. Раиса ме зачудила својом мирноћом: побледела је она и врло смршала, али сузе није проливала, и говорила је и држала се врло просто; и поред свега тога, чудновато је да се каже, налазио сам у њој неку величину: нехотичну величину туге, која на саму себе заборав-

ља! Стриц Јегор се са њом ту, у црквеној порти, упознао; и судећи по томе како се он према њој понашао, видело се да му је Давид већ говорио о њој. Она му се допала не мање од сопственога сина: могао сам то да прочитам у Давидовим очима кад је он гледао на њих. Сећам се како су они засијали од радости кад је његов отац казао у његовом присуству, говорећи о њој: „Паметна је, биће домаћица."

У кући Латкиних су ми причали да се старац тихо угасио, као сагорела свећа, и док се није лишио снаге и сазнања, стално је гладио своју кћер по коси и изговарао нешто нејасно, али не тужно, и све се смешкао. Мој отац је пошао на сахрану, у цркву и на гробље, и врло се срдачно молио; чак је Транквилитатин певао за певницом. Пред гробом је Раиса одједном зајецала и пала је лицем на земљу; ипак се брзо смирила. Њена сестрица, глуво-нема, обасјала је свакога и све великим светлим и мало дивљим очима; с времена на време она се припубљивала уз Раису, али се код ње није запажало страха.

Сутрадан после сахране стриц Јегор, који, видело се по свему, није допутовао из Сибира празних руку (новац за сахрану он је дао и Давидова спасиоца обилато је наградио), али који о свом тамошњем животу ништа није причао и није никакве своје планове за будућност саопштавао, неочекивано је објавио моме оцу да не мисли да остане у Рјазањи, већ ће са сином отпутовати у Москву. Отац мој, из пристојности, изразио је сажаљење и чак је покушао, истина, врло слабо, да измени стри-

чево решење; али у дубини своје душе он се, мислим, томе врло обрадовао.

Присуство брата са којим је он имао врло мало заједничкога, који га није удостојио чак ни укора, који га чак није ни багателисао, већ се је просто грозио од њега, давило га је... па и растављање са Давидом није причињавало нарочите туге. Мене је, наравно, уништио овај растанак; ја као да сам осиротео у прво време и изгубио сваки ослонац у животу и сваку вољу за живот.

И тако је стриц отпутовао и одвезао собом не само Давида, већ, на велико чуђење и чак негодовање целе наше улице, и Раису, и њену сестрицу... Дознавши о таквом његовом поступку, тетка га је одмах назвала Турчином, и називала га је Турчином до самога краја свога живота.

А ја сам остао усамљен, усамљен... Али ствар није о мени.

XXV

Ето и крај моје историје са часовником. Шта да вам још кажем? После пет година Давид се оженио својом Черногупком, а 1812 године, у чину артилериского поручника, погинуо је славном смрћу на дан бородинске битке, бранећи Шевардински шанац.

Од тога доба протекло је много воде, и много часовника се код мене мењало; чак сам дошао до таквога задовољства да сам набавио прави „брегет" са секундном казаљком, ознаком бројева и репетицијом... Али у тајној фијоци мојега стола за писање чувам старински сребрни часовник са

ружиним грменом на плочици са бројевима; купио сам га у Јеврејина — разносача, изненађен његовом сличношћу са часовником који ми је некад поклонио мој кум. С времена на време, кад сам усамљен и никога к себи не очекујем, вадим га из фиоке и, посматрајући га, сећам се младих дана и друга тих дана, који су одлетели у неповрат...

Париз, 1875.

Сан

— Превео Сергије Сластиков —

Живео сам тада са својом мајком у малом приморском граду. Био сам напунио седамнаест година, а мајци није било ни тридесетпет; она се врло млада удала. Када ми је отац преминуо узео сам тек седму годину, али сам га се лепо сећао. Моја мати била је жена онижег раста, плава, дивног но вечно тужног лица, тихог уморног гласа, бојажљивих покрета. У младости је била чувена због своје лепоте, и увек је остала привлачна и мила. Нисам виђао дубљих, нежнијих ни тужнијих очију, свиластије ни мекше косе; нисам виђао лепших руку. Ја сам њу обожавао, а она је мене волела... али наш живот није текао весело: чинило се да тајни, неизлечиви и незаслужени јади непрестано подгризају сами корен њеног бића. Ти јади се нису могли објаснити само тугом за оцем, па ма како велика она била, па ма колико га страсно моја мати волела, ма како јој света била успомена на њега... Не! ту се крило још нешто, што ја нисам разумевао, али што сам осећао, осећао неспокојно и силно, чим би погледао те тихе, непомичне очи, те дивне, такође непомичне, не горко стиснуте, већ буквално за навек слеђене усне.

Рекао сам да ме је мати волела; али је било тренутака кад би ме одгурнула, кад јој је моје прису-

ство падало тешко, неподношљиво. Осећала је тада чисто нехотичну одвратност према мени — и ужасавала се потом, оптуживала себе плачући, привијала ме на своје срце. Ове тренутке навале мржње приписивао сам поремећају њеног здравља, њеној несрећи... Истина, таква нерасположења су могла до неке мере бити изазвана неким чудним, за мене самог несхватљивим налетима злих и преступних осећања, која су се каткад дизала у мени... Али ови налети нису били једновремени с тим тренуцима одвратности. — Мајка је увек била у црном, као да је у жалости. Живели смо доста угодно — иако се скоро ни с ким нисмо знали.

II

Мајка је на мене усредсредила све своје мисли и бриге. Њен живот се слио с мојим животом. Такви односи међу родитељима и децом нису увек корисни за децу... они пре бивају штетни. Притом, ја сам у мајке био јединац — а таква деца се већином неправилно развијају. Васпитајући их, родитељи се исто толико брину о себи самим, колико о њима... А то не ваља. Ја нити сам се размазио, нити сам огрубео (и једно и друго бива с јединцима), али су ми се живци постепено растројили; најзад био сам и доста слабог здравља — као мајка, којој сам и лицем био врло сличан. Избегавао сам друштво својих вршњака; уопште сам се људи туђио; чак сам и са мајком мало разговарао. Више од свега волео сам да читам, да лутам сам — и да сањам, сањам. Какви су били моји снови — тешко је рећи: понекад ми се, истина, чинило како стојим

пред полузатвореним вратима, иза којих се крију незнане тајне, стојим и чекам, запрепашћен — и не преступам прага — и све размишљам о том шта се тамо испред налази — и једнако чекам и замирем... или тонем у сан. Да сам имао песничке жице — вероватно бих почео писати стихове: да сам осећао наклоности према побожности, замонашио бих се, али ничега тога нисам имао — и настављао сам да сањам — и чекам.

III

Сад сам рекао како бих понекад заспао под утицајем нејасних мисли и снова. Уопште сам много сањао — и снови су у мом животу играли велику улогу; сањао сам скоро сваку ноћ. Снове нисам заборављао, придавао сам им значење, сматрао их као претсказање, трудио се да одгонетнем њихов тајни смисао; неки од њих су се понављали с времена на време, што ми се увек чинило чудним и необичним. Нарочито ме је један сан мучио. Чинило ми се како идем уском, рђаво калдрмисаном улицом старинског града, између многобројних камених кућа шиљатих кровова. Тражим свог оца који као да није умро, већ се због нечег крије од нас, и живи баш у једној од тих кућа. И ево ступам, кроз ниску мрачну капију, прелазим дуго двориште, закрчено брвнима и даскама и продирем, најзад, у малу собу са два округла прозора. Насред собе стоји мој отац у собној хаљини и пуши на лулу. Он нимало не личи на мог правог оца: високог је раста, помршав, црне косе, нос му је кукаст, очи тужне и проницљиве; рекло би се четрдесетих је

година. Незадовољан је што сам га нашао; ни ја се такође не радујем ни мало што сам се видео — и стојим у недоумици. Он се полако окреће, почиње нешто да мрмља и да хода тамо-амо ситним корацима... Затим се помало удаљава, не престајући да мрмља, и, што је важно, осврће се назад преко рамена; соба се шири и губи у магли... Мени наједном бива страшно при помисли да поново губим свог оца, јурим за њим, — али га већ не видим — и само као да чујем његово љутито, право медвеђе мумлање... Срца ми нестаје — будим се и дуго не могу опет да заспим... Цео идући дан мислим о том сну, и, разуме се, ништа не могу да схватим.

IV

Настао је јуни месец. Град у коме сам с мајком боравио, тада је необично оживљавао. Много лађа је пристајало у луку, пуно нових лица се јављало на обали крај кафана и гостионица, загледајући радознало разноврсне фигуре матроза и других људи, који су седели испод платнених наслона, поред малих, белих сточића, уз оловне, округле чаше налите пивом.

Тако сам једном, пролазећи мимо једне кафане, спазио човека, који је, чим сам га угледао, приковао сву моју пажњу. У дугом, црном кафтану, са сламним шеширом на очи навученим, седео је непомично, прекрштених руку. Ретки увојци црне косе спуштали су му се скоро до самог носа; танке усне су стискале кратку лулу. Тај човек ми се учинио толико познат, свака црта његовог опаљеног, жутог лица, сва његова појава — толико су се сигурно

урезале у моје сећање, да нисам могао не зауставити се пред њом, нисам могао да се не упитам: ко је тај човек? Где ли сам га видео? Осећајући, вероватно, мој испитујући поглед, он подиже на мене своје црне, оштре очи... Ја нехотице уздрхтах...

Тај човек био је онај отац кога сам тражио, кога сам у сну видео!

Није било могуће преварити се, — сличност је одвећ поразна била. Чак само кафтан дугих скутова, који је покривао његове мршаве удове, бојом и кројем је потсећао на собну хаљину у којој се јављао мој отац.

„Да не спавам?" — помислих... Не... Сад је дан, наоколо шуми свет, с плавог неба сунце жарко сија, и преда мном није привиђење већ жив човек. Пришао сам тада празном столу, наручио чашу пива, новине — и сео сам недалеко од тог загонетног човека.

V

Ставивши лист новина у висину лица, наставио сам да прождирем незнанца очима. — Он се скоро није мицао, само је каткад дизао оборену главу. Очевидно је чекао кога... Ја сам гледао, гледао... Понекад ми се чинило да сам све то измислио, да управо никакве сличности нема, да сам се предао полунехотичној обмани уображења... али се „тај" наједном окрене мало на столици или овлаш руке дигне и ја опет само што не узвикнем, опет видим свог „ноћног" оца! — Он најзад примети моју изазивачку пажњу, и прво с недоумицом, по-

том с љутњом, погледав пут мене, поче се спремати да устане... и обори малу палицу, коју је прислонио био уза сто. Ја муњевито скочих, подигох је и дадох му. Срце ми је снажно било.

Он се назор осмехну, захвали ми и, приближивши своје лице мојем, подиже обрве и отвори мало уста, као да га је нешто запрепастило.

— Врло сте услужни, младићу, — проговори наједном сувим и рескимгласом кроз нос. — У данашње време је то реткост. Дозволите да вам честитам: добили сте лепо васпитање. — Не сећам се шта сам му сигурно одговорио; али је разговор међу нама брзо отпочео. Дознао сам да је мој сународник, да се недавно вратио из Америке, где је провео много година, и да ће опет скоро тамо. Назвао се бароном... име нисам успео добро да чујем. Исто као мој „ноћни" отац, и он је сваку своју реч завршавао неким нејасним унутарњим мрмљањем. Хтео је да сазна моје презиме... Чувши га, опет као да се запрепастио, потом ме је упитао да ли давно живим у граду и с ким? Одговорих му да живим са својом мајком.

— А ваш отац?

— Мој отац је одавно умро.

Обавести се о имену моје мајке и одмах се засмеја невешто — а потом се извини, говорећи да има тај амерички обичај и да је уопште прави чудак. Затим пожели да сазна где станујемо. Ја му рекох.

VI

Узбуђење које ме је обузело у почетку нашег разговора постепено се стишало; нашао сам да је

наше зближење мало необично — и ништа више. Није ми се свиђао осмејак са којим ме је господин барон распитивао. Није ми се такође свиђао ни израз његових очију, када их је буквално упијао у мене... Било је у њима нешто грабљиво и покровитељско... нешто мучно. Такве очи у сну нисам видео. Чудно је лице било у барона. Увело, уморно, а у исто време младалачко! Мој „ноћни” отац није такође имао тог дубоког ожиљка, који је секао косо цело чело мог новог познаника, и који сам приметио тек кад сам му пришао ближе.

Једва сам стигао да саопштим барону име улице и број куће где смо становали, кад Арапин високог раста, умотан у плашт до самих обрва, приђе му с леђа и лако га тапне по рамену. Барон се осврте, изусти: „Аха! најзад!” — и, климнув овлаш главом, упути се заједно с Арапином у кафану. Ја сам остао под наслоном и хтео да сачекам барона да изађе, не толико зато да бих поново с њим разговарао (у ствари нисам ни знао о чему бих с њим и могао говорити) — колико да бих опет проверио свој први утисак. — Али прође пола часа, прође час... Барон се не појави. — Уђем у кафану, projурим кроз све собе, али нигде не спазих ни барона ни Арапина. Оба су, изгледа, отишла кроз задња врата.

Глава ме тад мало заболе и, да бих се освежио, упутим се дуж морске обале до пространог парка у околини града, подигнутог једно пре двеста година. Прошетавши час-два у сенци дивовских храстова и платана, вратих се кући.

VII

Наша служавка, чим сам се појавио у претсобљу, појури ми у сусрет сва узнемирена. По изразу њеног лица одмах сам погодио да се за време мог отсуства догодило неко зло у нашој кући. И, збиља, дознадох да се пре час, у спаваћој соби моје матере, изненада чуо страшан крик; дотрчавши, служавка ју је нашла на поду, у несвести која је потрајала неколико минути. Мати се најзад освестила, али је морала остати у постељи, и израз је имала уплашен и чудан; ни речи није рекла, ни на питања није одговарала, стално се само осртала и трзала. Служавка је послала вртара по лекара. Лекар је дошао и преписао умирујуће сретство, али мати ни њему није ништа хтела рећи. Вртар је тврдио да је неколико часака после тога како се у материној соби чуо крик видео непознатог човека, где журно трчи кроз шипраг врта капији што води на улицу. (Становали смо у једнокатници, чији су прозори гледали у поваћи врт.) Вртар није стигао да добро расмотри лице тог човека; али, тврди, био је помршав, имао низак сламни шешир и дугачак кафтан. „Баронова одећа"! сину ми одмах кроз главу. Вртар га није могао стићи, притом су га одмах позвали у кућу и послали по доктора. Ушао сам код мајке; лежала је у постељи, блеђа од узглавља на којем јој је почивала глава. Познавши ме, слабо се осмехнула и пружила ми руку. Присео сам крај ње и почео да је распитујем; у почетку је све одрицала; најзад је, ипак, признала да је спазила нешто што ју је уплашило. — Неко је долазио овде? — упитах. — Не, — нагло одговори она, —

није нико долазио, али ми се учинило... привидело ми се. — Ућутала је и покрила очи рукама. Хтео сам јој саопштити шта сам дознао од вртара, и узгред испричати свој сусрет с бароном... али су ми се, богзна зашто, речи следиле на уснама. Одлучио сам ипак да приметим мајци, да се привиђења обично не јављају дању... — Пусти, — прошапта она, — молим те, не мучи ме сада. Једном ћеш сазнати... — Опет је ућутала. Руке су јој биле хладне а пулс тукао брзо и неравно. Дао сам јој да испије лек и склонио се мало у страну, да је не узнемиравам. Целог дана није устајала. Лежала је непомично и тихо, дубоко само уздишући по каткад и плашљиво отварајући очи. Сви су у кући били у недоумици.

VIII

Пред ноћ мајку ухвати лака грозница и она ме уклони. Ипак нисам отишао у своју собу, легао сам у суседну на диван. Сваких четврт часа сам устајао, на прстима прилазио вратима, ослушкивао. Све је било тихо; међутим целе те ноћи једва ако је ока склопила. Када сам рано сутрадан ушао код ње, лице јој се чинило запаљено, очи сијале неприродним блеском. У току дана било јој је мало лакше, али се пред вече поново ватра попела. До тада је упорно ћутала, а тада наједном поче да говори ужурбаним, испрекиданим гласом... Није бунцала, све су јој речи имале смисла, само нису имале никакве везе. Ускоро пред поноћ, она се, изненада, грчевитим покретом, диже у постељи (ја сам седео крај ње), и истим оним ужурбаним гласом, отпијајући једнако гутљајима воду из чаше, размахујући

мало рукама и ниједном ме не погледавши, поче да прича... Заустављала се, правила напор над собом и опет настављала... Тако је све то било чудно, као да је све чинила у сну, као да је сама отсуствовала, а неко други говорио њеним устима или јој наређивао да говори.

IX

— Послушај што ћу ти испричати, — поче она, — ниси више какав малишан, треба све да знаш. Имала сам добру пријатељицу... Удала се за човека кога је свим срцем волела, и била је врло срећна са својим мужем. Прве дакле године брака пођу они у престоницу да пробаве тамо неколико недеља и проведу се. Отседну у лепом хотелу и често су одлазили у позориште и на концерте. Моја је пријатељица била лепа, сви су је запажали, млади људи јој се удварали, али био је један међу њима... официр. Пратио ју је у стопу и ма где била, свуда је видела његове црне, зле очи. Није се с њом упознао, нити је иједном с њом говорио, само ју је стално посматрао, тако дрско и чудно. Сва су јој задовољства престонице била загорчена његовим присуством; почела је наговарати мужа да што пре отпутују, и већ су се били спремили за пут. Једном њен муж оде у клуб: позову га официри — оног истог пука у ком је био и тај официр — да се картају... Први пут је остала сама. Муж се дуго није враћао, она отпусти служавку и легне у постељу... И наједном дође јој тако тешко, да се чак сва охладила и задрхтала. Причини јој се да чује тихо куцање за зидом — тако псето гребе — и почне да

гледа у тај зид. У углу је горело кандило; соба је сва била обложена штофом... Наједном се нешто тамо покрену, подиже, отвори... И право из зида, сав црн, дуг, изађе тај ужасни човек злих очију! Хтела је да запомаже, и није могла. Потпуно се скаменила од страха. Он јој се хитро приближи, као дивља звер, баци јој нешто на главу, нешто загушљиво, тешко, бело... Шта је потом било, не сећам се... не сећам се! То је личило на смрт, на убиство... Кад се најзад та страшна магла дигла, кад сам се... кад се моја пријатељица освестила, у соби није било никог. Она поново — и задуго — није још имала снаге да дозове, најзад је крикнула... затим се опет све измешало...

Касније је угледала крај себе мужа, кога су скоро до два часа задржали у клубу... Био је сав изгубљен. Стао ју је распитивати, али му ништа није казала... Затим се разболела... Ипак сећа се, оставши сама у соби, разгледала је оно место у зиду... Под штофаном навлаком указала се тајна врата. А у ње је нестало с руке вереничког прстена. Тај прстен био је необичног облика: на њему се измењивало седам златних звездица са седам сребрних; био је старинска породична драгоценост. На мужевљево питање шта се догодило са прстеном, ништа није могла да одговори. Муж мислећи да га је негде затурила, свугде га је тражио, али га нигде није било. Туга га је обузела, одлучио је да отпутује кући што је могуће пре, и чим је лекар дозволио, напустили су престоницу... Али замисли! На сами дан поласка на улици се сударе с носилима... На тим је носилима лежао тек убијен

човек, расечене главе — и замисли — тај човек је главом страшни ноћни гост злих очију... Убили су га за време картања!

Тада је моја пријатељица отпутовала у село... први пут је постала мајка... и провела је с мужем неколико година. Он никада ништа није сазнао, а и шта би могла она рећи? Ни она сама није ништа знала.

Али пређашње је среће нестало. Мрачно је постало у њиховом животу — и никада више тај мрак није престајао... друге деце нису имали ни пре ни после... а тај син...

Мати сва затрепери и покри лице рукама...

— И кажи сад, — настави с двоструком снагом: — зар је моја познаница због чега била крива? Шта је могла себи пребацити? Била је кажњена, али зар нема права и пред самим Богом да каже да је казна која ју је стигла неправедна? Онда зашто јој се као преступници коју мучи грижа савести, зашто јој се прошлост јавља на такав ужасан начин, после толиких година? Магбет је убио Банка — и није чудо што му се привиђа... а ја...

Али ту се говор материн толико замрси и помеша, да сам престао да је схватам... Нисам више сумњао да бунца.

X

Како је узбудљиво утицала на мене материна прича — лако ће свак разумети. Од прве њене речи сам погодио да говори о самој себи а не о некој својој познаници; изрекавши се случајно, само је потврдила моја нагађања. Сигурно је био мој отац

тај кога сам у сну тражио, кога сам затим видео на јави. Није био убијен, као што је мати претпостављала, већ само рањен... И долазио је код ње, па побегао, уплашен њеним страхом. Све ми је намах постало разумљиво, и осећање нехотичне одвратности према мени, која се каткад будила у мојој матери, њена вечна туга, и наш повучени живот... Сећам се, глава ми се вртела — ја сам је хватао обема рукама, као желећи задржати је на месту... Међутим једна ми се мисао забила у мозак као клин: одлучио сам, неизоставно, па ма чега ме стало, да поново нађем тога човека! Зашто? С каквим циљем? — нисам давао себи рачуна, али наћи, наћи га — постало је за мене питање живота или смрти! Идућег јутра се мати најзад умири... грозница прође... она заспа.

Поверивши је бризи наших газда и слугу, упутим се да тражим.

XI

Пре свега, наравно, пођем у кафану где сам срео барона: али га у кафани нико није знао нити приметио; он је био њен случајни гост. Арапина су газде приметиле — његова је појава одвећ упадала у очи. Али ко је, где станује, такође нико није знао. Оставим, за сваки случај, своју адресу у кафани, па пођем изреда по градским улицама и кејовима, покрај пристаништа, булеварима, загледајући у све локале, и нигде не нађох ништа слично ни барону, ни његовом другу!... Пречувши бароново презиме, био сам лишен могућности да се обратим полицији; ипак сам упозорио двојицу-тро-

јицу чувара јавног поретка, које сам узгред срео (истина, они су ме гледали запрепашћени и нису ми коначно веровали), да ћу обилато наградити њихов труд, ако им пође за руком да уђу у траг тих двеју личности, чију сам се спољашност трудио да им што је могуће верније прикажем. Пролутавши тако до самог ручка, вратио сам се уморан кући. Мајка се била дигла с постеље, али њеној обичној тузи се придружило нешто ново, нека брижна недоумица, која ми је као нож парала срце. Вече сам провео с њом. Ништа скоро нисмо говорили: она је гатала на картама, у које сам ћутећи посматрао. Ниједном речи није поменула ни своју причу, ни шта се дан раније десило. Као да смо се обоје тајно договорили да не помињемо све те мучне и чудне доживљаје... Њој као да је било криво на себе и да се стидела онога што јој се нехотице отргло; а можда се није ни сећала добро шта је говорила у полугрозничавом бунилу — и надала се да ћу је поштедети... Тако је и било, штедео сам је, и она је то осећала; као и јуче, избегавала је мој поглед. Целу ноћ нисам могао заспати. — Напољу се намах диже страшна бура. Ветар је вио и бесно кидао, прозорска окна су звонила и тресла се, кроз ваздух се проламало мучно стењање и јечање, као да се нешто тамо горе рушило и с гневним плачем хујало изнад уздрманих кућа. Пред зору ме занесе дремеж... наједном ми се учини као да неко уђе у моју собу и позва ме, изговорив моје име — не гласно, али одлучно. Подигнем главу и не опазих никог, али чудне ствари! не само да се нисам уплашио — већ сам се обрадовао; у

мени се изненада јавило уверење да ћу сад неизоставно постићи циљ. Брзо се обучем и изађем из куће.

XII

Бура се стишала... али се још осећали њени задњи трептаји. Било је рано — по улицама се људи нису сретали, на више места се ваљала парчад жљебова, црепова, дасака развањених плотова, сломљених суварака дрвећа... „Шта ли се ноћас збило на мору?" нехотице ми паде на ум гледајући трагове које је бура за собом оставила. Хтео сам поћи на пристаниште, али су ме ноге, као да се покоравају некој неодољивој сили, понеле на другу страну. Не прође ни десет минути кад се обрех у крају града у коме дотле никад нисам био. Ишао сам лагано, али не застајкујући, корак по корак, с чудним осећањем у срцу; очекивао сам нешто необично, немогуће, и у исти мах био сам убеђен да ће се то необично збити.

XIII

И збиља је настало оно необично, оно неочекивано! Изненада, на двадесетак корака испред мене, угледам оног истог Арапина који је у кафани преда мном ословио барона! Увијен у исти огртач који сам још тада на њему приметио, као да је изронио из земље и, окренувши ми се леђима, хитрим корацима ишао је по уском тротоару кривудаве уличице! Одмах појурим за њим, али он удвоји брзину, иако се није освртао за собом, и одједном нагло шмугну за угао куће која се ту указа. До-

трчим до тог угла, заобиђем га брзо као и Арапин... И гле чуда! Преда мном дуга, уска и сасвим пуста улица; јутарња магла је сву залила својим мутним оловом, — али мој поглед је прониче до самог краја, могао бих да пребројим све њене зграде... и ниједно живо биће нигде се не миче! Високог Арапина у огртачу нестало је исто тако изненада као што се и појавио! Зачудио сам се... али само за тренутак. Друго ме осећање већ обузе; ту улицу што се простирала пред мојим очима, сва нема и као мртва — познао сам. Била је то улица из мог сна. Дрхтим, јежим се од хладноће — јутро је тако свеже — и истог тренутка, нимало се не колебајући, с неким страхом пуним сигурности, крећем напред!

Почињем да тражим очима... Да, ево је: ево је, десно, излази углом на тротоар, ево куће из мог сна, ево и старинске капије с каменим завијутцима с обе стране... Истина, прозори куће нису округли него четвртасти... али то није важно... Лупам на капију, лупам два, три пута, све јаче и јаче... Капија се полако отвара, тешко шкрипећи, као да зева. Преда мном је млада служавка, сва чупава, сањивих очију. Види се да се тек пробудила.

— Живи ли овде барон? — питам, а хитрим погледом мерим дубоко, тесно двориште... Тако, исто тако... ево и дасака и брвана које сам у сну видео.

— Не, — одвраћа ми служавка, — овде барон не живи.

— Како не? Не може бити!

— Сад га нема. Јуче је отпутовао.

— Куда?

— У Америку.

— У Америку! — понових ја нехотице. — Вратиће се ваљда?

Служавка ме подозриво погледа.

— То ми не знамо. Можда се уопште неће враћати.

— Да ли се дуго овде бавио?

— Мало, око недељу дана. Сад га никако нема.

— А како се презивао тај барон?

Служавка упре поглед у мене.

— Не знате његово презиме? Ми смо га звали просто бароном. Еј, Петре! — викну она, видећи да се ја гурам напред. — Оди-де овамо: неки ме овде све распитује.

На кућном прагу појави се незграпна прилика снажног радeника.

— Шта је? Шта вам треба? — упита он промуклим гласом и, саслушавши ме мрзовољно, понови што је и служавка казала.

— Па ко овде станује? — упитах.

— Наш газда.

— А ко је он?

— Столар. У овој улици су сами столари.

— Могу ли га видети?

— Не може, сад спава.

— А сме ли се у кућу ући?

— Не може. Идите.

— Добро, а могу ли после видети вашег газду?

— Што да не? Може. Њега можете увек... Зато је и трговац. Само сад идите. Видиш, тек је свануло.

— Добро, а онај Арапин? — изненада упитах.

Раденик у недоумици погледа прво мене па служавку.

— Какав сад Арапин? — рече најзад. — Идите, господине. Касније можете доћи. С газдом се објасните.

Изађем на улицу. Капија се одмах за мном залупи, тешко и реско, овог пута без шкрипе.

Добро сам упамтио улицу и кућу и отишао одатле, само не кући. — Осећао сам нешто слично разочарењу. Све што ми се догодило било је тако чудно, тако необично — а међутим како се глупо свршило! Био сам уверен, био сам убеђен, да ћу у оној кући видети познату ми собу, — а сред ње мог оца, барона, у собној хаљини с лулом... А место тога — газда куће столар, и може се виђати до миле воље — и, ако желите, и намештај код њега наручити...

А отац отпутовао у Америку! И шта ми сад остаје да радим?... Да све испричам мајци — или да занавек сахраним и саму успомену на тај сусрет? Никако нисам био у стању да се помирим с мишљу да таквом натприродном и тајанственом почетку може следовати тако бесмислен, тако обичан крај!...

Нисам хтео да се враћам кући, и пођем куд ме очи воде, изван града.

XIV

Ишао сам оборене главе, без мисли, без осећања скоро, али сав погружен у самог себе. — Равномерни, потмули и срдити шум поврати ме из замрлости. Подигнем главу: на педесетину корака

преда мном шумело је и хучало море. Опазим да идем по песку дуне. Усколебано ноћном буром, море се до самог видика белило као јагањци и густе гриве дугих таласа котрљале се једна за другом и разбијале о равну обалу. Приближим им се — и пођем до саме црте, коју су оставили својом плимом и осеком на жутом, избразданом песку, измешаном с отпатцима морског растегљивог растиња, одломцима шкољки, змијоликим тракама острице. Оштрокрили галеби с жалосним криком, долећући низ ветар из далеког ваздушног бездана, дизали се, бели као снег, на сивом облачном небу, падали стрмо — и прескачући буквално с таласа на талас, поново одлазили и нестајали као сребрне варнице у браздама пене која се ковитлала. Неколико их се, приметио сам, стално вило над великим каменом што је усамљен стрчао сред једнолике пешчане простирке на обали. Груба, морска острица расла је у неједнаким гомилама с једне стране камена; а тамо где су њене спутане стабљике израстале из жутог солионика, нешто се црнило, подугачко, округласто, не одвећ велико... Станем пажљиво посматрати. Неки мрк предмет је лежао тамо, лежао непомично крај камена... Тај предмет је бивао све јаснији, све одређенији што сам ближе прилазио...

Остало ми је до камена свега још тридесетину корака.

Па то је облик човечијег тела! То је леш; то је утопљеник избачен морем! Приближим се самом камену.

То је леш барона, мога оца! Станем као укопан. Тек тада сам схватио да су ме од самог јутра вукле

неке невидљиве силе — да сам у њиховој власти — и у току неколико тренутака ничега у мојој души није било, сем шумног морског таласања — и немог страха пред судбином која је мноме завладала...

XV

Он је лежао на леђима, нагнут мало на страну, забацив леву руку више главе... десна је била потурена под његово савијено тело. У лепљиво муље су му утонули крајеви ногу, у високим матроским чизмама; кратка плава блуза, сва прожета морском сољу, није се раскопчала: црвени шал је чврсто стезао његов врат. Преплануло лице, окренуто небу, као да се смешило; испод издигнуте горње усне виделе се чести, ситни зуби; мутне зенице полузатворених очију једва су се разликовале од потамнелих беоњача; покривена мехурићима пене, труњава коса се просула по земљи и обнажила глатко чело с љубичастом браздом ожиљка; шиљат нос се дизао као оштра беличаста црта међу упалим образима. Бура прошле ноћи учинила је своје. Није угледао Америке! Човек који је увредио моју мајку, који је покварио њен живот — мој отац — да! мој отац — у то нисам могао сумњати — лежао је немоћно простртн у блату крај мојих ногу. Преживљавао сам осећање задовољене освете, и жалости, и одвратности, и ужаса, и што је најгоре — двоструког ужаса: и због онога што сам видео — и због онога што се збило. Оно зло, преступно, — о чему сам већ говорио, они непојмљиви нагони дизали се у мени — гушили ме. Аха, мислио сам: ево због чега сам такав... ево кад се крв јавља! Стајао сам

крај леша и гледао и чекао: неће ли се покренути те мртве зенице, неће ли задрхтати те укочене усне? — Не! све је непомично; и сама острица, где су га таласи избацили, као да је замрла; галеби су чак одлетели — нигде ниједног одломка, ни даске, ни сломљене алатке. Пустош свуда. Само он — и ја — и шумно у даљини море. Осврнем се за собом: иста пустош и тамо, низ безживотних брегова на видику... то је све! Тешко ми дође да оставим тог несрећника у таквој усамљености, у обалском муљу, за плен рибама и птицама; унутарњи глас ми је говорио да морам потражити, позвати људе, ако не да помогну — шта би се ту могло! — оно бар да га дигну, однесу под људски кров... али ме неисказани страх намах обузе. Учини ми се да тај мртви човек зна да сам ту дошао, да је сам удесио тај последњи сусрет — причуло ми се чак оно познато мумлање... Појурим у страну... још једном се осврнем... Нешто сјајно ми паде у очи: заустави ме. Био је то златни обручић на забаченој руци леша... Познадох верenички прстен своје мајке. Сећам се како сам приморао себе да се вратим, приђем близу, сагнем се... сећам се лепљивог додира хладних прстију, сећам се како сам се гушио и жмурио, и шкрипао зубима скидајући упорни прстен...

Најзад, скинут је — и ја бежим, бежим од њега, што игда могу, — а нешто јури за мном, и сустиже ме и хвата.

XVI

Све што сам искусио и проосећао, било је сигурно исписано на мом лицу, када сам се вратио кући. Ма-

ти се, чим сам ушао у њену собу, наједном усправи и тако ме упорно испитивачки погледа, да сам јој, безуспешно покушавши да све објасним, најад ћутећи пружио прстен. Она пребледе страшно, очи јој се необично раширише, укочише као у о н о г а, — тихо јекну, зграби прстен, занесе се, паде ми на груди и тако оста на њима, главе забачене, прождирући ме тим раширеним, избезумљеним очима. Обгрлим јој струк обема рукама и, стојећи у месту, непомичан, испричам без журбе тихим гласом све, ништа не утајивши: свој сан и сусрет, и све, све... Саслуша ме до краја, не изустивши ниједне једине речи, само су јој се груди све снажније и снажније дизале — и очи изненада оживеле и обориле. Затим стави прстен на домали прст и, одмакнувши се мало, поче да узима огртач и шешир. Упитам је куд се спрема. Она ме зачуђено погледа и хтеде да одговори, али је глас изневери. Стресе се неколико пута, протре руке, као трудећи се да се загреје, и тад рече: „Хајдемо сместа тамо".

— Куда то, мајко?

— Где он лежи... хоћу да видим... хоћу да сазнам... сазнаћу...

Хтео сам је наговорити да не иде; али умало није добила живчани напад. Схватио сам да је било немогуће противити се њеној жељи — и пођемо.

XVII

И ево опет идем по песку дуне — али не идем сам. Водим под руку мајку. Море се повукло, још се даље отисло; — стишава се — али и стишан његов шум је ипак грозан и злокобан. Ево се најзад

указа пред нама усамљен камен — ево и острице. — Загледам, трудим се да пронађем онај округласти предмет што лежи на земљи — али ништа не видим. Прилазимо ближе; нехотице успоравам кораке. Па где је оно црно, непомично? Једино стабљике острице црне се над песком, већ осушеним... Прилазимо самом камену... Од леша ни трага — и само на оном месту где је лежао још стоји удубљење, и може да се разазна где су стајале руке и ноге... Наоколо острица као да је изгажена, — и примећују се трагови стопала човека; они иду преко дуне — потом их нестаје у каменитом слоју земље.

Мајка и ја се згледамо и страх нас је од оног што смо прочитали једно другом на лицу...

Да није сам устао и удаљио се?

— Је си ли га збиља мртвог видео? — пита она шапатом.

Могао сам само климнути главом. Ни три часа нису прошла како сам наишао на баронов леш... Неко га је пронашао и однео. — Требало би пронаћи ко је то учинио, и шта је с њим било?

Али пре свега се требало побринути о мајци.

XVIII

Док је ишла кобноме месту тресла ју је грозница, али је владала собом. Нестанак леша деловао је на њу поразно, као последња несрећа. Сва се била скаменила. Плашио сам се да не полуди. С великом муком сам је вратио кући. Опет сам је ставио у постељу, опет јој довео доктора; али чим се мало прибрала, захтевала је да сместа идем да тражим „тог човека". Покорио сам се. Али, без обзира на све

предузете мере, ништа нисам пронашао. Био сам неколико пута у полицији, обишао сва села у околини, штампао неколико огласа у новинама, свуда скупљао обавештења — и залуд! Истина, добијем извештај да је у један од приморских заселака донет утопљеник... одмах појурим тамо, али њега су већ били сахранили, а и судећи по опаскама није био налик на барона. Дознам на којој је лађи отпловио за Америку; у почетку су сви били убеђени да је та лађа потонула за време буре; али неколико месеци после тога пронесу се гласови да су је видели укотвљену у Њу-Јоршкој луци. Не знајући шта да предузмем, станем да тражим оног Арапина, нудећи му преко новина прилично велику своту новаца, ако дође нашој кући. Неки високи Арапин у огртачу долазио је збиља код нас кад ја ту нисам био... Али, распитавши се код служавке, изненада се удаљио и није се више враћао.

Тако се и загуби траг мог... мог оца; тако и утону занавек у нему таму. — Мати и ја никад нисмо говорили о њему; само се једном она, знам, зачуди како то да никад пре не споменем свој чудни сан; и тад додаде: „Дакле, он је збиља..." и не дорече своје мисли. Мајка је дуго била болесна, а кад је оздравила, наши пређашњи односи нису се обновили. Неугодно јој је било са мном све до смрти. Управо неугодно. А том јаду нема помоћи. Све прође, па и успомене о најтрагичнијим породичним догађајима постепено изгубе своју снагу и оштрину; али ако се осећање неугодности увуче између два блиска створа — то се ничим не да уклонити! — После никад нисам видео тај сан, који ме је толико узне-

миравао; више нисам „тражио" свог оца, али каткад ми се причињавало — и сад ми се чини — у сну да чујем неке далеке вапаје, неке непрестане, сетне жалбе; чују се оне негде за високим зидом, преко кога је немогуће прећи, гризу ми срце оне — и плачем склопљених очију — и никако нисам у стању да схватим шта је то: да ли жив човек јечи — или чујем отегнуто и дивље завијање узбурканог мора? И ето, то опет прелази у зверско мумлање — и ја се будим с тугом и ужасом у души.

1876.

Прича оца Алексеја

— Превео Сергије Сластиков —

. . . Пре једно двадесет година десило ми се да обиђем — у својству приватног надзорника, — сва, многобројна, имања своје тетке. Парохијски свештеници, са којима сам сматрао за дужност да се упознам, десили се сви доста једнолике личности и као на један калуп здељане; најзад, скоро на последњем имању које сам обишао, натрапам на свештеника који није личио на своју сабраћу. Био је то човек потпуно стар, готово дотрајао, и да није било сталних молби парохијана који су га волели и поштовали, давно би напустио службу. Мене су запрепастиле код оца Алексеја (тако се свештеник звао) две особине. Прво, не само да није ништа за себе мољакао, него је чак изјавио да му ништа не треба, и друго, ни на каквом људском лицу нисам видео тужнијег, ни отсутнијег, ни, што се каже, „убијенијег" израза. Црте тога лица биле су обичне, као код сељака: изборано чело, мале сиве очице, велики нос, брадица у шиљак, кожа мрка и препланула. . . Али израз! . . . Израз! . . . У мутном погледу једва је — и то уцвељено — тињао живот; и глас је био некако такође мртав и угашен. Разболео сам се и одлежао неколико дана; отац Алексеј ми је навраћао вечером — не да поразговара већ да игра магарца. Ово невино картање, чинило се, забављало га је ви-

ше него мене. Једном, оставши неколико пута једно за другим магарац (чему се отац Алексеј прилично радовао), поведем реч о његовом прошлом животу, о оним јадима који су оставили на њему тако видан траг. Отац Алексеј се у почетку дуго опирао, али ми је најзад испричао своју историју. Ја сам му се, сигурно, због нечега свидео. Иначе не би према мени био тако искрен.

Потрудићу се да поновим његову причу самим његовим речима. Отац Алексеј је говорио врло просто и разумно, без разних богословских и провинциских навика и обрта у казивању. Нисам први пут приметио да се невољни и смирени руски људи свих сталежа и звања изражавају управо таквим начином.

*

...Имао сам жену добру и озбиљну, — тако је почео; — волео сам је искрено — и изродио сам с њом осморо деце; али су сва умрла у раним годинама. Један син ми је постао прота и преминуо, не тако давно, у својој парохији; о другом сину — Јаков се звао — ево сад ћу вам испричати. Дао сам га у богословију, у град Т. и брзо сам почео да примам о њему најутешније вести: био је први ученик из свих предмета! И код куће се, у детињству, одликовао марљивошћу и скромношћу; дешавало се — дан прође — а не зачујеш га... стално с књигом седи, и чита. Никада ни мени ни попадији није правио ни најмање непријатности; био је смирен. Само по неки пут би се замислио више него што му добу приличи, и здравља био је слабачког. Једном му се нешто чудно догодило. Десет година му је тада би-

ло прошло. Отишао од куће — пред сами Петровдан — у зору, и целог га јутра није било. Најзад се врати. Ја и жена га испитујемо где је био. У шуму сам, вели, ишао да ходам — и срео сам тамо некаквог зеленог старчића, који се много разговарао са мном — и тако укусне орашчиће ми дао! — „Какав то зелени старчић? — питамо ми. — Не знам, вели, никада га до сад нисам виђао. Мајушни старчић, с грбом, ножицама стално цупка и смеши се — и сав је, као лист, зелен. — „Шта, велимо ми, и лица зелена?" — И лица, и коса, чак и саме очи. — Никада наш син није лагао; али ја и жена тада посумњасмо. — „Ти си то, вероватно, заспао у шуми, на припеци, па си и тога старчића видео у сну". — Нисам спавао, вели, никако; како, вели, ви не верујете? — ево у џепу ми је и орашчић један остао. — Извади Јаков из џепа тај орашчић, показује нам... Мала језгра, као кестенчић, буквално окоштуњавила; на наше обичне орахе не личи. Сакрио сам га, хтео сам да покажем доктору... али се забацио... нисам га после нашао.

— Даклем, дали смо га у богословију — и, како сам вам већ поменуо, радовао нас је својим успесима! Тако смо ја и супруга мислили, да ће из њега изаћи човек! О распусту дође кући — мило га је погледати: сав је учтив, никакве дрскости у себи нема; — свима се свиди, сви нам честитају. Само у телу увек помршав — и на лицу нема праве боје. И, већ је деветнаесту годину узео — скоро је учењу крај! Кад наједном добијемо ми од њега писмо. Пише нам. „Оче и мајко, не срдите се на мене, дозволите ми да пређем у световњаке; не вуче ме

срце духовном звању, ужасавам се одговорности, бојим се греха — сумње се у мени породиле! Без ваше родитељске дозволе и благослова ни на шта се нећу одлучити — али вам једно кажем: бојим се самога себе — јер сам почео много да размишљам". Кажем вам, мој господине: много ме је ожалостило то писмо — као да ме је у срце вилама убо — јер видим: нећу имати у служби заменика! Старији син монах, а овај хоће сасвим да напусти своје звање. Жао ми је још и то: у нашој парохији су близу двеста година све из наше породице свештеници служили! Ипак, мислим: не вреди ту трошити речи; значи, таква му је судбина. Какав је то пастир, ако је допустио себи да посумња! Посаветујем се с женом и напишем му у овом смислу: „Сине мој, Јакове, добро се размисли — десет пута измери, једном сеци — тешкоће су у световној служби велике, зима и глад, а према нашем сталежу презирање! И знај унапред: нико ти руку помоћи неће пружити; не приговарај после, пази! Жеља моја, ти сам знаш, увек је била та, да ме замениш, али ако си у свој позив посумњао и у вери се поколебао — онда ми не приличи да те задржавам. Нека буде воља Господња. Ја и мати твоја благослов ти нећемо ускратити". Одговори ми Јаков захвалним писмом. „Обрадовао си ме, дакле, мили оче; моја намера је да себе посветим ученом позиву — и протекцију имам; ступићу на универзитет, бићу доктор; јер — према науци осећам велику наклоност". Прочитам Јашино писмо — и још горе се ожалостим, а нисам имао ни с ким готово јад да поделим: моја стара некако се тад много назебе и премину — да ли од

тога назеба или ју је Господ, волећи је, позвао — не зна се. Заплачем, заплачем ја, тада, удовац усамљени, — али шта ћеш? Тако је ваљда суђено. И радо бих у земљу — али је тврда... не раствара се. А све на сина очекујем; јер ме је известио: „Пре него што, дакле, у Москву пођем, кући ћу се навратити". И збиља, дошао је у родитељски дом — али је у њему мало провео. Као да га је нешто вукло: чинило се да би на крилима полетео у Москву, на свој слатки универзитет! Стао сам да га распитујем о сумњама — какав је, рецимо, урок? — али много од њега нисам чуо: једна мисао му се забила у главу — и готово. „Ближњим, вели, хоћу да помажем". Дакле, оде од мене — готово ни гроша собом не узевши — само мало рубља. Нешто се много у себе уздао! И не узалуд. Испит је одлично положио, постао студент, приватне часове по кућама нашао... Печен је био у страним језицима! И шта мислите? Пало му је на ум и мени новац да шаље. Мало сам се расположио — наравно не због новца — ја сам му их вратио и чак покарао га; него сам се расположио што видим: биће од њега нешто. Само није дуго трајало моје весеље...

— Дошао је првог распуста. И — видим чудо! Не познајем свога Јакова! Постао је некако жалостан, утучен — речи од њега не можеш извући. И у лицу се променио: готово за десет година старији. — И пре је он био стидљив — нема ни говора. — Мало је требало — одмах се постиди и сав поцрвени као девојка... Али подигне ли очи — одмах видиш да му је у души светло! — А сад нема тога. Не снебива се — него је дивљак, прави вук, и гле-

да увек испод очију. — Ни да ти се насмеши, ни да те поздрави — као сињи камен! Станем ли да га распитујем — или ћути или се натреса. Станем мислити: да се није пропио — сачувај Боже! или да га није обузела страст према картању? — или, овај, да се није што изродило у погледу женске слабости? У младим годинама искушења делују снажно, а у таком великом граду као што је Москва, није без рђавих примера и покора! Ипак, не: ништа слично се не примећује. Његова пића су — квас и вода; на женски пол се не осврће — нити се уопште с људима меша. И што ми је било горе од свега: нема у њему пређашњег поверења према мени, — нека се равнодушност појавила: као да му је све своје огадило. Поведем реч о наукама, о универзитету — ни ту ми не одговара као што треба. У цркву је до душе ишао, али такође на чудан начин: свуд суров и натмурен — а тамо, у цркви, дакле, стално као да се смеје. Провео је тако код мене оно шест недеља — па опет у Москву! — Из Москве ми је писао двапут — и учинило ми се из његових писама, као да опет долази к себи. Али замислите само моје чудо, мој господине! Наједанпут, усред саме зиме, пред Божић, — долази он! — На који начин? Како? Зашто? Знам да у то време распуста нема. — Ти из Москве? питам... — Из Москве. — А како је, овај, с универзитетом? — Напустио сам универзитет. — Напустио? — Управо тако. — Заувек? — Заувек. Да ниси, Јакове, болестан, што ли ти је? — Нисам, вели, оче, болестан: и само ме, оче, не узнемиравајте и не распитујте; иначе ћу одавде отићи — и више ме нећете видети. — Вели

мени Јаков: није болестан — а лице му је такво, да сам се готово ужаснуо! Страшно тамно, као да није људско. — Образи упали, јагодице се испупчиле, кост и кожа, глас као из бачве... а очи... Господе, Владико! Какве очи? Грозне, дивље, у страну искривљене. Шта је било с мојим Јосифом Прекрасним, са смерником мојим? — Не могу да схватим. Да није полудео? помишљам онако. Блуди као привиђење, ноћу не спава, — и наједанпут потегне па стане у кут па као да се окаменио... Некако страшно! — Премда ми је и претио да ће отићи од куће, ако га не оставим на миру — отац сам ипак! — Последња нада ми се руши — а ја да ћутим! — Тако, једном, улучим прилику, станем кроз сузе молити Јакова, успоменом покојнице његове мајке га станем заклињати: „Реци ми, побогу, као оцу по телу и души, шта је с тобом, Јашо? Не убијај ме — исповеди се, олакшај свом срцу! Да ниси какву хришћанску душу погубио? Онда се покај. „Ето, оче, узе он наједном (а ово се догодило некако пред ноћ), дирнуо си ме; рећи ћу ти целу истину! Никакве душе нисам погубио — него моја рођена душа пропада. — Како то? — А ето како... И тада први пут Јаков на мене подиже очи... Ево, већ четврти месец, поче он... Али наједном запе: — и поче тешко да дише. — Шта то четврти месец? Казуј, не мучи! — Четврти месец како њега видим. — Њ е г а? Кога њега? — Па онога — кога ноћу не треба помињати. — Ја се сав охладих и задрхтах. — Како, велим, видиш га? — Да. — Где? — А не смем ни ја да се осврнем — и обојица говоримо шапатом. — Ено где... — И очима ми показује...

Ено, тамо у куту. — Усудим се дакле... погледам у кут: тамо ничега нема. — Па тамо ничега нема, Јакове, побогу! — Ти га не видиш — али ја видим. — Опет погледам, опет ништа. Сетих се наједном старчића из шуме, што му је кестенчић дао. — Какав изгледа? Велики?... Зелен? — Не, није зелен него црн. — С роговима? — Не, као човек је, — само сав црн. — Јаков тако говори — а зуби му шкргућу, — и пребледео као мртвац и од страха се уза ме привија; а очи као да ће да му искоче — и стално гледа у кут. — Та то ти се од сенке причињава; то црно је сенка — а ти је сматраш за човека. — Камо среће! Али и очи му видим: ено преврће беоњачама, ено руку диже, зове. — Јакове, Јакове, како би било да се помолиш, привиђења би нестало. Нека Бог васкрсне и нестану непријатељи његови!

— Покушавао сам, вели, али ништа не вреди. — Чекај, чекај, Јакове, не буди малодушан; тамњаном ћу окадити, молитву очитати, светом водом око тебе покропити. — Јаков само одмахну руком. — Ни у тамњан твој не верујем, ни у свету воду; не вреде они ни гроша. С њим се сад више не могу растати. Како ми се јавио овога лета, једног проклетог дана, — од тада ми је верни гост — не могу да га се ослободим. Знај ово, оче, — и више се мом понашању не чуди — и не мучи ме. — Ког ти се то дана јавио? — питам га — а све га крстим. Да није тада кад си о сумњи писао? — Јаков ми одгурну руку. — Остави ме, вели, оче, не љути ме, да не би још што горе било. Мало ми треба па да на себе руку дигнем. — Можете замислити, мој господине, како

ми је било то чути! ... Сећам се, целу ноћ сам проплакао. — Чиме сам, мислим, заслужио толики гнев Господњи?

Ту отац Алексеј извади из џепа карирану марамицу и стаде се ушмркивати, — а узгред кришом обриса очи.

— Јадан је постао тада наш живот! — настави он. — Само вам о једном и мислим: да како не побегне или, не дај Боже, збиља над собом какво зло не изврши! — Пратим му сваки корак, у разговор да ступим бојим се. — А живела је тада близу нас суседа, пуковниковица, удова, — Марфа Савишна се звала; велико сам према њој поштовање осећао, јер је жена разложна и смерна била, иако млада и лепушкаста; навраћао сам код ње често и није презирала мој позив. Не знајући шта већ да чиним од јада и туге, — потегнем па њој све испричам. У почетку се много уплашила и чак се сва узнемирила; а после се стиша некако. Дуго је тако изволела седети, ћутећи; а затим пожеле да види мог сина и да се с њим поразговара. Осетио сам тада да јој неизоставно морам испунити вољу; јер није се у том случају код ње пробудила женска радозналост, — већ нешто друго. Вративши се кући стадох наговарати Јакова: „хајде, пођи са мном код госпође пуковниковице". А он и рукама и ногама! — Нећу — вели: — нипошто! О чему бих с њом говорио! — Поче чак да виче на мене. Ипак сам га, најзад, сломио — и упрегнув саонице одвезао га Марфи Савишној, и, по договору, оставио га насамо с њом. Сам се чудио како је брзо на то пристао. Дакле, ништа, — видећемо. Кроз три или четири

часа враћа се мој Јаков. — Па, питам, — како ти се свидела наша суседа? — Ништа ми не одговара. Опет покушам. — Племенита, велим, дама... Нежно те је вероватно примила? — Да, вели, није као остали. — Видим, као да је смекшао. И одлучим се зато да га питам... — А с привиђењима, велим, како је? — Погледа ме Јаков као да бичем ошину, — и опет ништа не изусти. Нисам га више узнемиравао, изашао сам из собе; а мало после приђем вратима, провирим кроз кључаоницу... И шта мислите? — спава мој Јаков! Легао на постељицу — и спава. Прекрстим се тад неколико пута једно за другим. Подај, Господе, сваку срећу Марфи Савишној! Види се, успела је, голубица, да дирне његово окорело срце!

— Сутрадан, гледам, узима Јаков шубару... Мислим — да ли да га упитам: куда ћеш то? — али не, боље је не питати... сигурно код ње!... И збиља, — код ње, код Марфе Савишне, упути се Јаков — и још дуже него пре остаде код ње; а идућег дана — опет! А онамо кроз дан — опет! Тада сам пренуо духом, јер видим: син ми се мења, — и лице му друкчије постаде, — могло му се у очи погледати: не окреће се. Онај исти умор још увек у њему, али ранијег очајања, ужаса ранијег, нема. Али тек што сам се мало прибрао, — кад наједном све се опет сруши. Опет Јаков подивља, опет му је немогуће било прићи. Седи закључан у соби — и никако код пуковниковице. Да је није, мислим, чиме увредио — па га више не прима? — Али не, мислим... иако је несрећан, то се не би усудио; а и она није таква! Не отрпех најзад, — упитам га: — А шта је, Јако-

ве, с нашом суседом?... Потпуно си је, чини ми се, заборавио? А он се продера на мене: — Суседа? Зар хоћеш да ми се *он* смеје? — Како то? велим. — Тада он чак песнице стиште... потпуно се разбесни! Та, вели, раније се само онако јављао, — а сад почео да се смеје, да се кези! Напоље! Одлази! — Коме се то обратио скоро и не знам; једва су ме ноге изнеле, толико сам се препао. — Замислите само: лице као бакар црвено, пена на устима, глас промукао, као да га неко дави... И пођем, јадник јадни, још исти дан, Марфи Савишној... у великој је нађем тузи. Чак се и у телу променила, лице јој омршавило. Али да разговара са мном о сину није хтела. Само рече: да ту никаква људска помоћ не вреди; молите се, само, оче! — И изнесе ми после сто рубаља; — за бедне и болесне ваше парохије, вели. И опет понови: „Молите се!" — Господе! као да се и без тога нисам молио — дању и ноћу!

Отац Алексеј ту поново извади марамицу, и поново убриса сузе, — али овог пута већ не кришом, — и, одморивши се мало, настави своју невеселу причу.

— Отисли смо се тако ја и Јаков као грудва снега низ планину, и јасно нам је обојици да је под планином бездан, — а како да се зауставимо и шта да предузмемо? — И никако се није могло то сакрити: цела парохија се страшно узбуни, те како се показало да је свештеников син полудео, те како треба власт о свему томе известити. И известили би сигурно, — али су се моји парохијани — хвала им! — на мене сажалили. У том прође зима и наступи пролеће. И такво пролеће посла Бог — ру-

мено, па светло, каквог се чак ни стари људи нису сећали: сунашце по цели дан, нема ветра, топло. И ту ми падне на ум блага мисао: наговорити Јакова да пође са мном на поклоњење Митрофану, у Ворењеж. — „Ако, мислим, ни то последње средство не помогне, — онда ми остаје само један спас: гроб". — Дакле, седим једном, пред вече, на трему, — а румен се разгорела небом, шеве певају, јаблани цветају, рудина зелени... седим и мислим, како би своју намеру саопштио Јакову? — Наједном, видим, излази он на трем; постоја, разгледа, уздахну па се спусти на праг поред мене. Ја се чак уплаших од радости, — али само ћутим. А он седи, гледа у румен — и такође ни речи! Учинило ми се као да га је разнеженост обузела: боре на челу се изгладиле, очи такође постале светле... мало је, изгледа, требало — па да и суза кане! Угледавши такву на њему промену, ја се, — извините! — охрабрим. Јакове, рекох, саслушај ме без гњева... Те му испричам о својој намери: како би било да нас двоје пођемо код Митрофана — пешице; и како од нас до Ворењежа има једно сто педесет врста; и како ће бити тек пријатно — удвоје, пролетњом хладовином, дигнувши се пре зоре, — ићи па ићи зеленом травом, широким друмом; и ако само добро стигнемо, и помолимо се над раком светог угодника, — можда ће се, — ко зна? Господ и смиловати на нас — и исцелити га, — као што је већ било сличних примера! — И замислите, мој господине, моје среће! — Добро, пристаје Јаков, — а и не осврће се, једнако гледа у небо: — Пристајем каже. Ићи ћемо. — Ја просто премрем. — Друже, ве-

лим, голубе, узданицо моја! — А он тек мени: — Кад ћемо кренути? Па можемо и сутра, кажем.

— Дакле, сутрадан ми и пођемо. Ставимо торбе, узмемо штапове — и пођемо. Читавих седам дана смо ишли — и целог пута лепо време нас је једнако пратило — просто чудно! И сваким даном мој Јаков све боље изгледа. Морам вам рећи да Јаков на свежем ваздуху ни раније *онога* није виђао, само га је осећао за собом, иза својих леђа; или је то каква сенка по страни клизила, што је мога сина збуњивао. Али овог пута ништа слично; ни у крчмама где смо ноћивали — није му се ништа јављало. Говорили смо мало... Али како је ипак било пријатно — нарочито мени! Видим: васкрсава мој јадник. Не могу да вам опишем, мој господине, шта сам тада осећао. Најзад, дакле, стигнемо до Вороњежа. Очистимо се, умијемо, и у саборну цркву, угоднику! Скоро три дана нисмо излазили из храма. Колико смо служби отслужили, колико свећа попалили! И све је добро, све прекрасно; дани — богоугодни, ноћи тихе; спава мој Јаша као одојче. Први поче са мном да говори. Тек упита: оче, ти ништа не видиш? — а само се смеши. — Ништа, велим, не видим. Ето, ни ја, каже, не видим. — Шта је још требало? Захвалност моја угоднику — нема граница.

Прођу три дана; и кажем ја Јакову: — Е, сад се, сине, све побољшало; сад смо на коњу. Остало је само једно: исповеди се и причести; а после, ако Бог да, кући — и пошто се одмори како треба и послови се домаћи посвршавају, да би се поткрепило, могло би се побринути, место потражити или

тако нешто — Марфа Савишна, велим, сигурно ће нам око тога помоћи. — Не, на то ће Јаков, зашто бисмо је узнемиравали; него ћу јој прстен с Митрофанове ручице понети. — Ту се потпуно охрабрих. — Пази, велим, узми сребрни а не златни — верenички! — Поцрвене мој Јаков и само понови да је не треба узнемиравати, — а међутим одмах на све пристаде. — Идућег дана пођемо у цркву; исповеди се мој Јаков, и тако се пре тога усрдно помоли! — па потом приступи причешћу. Ја стојим тако са стране — и земљу под собом не осећам... анђелима на небу није слађе! Само гледам: шта ће то да значи: — причестио се мој Јаков — а не приступа да узме нафору. Стоји окренут мени леђима... Ја к њему: — Јакове, велим, што ту стојиш? — Кад се он осврте наједном! Верујте ми, устукнуо сам, толико сам се уплашио! Сећам се, и раније му је лице бивало страшно, а сад некако зверско, ужасно постало! Блед као смрт, коса накострешена, очи искочене... од страха сам чак глас изгубио; хоћу да говорим а не могу — потпуно сам премро. А он — јурну само напоље из цркве! Ја за њим — а он право у крчму где смо ноћивали, торбу на леђа — па ти напоље! Куда? вичем му: — Јакове, шта је с тобом? Стани, лакше! — А Јаков, без речи, појури као зец — и стићи га никако не можеш! Тако и нестаде. Ја одмах натраг, узмем кола, а сав дрхтим и само могу да изустим: Господе, па Господе! И ништа не разумем: шта се то на нас сручило? Упутим се кући — јер мислим: сигурно је тамо одјурио. — И тачно. На шест врста од града — видим га — корача друмом. Стигнем га, скочим с кола —

па к њему. — Јашо, Јашо! — Он се заустави, окрете се мени лицем — а очи у земљу упро а уста стиснуо. — И шта му нисам говорио — стоји као какав кип, — и једино што видиш да дише. — А напослетку, опет пође напред путем. — Шта сам могао да чиним! Пођем и ја за њим...

— Ах, какво вам је то било путовање, мој господине! Колико смо радосни били идући у Вороњеж — толико јадни смо били при повратку! Почнем ли да му говорим — а он тек зубима шкрипи, гледа ме преко рамена, као какав — тигар или хијена! Како тада нисам полудео — ни сад ми није јасно! И тако на послетку, једном ноћу — у сељачкој задимљеној изби — док је он седео крај пећи, спуштених ногу и освржући се око себе — паднем пред њим на колена и заплачем, и почнем га преклињати горко: — Та не убијај потпуно старца оца, не дај му да падне у очајање — реци шта се то с тобом догодило? Загледа се он у мене — а као да не види ко пред њим стоји — и наједном проговори — али таквим гласом да ми још и сада у ушима одзвања. — Слушај, вели, бабо. Хоћеш ли да знаш целу истину? Онда ево ти је. Када сам се, сећаш ли се, причестио — и частицу још у устима држао — наједном се он (у самој цркви, усред бела дана!) створи преда мном, као да из земље ниче, и шапће ми... (а пре никада ништа није говорио) — шапће: испљуј, па растрљај! Тако сам и учинио: испљунуо — и ногом растрљао. И сигурно сам сада за увек пропао — јер се сваки грех опрашта — само не грех против Светог Духа...

— И рекавши те ужасне речи, син мој паде по

клупи — а ја се сруших на под избе... Ноге ми се потсекоше...

Отац Алексеј тренутно ућута — и покри очи рукама.

— Али, — настави он, — што ћу даље мучити и вас и самога себе. Докотурао сам се са сином кући — а ту је брзо и његов крај дошао — и изгубио сам свога Јакова! Неколико дана пред смрт нити је јео нити пио, стално је само по соби горе доле јурио и тврдио да његовом греху не може бити опроштаја... али њега већ више није виђао. Убио је ето моју душу; због чега би сад тај и долазио? А кад се Јаков разболео, одмах се изгубио. И тако се без покајања, као безсмислени црв, преселио из овог — живота у други...

— Али нећу да верујем да ће му Бог судити својим строгим судом...

— И поред осталога још и за то нећу да верујем, што је необично леп био у ковчегу: готово се сасвим подмладио и личио на пређашњег Јакова. Лице му мирно, светло, коса се увила у увојке — а на уснама осмех. Марфа Савишна долазила да га види — и она је исто казала. Целог га је цвећем обасула и на срце му ставила цвеће — и надгробни му споменик о свом трошку подигла.

— А ја сам остао сам... И ето зашто сте, мој господине, изволели опазити на мом лицу тугу велику. Никад она неће проћи — а и не може да прође.

Хтео сам рећи оцу Алексеју речи утехе... али никакву реч нисам нашао. Ускоро потом смо се растали.

Париз, 1877.

Песма победоносне љубави

Посвећено успомени Густава Флобера

— Превела Зорка М. Велимировић —

„Wage Du zu irren und zu träumen!

Schiller.

Ево шта сам прочитао у једном старинском, италијанском рукопису.

I

Око половине XVI века живели су у Ферари (она је тада цветала под скиптром својих дивних војвода, заштитника уметности и поезије), живела су два младића, који су се звали Фабије и Муције. Вршњаци по годинама, блиски рођаци, они се скоро никад не раздвајаху; искрено пријатељство везивало их је још од ранога детињства... а истоветна судбина само је учврстила ту везу међу њима.

Обојица су припадали старим породицама; обојица су били богати, независни и нежењени; имали су сличне укусе и навике. Муције се бавио музиком, Фабије сликарством. Цела се Ферара поносила њима, као најлепшим украсима двора, друштва и вароши. Међутим по спољашности нису били слични један другом, иако су се одликовали стаситошћу и младићском лепотом: Фабије је био виши растом, имао је бело лице и плаву косу — а очи као небо плаве; Муције, напротив, имао је црн-

пурасто лице, косу црну, а у његовим загасито мрким очима не беше оног веселог сјаја, нити на уснама оног примамљивог осмејка, као у Фабија; његове густе обрве наслањале се на уске трепавице — док су се злаћане обрве Фабијеве извијале у танким полукрузима на чистом и равном челу. И у разговору Муције не беше тако живахан; при свем том обојица су се подједнако допадали дамама — нису узалуд били узор витешке љубазности и услужности.

У то исто време живела је у Ферари и једна девојка, која се звала Валерија. Држали су је за најлепшу девојку у вароши, иако се ретко виђала, јер је живела повучено и излазила само у цркву — и још о великим празницима у шетњу.

Она је живела са својом мајком, племенитом, али сиромашном удовицом, која није имала више деце. У свакога који је сретао Валерију, изазивала је она нехотично дивљење и нежно поштовање: њено држање било је тако скромно, чинило се да она ни мало није свесна своје лепоте. Додуше, неки су налазили да је бледа; поглед њезиних очију, готово увек оборен, изражавао је неку стидљивост, чак и бојажљивост; њезине усне осмехивале се ретко — и то овлаш; њезин глас једва да је ко чуо. Међутим говорило се да јој је глас био диван и да је, затворена у соби, рано у јутро, док је још цела варош спавала, радо певала старинске песме, уз звуке мандолине, на којој је сама свирала.

Иако је била бледа, Валерија је била одличног здравља. Чак и стари људи, кад би је видели, нису

могли а да не помисле: О, како ће бити срећан онај младић за кога се најзад развије овај невини и недирнути цветак.

II

Фабије и Муције видели су Валерију први пут на богатој народној свечаности, која је била приређена по заповести ферарског војводе Екрола, сина чувене Лукреције Борџије, у част знаменитих великаша, који беху дошли из Париза на позив војвоткиње, кћери француског краља Луја XII.

Валерија је седела поред своје матере на средини елегантне трибине, подигнуте по нацрту Паладија на главном тргу Фераре, за најистакнутије даме. Обојица — и Фабије и Муције — заљубише се у њу тога истога дана и, како ништа нису крили један од другог, то брзо дознадоше шта се у срцу друга збива. Договорише се да обојица покушају да се приближе Валерији, па ако она удостоји и изабере којег од њих, да се други без протеста покори њеној одлуци.

Неколико недеља доцније, захваљујући доброме гласу који су с правом уживали, пође им за руком да уђу у кућу удовице, у коју се иначе тешко улазило; она им допусти да је посећују. Од тога доба могли су да виђају Валерију свакога дана и да разговарају с њом. Огањ, разбуктан у срцима обојице младића, разгоревао се сваким даном све јаче; међутим Валерија ни једнога није нарочито одликовала, ма да јој је њихово присуство очевидно било пријатно. С Муцијем је свирала; међутим, више је разговарала са Фабијем; од њега се

мање стидела. Најзад одлучише да коначно дознаду своју судбину и упутише Валерији писмо, у коме су је молили да им каже за кога би се од њих радије удала.

Валерија показа писмо мајци — и рече јој да је готова да вечито остане девојка; али ако мајка налази да треба да се уда, она ће се удати за онога кога њезина мајка изабере. Поштована удовица проплака при помисли да се мора растати са својим дететом; али није имала разлога да одбије просиоце; мислила је да су обојица подједнако достојни руке њене кћери. Али је у потаји више била за Фабија, а како јој се чинило да се он и Валерији више свиђа, она изабере њега. Сутрадан Фабије дознаде за своју срећу; а Муцију остаде да одржи своју реч и — да се покори.

Он тако и учини, али да буде сведок победе свога друга и супарника — није могао. Он неодложно продаде велики део свога имања и, прикупивши неколико хиљада дуката, пође на далеки пут по Истоку.

Праштајући се с Фабијем рече му да се неће вратити пре него што осети да су у њему и последњи трагови страсти ишчезли. Тешко је било Фабију да се растане са другом из детињства и младости... али радосно очекивање скорог блаженства убрзо надвлада све друге осећаје, и он се сав предаде усхићењу љубави, крунисане успехом.

Убрзо се венчао с Валеријом — и тек тада је дознао праву вредност блага које му је било досуђено. Имао је дивну вилу, окружену хладовитим парком, у близини Фераре; тамо се преселио са

женом и њеном мајком. За њих тада настаде сјајно време. Супружански живот показа у новој, дивној светлости све Валеријине особине. Фабије постаде изванредан сликар — више није био обичан љубитељ вештине, него прави уметник.

Валеријина мајка била је радосна и захваљивала је Богу, гледајући срећан пар. Четири године прођоше неприметно, као блажени сан. Само је нешто недостајало младим супрузима, тиштао их је један бол: нису имали деце... али нису губили наду. При крају четврте године снађе их велика, истинска несрећа: Валеријина мајка умре, после неколико дана боловања.

Валерија је пролила много суза; дуго није могла да се помири са својим губитком. Али прође још једна година, живот је тражио своја права и пошао својим током. И тада, једне дивне вечери врати се Муције у Ферару, сасвим изненада.

III

За свих пет година од његова одласка, нико није ништа знао о њему; сваки глас о њему беше умукао, као да је био ишчезао са земље. Кад га Фабије срете на једној улици Фераре, он само што не врисну, прво од страха, затим од радости — и одмах га позва у своју вилу. Тамо, у парку, имао је засебан, простран павиљон; он предложи другу да се настани у њему. Муције радо пристаде и истога дана пређе тамо са својим слугом, немим Малајцем, који није био глув и, шта више, судећи по живахности његових очију, био је врло разборит човек... Језик му је био отсечен.

Муције донесе са собом десетак куфера, напуњених различитим драгоценостима, сакупљеним за време дугог путовања. Валерија се обрадова Муцијеву повратку; он је поздрави пријатељски радосно, али мирно; видело се по свему да је одржао реч дату Фабију. У току дана он се намести у свом павиљону, размести, уз помоћ Малајца, довезене реткости: ћилимове, свилене тканине, кадифене и брокатске хаљине, оружје, пехаре, тањире и бокале, украшене емаљом, златне и сребрне ствари окићене драгим камењем и бисером, кутије изрезане од ћилибара и слонове кости, боце од кристалног стакла, мирисе за кађење, коже од звериња, перје од ретких птица и многе друге предмете, чија се употреба чинила тајанствена и непојмљива.

У броју свих тих драгоцености налазила се и богата, бисерна огрлица, коју је Муције добио од персиског шаха, за неку велику и тајну услугу. Он замоли Валерију за допуштење, да јој својеручно намести ту огрлицу о врат; она јој се учини тешка и некако необично топла... тако јој се припи уз кожу. Увече, после вечере, седећи на тераси виле, у хладовини лиандера и ловорике, Муције поче да прича о своме путовању.

Причао је о далеким земљама које је видео, о високим планинама које се уздижу изнад облака, о пустињама без воде, о рекама као море; говорио је о величанственим зградама и храмовима, о хиљадугодишњим дрветима, о цвећу и птицама дугиних боја; набрајао је градове и народе које је видео... из њиних имена вејало је нешто као бајка. Муције је познавао цео Исток: пропутовао је Пер-

сију, Арабију, где су коњи лепши и племенитији од свију живих створења, прогурао се у централну Индију, где је људски род сличан величанственим биљкама, допирао је до граница Китаја и Тибета, где постоји живи Бог, по имену Далај-Лама, који живи на земљи у облику нема човека са уским очима.

Чудновате су биле његове приче! Фабије и Валерија слушали су га као очарани. Строго говорећи, црте Муцијева лица мало се беху измениле; од детињства мрко лице сад беше тамније, преплануло од јаког сунца, очи му беху мало упале — и то је све; али израз тога лица беше други: прибрано и достојанствено, није оживљавало чак ни онда кад је причао о опасностима кроз које је пролазио ноћу по шумама, где је одјекивала рика тигрова, или дању на усамљеним путевима, где путнике вребају фанатици, који их даве у част гвоздене богиње, која тражи људске жртве. И глас Муцијев беше постао муклији и уједначен; покрети руку, целога тела, беху изгубили слободу, урођену Италијанима.

Помоћу свога слуге, оданог и окретног Малајца, он својим домаћинима показа неколико чаролија, којима су га научили индиски брамини. Тако се, например, сакривши се иза завесе, одједном појавио седећи скрштених ногу у ваздуху, лагано опирући се крајевима прстију на штап од бамбуса, што је Фабија веома зачудило, а Валерију преплашило... „Да није мађионичар?” — помисли она.

А кад је почео да изазива, звиждећи на малу флауту, из затворене котарице, питоме змије, које, палацајући жалцима, показиваху испод шареног тки-

ва своје мрке, пљоснате главице, Валерију обузе страх и замоли Муција да што пре сакрије те одвратне и гадне животиње.

За вечером Муције почасти своје госте ширасом из округле боце с дугуљастим грлићем; необично мирисаво и густо, злаћане боје, са зеленкастим преливима, вино ширасо загонетно је светлуцало, наливено у малене чашице од јасписа. По укусу није било налик на европска вина; било је врло слатко и замедљано, и, узимано у малим гутљајима, изазивало је у целом телу осећање пријатног дремања. Муције нагна и Фабија и Валерију да пробају по чашицу, а и сам испи једну. Над њеном чашицом он се наже и нешто прошапта, треснувши прстима.

Валерија примети то, али како су Муцијеви покрети уопште и све његово понашање били некако чудновати и необични, она само помисли: „Да није примио у Индији нову веру, или су код њих обичаји такви?" И после кратког ћутања, она га упита: да ли се за време путовања занимао музиком? У одговор Муције нареди Малајцу да му донесе његову индиску виолину. Она је била као и данашње виолине, само је, место четири жице, имала три, горњи крај био је обавијен плавичастом змијском кожом, танано гудало од трске било је полукружно, а на самом његовом крају сијао је шиљасти драги камен.

Муције најпре отсвира неколико тужних, — како он рече, — народних песама, необичних и чак дивљачких за италијанско уво; звук металних жица био је жалостан и слаб. Али кад Муције поче последњу песму, тај се исти звук одједном оснажи,

затрепери звучно и силно; необична мелодија разлеже се испод широких покрета гудала и дивно изви као змија, чија кожа обавијаше врх виолине; таквим жаром, таквом победоносном радошћу, сијала је и пламтела та мелодија, да Фабију и Валерији дође тешко на срцу, а у очима им се показаше сузе... док је Муције с обореном и прислоњеном уз виолину главом, с бледим лицем, са уздигнутим обрвама изгледао још прибранији и достојанственији — а драги камен на крају гудала бацао при покрету сјајне искре, које као да су биле запаљене огњем ове дивне песме.

Кад Муције заврши — још снажно стежући виолину подбратком и раменом, опустивши руку са гудалом — Фабије повика: „Шта је то? Шта си нам то свирао?" Валерија не рече ништа, али се чинило као да цело њезино биће понавља мужевљеве речи.

Муције спусти виолину на сто, лагано затресе косом и, пријатно осмехнувши се, рече: „Ово? Ову мелодију, ову песму чуо сам на острву Цејлону. Ова песма важи код тамошњег народа за песму среће, задовољене љубави".

— Понови је, — прошапта Фабије.

— Не, не може се поновити, — одговори Муције, — сад је доцкан. Сињора Валерија треба да се одмори, а и ја сам уморан.

Целога дана Муције се понашао према Валерији с поштовањем и обично, као стари друг; али кад је пошао, он јој стеже руку чврсто, чврсто, упирући прсте у њен длан и тако упорно гледајући у њено лице, да она, и не дижући трепавице, осети тај поглед на својим изненада зажареним образима. Она ништа

не рече Муцију, али трже руку, а кад он оде, она погледа на врата кроз која је изишао. Она се присети како се и ранијих година прибојавала њега... па је обузе нека зебња. Муције оде у свој павиљон, а супрузи у своју собу за спавање.

IV

Валерија није могла да заспи брзо; крв јој се тихо и нејасно комешала, а у глави јој је нешто зујало... свакако од оног чудноватог вина, како је она мислила, а може бити и од Муцијевог причања и његовог свирања на виолини. Пред зору најзад заспа и усни чудан сан.

Чинило јој се да улази у неку пространу собу, са ниском таваницом... Такву собу никад у животу није видела. Сви зидови су били обложени финим плавичастим фајансом са златним шарама; танки, изрезани од алабастера, стубови подупирали су мермерну таваницу; таваница и стубови чинили су се полупрозрачни... бледо ружичаста светлост продирала је у собу са свију страна и осветљавала све ствари у њој тајанствено и подједнако; брокатски јастучићи лежали су на уском ћилиму по средини углачаног, као огледало, пода. По угловима једва приметно димиле се високе наргиле, које су претстављале страшне зверове; прозора није било нигде, врата са кадифеном завесом на њима немо су се црнела у удубљењу зида. И одједанпут, та се завеса лагано помиче, диже... и излази Муције. Он се клања, шири руке за загрљај, смеје... Његове чврсте руке обгрлише Валерију око струка; њего-

ве суве усне опекоше је сву. Она паде ничице на јастучиће...

. . . .

Јаучући од страха, после велике муке, пробуди се Валерија. Још не освестивши се где је и шта је с њом, она устаде из постеље и поче да се osврће. Дрхтавица је обузе сву... Фабије је лежао поред ње. Он је спавао, али је његово лице, при светлости пуног месеца, која је продирала кроз прозор, било бледо као у мртваца... било је жалосније од мртвачког лица. Валерија пробуди мужа, који, чим је погледа, узвикну: „Шта ти је?" „Сањала сам... сањала сам страшан сан" прошапта она, још непрестано дршћући.

Али у истом тренутку из павиљона допреше јаки звуци — и обоје, и Фабије и Валерија, познадоше мелодију коју им беше отсвирао Муције, називајући је песмом задовољене, победоносне љубави. Фабије зачуђено погледа у Валерију... она зажмури, окрену се, и обоје, притајивши дисање, саслушаше песму до краја. Кад ишчезе последњи звук, месец зађе за облак и у соби одједном завлада мрак...

Оба супруга спустише главе на узглавља, не проговоривши ни речи — и ни једно не примети кад је заспало друго.

V

Сутрадан Муције дође на доручак; изгледао је задовољан — и весело поздрави Валерију. Она му збуњено одговори — погледавши га узгред — и уплаши се од његовог задовољног и веселог лица,

од његових продирућих и радозналих очију. Муције опет поче да прича... али га Фабије прекиде при првој речи.

— Изгледа да ниси могао спавати у новом месту. Ја и жена смо чули како си свирао јучерашњу песму.

— Је ли? Чули сте? — промрмља Муције. — Свирао сам, збиља, али сам пре тога спавао, па чак и сањао чудноват сан.

Валерија се узнемири.

— Какав сан? — упита Фабије.

— Сањао сам, — одговори Муције, не скидајући очи са Валерије, — као да сам ушао у пространу собу са сводом, намештену по источњачки. Изрезани стубови подупирали су свод, зидови су били од фајанса, и ма да није било ни прозора, ни свећа, цела соба била је у ружичастој светлости, као да је била начињена од провидног камења. По угловима димиле су се кинеске наргиле, по поду су лежали јастучићи од броката преко узаног ћилима. Ја уђох кроз врата, заклоњена завесом, а на друга врата, са супротне стране — појави се жена коју сам некад волео. Чинила ми се тако дивна да је у мени распламтела ранију љубав.

Муције значајно заћута. Валерија је седела не мичући се, само је полако бледела и дисала дубље.

— Тада сам се, — настави Муције, — пробудио и отсвирао песму.

— Али ко је била та жена? — рече Фабије.

— Ко је она била? Жена једног Индијанца. Ја сам је срео у граду Дели... Ње више нема међу живима. Умрла је.

— А муж? — упита Фабије, не знајући ни сам зашто то пита.

— Муж је такође умро, како кажу. Ја сам их обоје изгубио из вида.

— Чудновато! — примети Фабије, — и моја је жена ноћас сањала необичан сан — Муције оштро погледа Валерију — који ми није испричала, — додаде Фабије.

Али тада Валерија устаде и изиђе напоље. Одмах после доручка и Муције оде, говорећи да мора ићи у Ферару, због посла — и да се неће вратити до вечери.

VI

На неколико недеља пре Муцијева повратка, Фабије је био почео да ради слику своје жене, с атрибутима свете Цецилије. Био је знатно напредовао у својој вештини; чувени Луини, ученик Леонарда да Винчи, долазио му је у Ферару, и помажући му саветима, предавао му и знање свога великог учитеља. Слика је била скоро готова; остало је само да се доврши лице са неколико потеза, и Фабије је, одиста, могао с правом да се поноси својим делом. Кад испрати Муција у Ферару, он оде у свој атеље, где га је Валерија обично чекала, али је сад не нађе тамо. Он је позва, али се она не одазва. Фабија обузе неки потајни немир па пође да је тражи. У кући није била. Фабије појури у врт и тамо на једној усамљеној стази угледа Валерију. Са обореном главом на прса, с прекрштеним рукама на крилу, седела је на клупи, — а иза ње, издвајајући се из загаситог зеленила кипариса, с искеженим, злу-

радим осмејком, видео се мермерни сатир, како припија своје напућене усне уз свиралу. Валерија се очигледно обрадова мужу — и на његова брижна питања одговори да је глава помало боли, али да то није ништа — и да је готова да му седи. Фабије је одведе у атеље, узе четкицу, али на велики свој јад никако није могао да заврши лице, ма колико да је то желео. Али не зато што је било мало бледо и изгледало уморно... не; него данас није могао да нађе онај чисти свети израз који му се код ње толико свиђао и који га је навео на мисао да изради Валерију у облику свете Цецилије. Најзад баци четкицу и рече жени да му данас не иде посао, а да и њој не би било згорег кад би прилегла, јер изгледа да јој није добро — па остави слику окренуту зиду.

Валерија се сложи с њим да би требала да почине, и, понављајући да је глава боли, оде у своју собу за спавање.

Фабије остаде у атељеу. Осећао је чудновату и њему самом неразумљиву збуњеност. Бављење Муцијево под његовим кровом, бављење које је он сам, Фабије, натурио, узнемиравало га је. Али то није била љубомора... ко је могао бити љубоморан на Валерију! него у своме другу није могао да позна свога пређашњег друга.

Све оно туђе, непознато, ново, што је Муције понео собом из тих далеких крајева, и што му је, како се чинило, било ушло у крв и у тело, сви они мађионичарски покрети песме, чудновата пића, неми Малајац, чак и мирис меда, који се осећао од Муцијева одела, од његове косе, од његовог дисања

— све то уливало је Фабију осећање налик на неповерење, готово бојажљивост. И зашто онај Малајац, служећи око стола, с неком непријатном пажњом гледа њега, Фабија? Збиља, неко би могао помислити да он разуме италијански. Муције је говорио да је тај Малајац принео велику жртву кад је платио језиком, али да зато сад има велику снагу. Какву снагу? И како ју је могао добити по цену језика? Све је то врло необично и врло неразумљиво! Фабије уђе у собу за спавање код жене; она је лежала у постељи обучена, али није спавала. Кад чу његове кораке, она се трже, затим се опет обрадова, исто онако као у врту. Фабије седе крај постеље, узе Валерију за руку, и поћутавши мало, упита је: какав ју је то сан ноћас поплашио? Да ли је био као онај сан о коме је причао Муције?

Валерија поцрвене и брзо рече:

— О, не! не! ја сам видела... неко чудовиште, које је хтело да ме растргне.

— Чудовиште? У облику човека? — запита Фабије.

— Не, животињу... звера! — и Валерија се окрену и сакри успламтело лице у узглавље. Фабије још неко време подржа руку женину, ћутећи је принесе уснама и оде.

Оба супруга проведоше тај дан невесело. Чинило се као да се нешто мрачно надвило над њиним главама... али шта је то било — нису могли рећи. Желели су да буду заједно — као да им је претила нека опасност — а шта би казали једно другом — нису знали. Фабије покуша да настави сликање,

да чита Ариоста, чије се дело тек беше појавило у Ферари и прославило по Италији, али му ништа није полазило за руком... Доцкан увече, баш за време вечере, вратио се Муције.

VII

Он је изгледао миран и задовољан, али је мало говорио. Највише је распитивао Фабија о пређашњим, заједничким познаницима, о немачким ратовима, о цару Карлу, говорио је како би волео да отиде у Рим да види новога папу. Он опет понуди Валерији ширасо-вино и, у одговор на њен отказ, промрмља више за себе: „Сад више и није потребно”.

Кад се Фабије са женом врати у своју собу за спавање, он одмах заспа... а кад се пробуди, он виде да Валерије нема у постељи.

Он брзо устаде — и у том тренутку виде жену у ноћном оделу како се враћа из врта у собу. Месец је јасно светлио, ма да је мало пре тога прскала кишица. Са затвореним очима, са изразом скривенога страха на укоченом лицу, Валерија приђе постељи и, пипајући је опруженим рукама, ћутећи, брзо леже. Фабије јој се обрати питањем — али она ништа не одговори, чинило се да спава. Он је додирну — и осети на њезиној хаљини и на коси кишне капљице а на табанима њених босих ногу — песак. Тада он скочи и одјури у врт кроз полуотворена врата.

Јасна месечина покривала је све предмете. Фабије се обазре око себе и виде на песку по путањици трагове два пара ногу, — један пар био је бос; трагови су водили ка сеници од јасмина, која

се налазила између павиљона и куће. Он застаде у недоумици — кад се одједном поново разлегоше звуци исте песме коју је већ био чуо прошле ноћи! Фабије се стресе и утрча у павиљон... Муције је стојао насред собе и свирао на виолини. Фабије појури к њему.

— Ти си био у врту, ти си излазио, одело ти је мокро од кише.

— Нисам... не знам... Чини ми се, нисам... — запињући одговори Муције, као да га чуди долазак Фабијев и његово узбуђење.

Фабије га дохвати за руку.

— Зашто опет свираш ту мелодију? Зар си опет сањао неки сан?

Муције погледа Фабија исто онако зачуђено, али не рече ништа.

— Одговарај!

— Месец се јавља у виду штита...
Као змија река блиста...
Друг се разбудио, непријатељ спава —
Јастреб кокицу зграби...
У помоћ!

мрмљао је Муције, певушећи као у бунилу.

Фабије пође уназад два корака, заустави се, погледа Муција, замисли се, и врати се кући у собу за спавање. Са главом обореном на раме и немоћно опуштеним рукама, Валерија је спавала тешким сном. Није се могла лако пробудити... али чим га виде, она му се обисну о врат, грчевито га загрли, цело тело тресло јој се, као у грозници.

— Шта ти је, драга моја, шта ти је? — понови Фабије, трудећи се да је умири. Али она обамираше на његовим грудима. — Ах, какве снове сањам — прошапта она, припијајући се лицем уз Фабија. Он хтеде да је пита нешто, али она је само дрхтала.

Рани одблесак зоре обасја стакла на прозорима, кад она најзад задрема у његовом наручју.

VIII

Сутрадан Муције ишчезе још ујутру, а Валерија саопшти мужу да има намеру да пође у суседни манастир, где је живео њен кум, стари и озбиљни калуђер, према којем је гајила бескрајно поверење. На питање Фабијево она одговори да би желела да исповешћу олакша својој души, оптерећеној необичним утисцима последњих дана. Гледајући смршало лице Валеријино, слушајући њезин малаксали глас, Фабије и сам одобри њезину намеру; поштовани отац Лоренцо могао би јој дати корисни савет и развејати њене сумње...

Под заштитом четворице пратилаца, Валерија оде у манастир, а Фабије остаде код куће и до жениног повратка шврљаше по парку, трудећи се да погоди шта се то могло десити с њом — и осећајући непрестано страх, гнев и неодређене сумње... Неколико пута свраћао је у павиљон, али Муције се још не беше вратио, а Малајац гледаше Фабија као кип с нагнутом главом, с дубоко — тако се бар чинило Фабију — с дубоко скривеним осмејком на бронзаном лицу.

Међутим Валерија на исповести исприча све своме исповеднику, не толико са стидом, колико са ужасом. Исповедник је саслуша пажљиво, благослови је, опрости јој њезин нехотични грех — а сам у себи помисли: „Мађија, ђаволске чари... то се не може тако оставити"... и заједно с Валеријом упути се у њезину вилу, као зато да би је сасвим умирио и утешио. Кад Фабије угледа исповедника, он претрну, али се искусни старац унапред беше припремио како да се држи.

Кад остаде насамо са Фабијем, он, разуме се, не одаде тајну исповести, али му на сваки начин посаветовала да удаљи, ако је могуће, позванога госта, који својим причама, песмама и свим својим понашањем раздражује Валеријину машту. Осим тога, по мишљењу старчеву, Муције и раније, колико се он сећа, није био чврст у вери, а сад, после тако дугог бављења у земљама необасјаним светлошћу хришћанства, могао је отуда донети заразу лажног учења, могао се, шта више, упознати и са тајнама мађионичарства; па зато, иако старо пријатељство има своја права, ипак паметна обазривост налаже да се пријатељи растану. Фабије се потпуно сагласи са уваженим калуђером. Валерија се необично обрадова кад јој муж саопшти савет њеног исповедника. Испраћен лепим жељама оба супруга, снабдевен богатим даровима за манастир и сиротињу, отац Лоренцо отпутова кући.

Фабије је желео да се одмах после вечере објасни са Муцијем, али његов чудновати гост не дође на вечеру. Тада се Фабије реши да разговор с Муцијем одгоди за сутрадан, па оба супруга отидоше да спавају.

IX

Валерија убрзо заспа, али Фабије није могао да заспи. У ноћној тишини живље му се претстављало све што је видео и све што је осетио: он још упорније задаваше себи питања, на која, као и пре, није могао да нађе одговора. Да ли је Муције заиста постао мађионичар и да није већ отровао Валерију? Она је болесна... али од какве болести болује?

Док је он, држећи руком главу и уздржавајући своје врело дисање, размишљао, месец се опет појави иза облака и, заједно са његовим зрацима, кроз полупрозрачна прозорска окна, отуд од павиљона, — или се то причинило Фабију? — поче дувати нешто, слично лакој мирисавој струји... и зачу се безочно, страсно шапутање... и у том тренутку виде да Валерија почиње да се миче.

Он се трже и погледа: она устаде, спусти прво једну ногу са постеље, затим другу, и, као месечар, безживотно упревши право преда се очи без сјаја и опруживши напред руке, упути се вратима која су водила у врт! Фабије у тренутку искочи на друга врата од собе за спавање, брзо обиђе кућу и притвори врата која су водила у врт... Тек што је стигао да се дочепа браве, кад осети да се неко мучи да отвори врата изнутра, гурајући их... још и још... Затим се зачу испрекидано уздисање...

„Али Муције се није вратио из вароши”, сену у глави Фабијевој, и он појури ка павиљону...

Шта је видео?

Усусрет њему, стазом, јасно обасјаном месечином, ишао је Муције, исто тако као месечар, исто тако са опруженим рукама напред и безживотно

отвореним очима!... Фабије му притрча, али је он, не примећујући га, ишао корак по корак, а његово непокретно лице смешило се као лице у Малајца. Фабије хтеде да га викне по имену... али у том тренутку он чу како иза њега у кући звекну стакло од прозора... Он се обазре...

Одиста, прозор од собе за спавање отвори се широм и на њему се појави Валерија... Њезине руке као да су тражиле Муција... она је сва хрлила њему.

Неисказано беснило обузе Фабија и преплави му груди као талас. „Проклети чаробниче!" — викну он бесно, па шчепа Муција једном руком за грло, а другом напипа нож за његовим пасом и до саме ручице забоде му оштрицу у слабину. Продирућим гласом врисну Муције и, притискајући дланом рану, потрча, спотичући се, ка павиљону... У исти мах кад је Фабије ударио њега, врисну продирући и Валерија и као посечена паде на земљу.

Фабије потече к њој, подиже је и однесе у постељу, заговарајући је.

Она је дуго лежала непомично, али напокон отвори очи, уздахну дубоко, испрекидано и радосно, као човек који се тек спасао од неминовне смрти, — виде мужа, и, обгрливши га рукама око врата, паде му на груди. — „Ти, ти, је си ли то ти?" — прошапта она. Руке јој се полако опустише, глава јој паде натраг и са блаженим осмехом прошапута: „Хвала Богу, све је свршено... Али ја сам тако уморна!" — А затим заспа чврстим и лаким сном.

X

Фабије седе крај ње и, не скидајући погледа с њенога бледог и опалог, али већ умиреног лица, поче размишљати о ономе што се десило... као и о томе шта да ради сад. Шта да предузме? Ако је убио Муција, — а сећајући се како му је дубоко зарио нож није могао сумњати у то — ако је убио Муција, то се не може сакрити!

Требало је о томе известити војводу, судије... али како да се објасни, како да се исприча то неразумљиво дело? Он, Фабије, убио је у својој кући свога рођака, свога најбољег друга! Почеће да испитују: зашто? каквим поводом?... Али ако Муције није убијен? — Фабије није могао да остане и даље у недоумици, па уверив се да Валерија спава, устаде обазриво са наслоњаче, изиђе из куће и упути се павиљону.

Све је у њему било тихо; само се кроз један прозор назирала светлост. Са притајеним срцем отвори он спољна врата (на њима су се видели трагови окрвављених прстију, по песковитој путањи такође су се црнеле капље крви), прође кроз прву мрачну собу... и заустави се на прагу поражен и зачуђен.

Насред собе, на персијском ћилиму, са брокатским јастуцима под главом, покривен широким, црвеним шалом, лежао је са опруженим удовима Муције. Његово лице, жуто као восак, са затвореним очима и помодрелим капцима, било је окренуто таваници, дисање се није опажало, чинило се као да је мртав. Крај његових ногу, такође увијен у црвени шал, стојао је, клечећи, Малајац. У левој руци држао

је гранчицу неке непознате биљке, која је личила на папрат, и, нагнут напред, гледаше непрестано у своа господара. Мала зубља, углављена у под, горела је зеленкастим пламеном и осветљавала собу. Пламен се није лелујао, нити се димио. Малајац се не маче с места кад Фабије уђе, само баци поглед на њега и опет га устреми из Муција. С времена на време подизаше и спушташе гранчицу, тресући је у ваздуху, његове неме усне полако се отвараху и помицаху, као да изговарају безвучне речи. Између Малајца и Муција лежао је на поду нож којим Фабије беше пробо свога друга; Малајац удари једанпут гранчицом по крвавом сечиву. Прође минут... два. Фабије се примаче Малајцу и, нагнувши се к њему, прошапута полугласно: је ли мртав? — Малајац обори главу на ниже и, ослободивши испод шала своју десну руку, заповеднички показа на врата. Фабије хтеде да понови своје питање, али заповедничка рука понови свој покрет — и Фабије изиђе напоље, негодујући и чудећи се, али без противљења.

Валерију затече да спава као и пре, са још мирнијим лицем. Он се не свуче, седе крај прозора, подупревши се руком, и замисли се. Излазак сунца застаде га на истом месту. Валерија је још спавала.

XI

Фабије је хтео да сачека да се она пробуди, па да онда оде у Ферару — кад одједном неко лагано закуца на врата његове собе за спавање. Фабије изиђе и угледа пред собом свога старога слугу Антонија.

— Сињоре, — поче старац, — Малајац нам јавља да је сињор Муције занемогао и жели да се са свима стварима пресели у град, па вас моли да му дате у помоћ људе који ће спаковати његове ствари, а пред подне да му пошаљете коње за ствари и јахање и још неколико пратилаца. Допуштате ли?

— То ти је Малајац казао? — упита Фабије. — Како ти је он могао рећи кад је он нем?

— Ево, сињоре, хартије на којој је он све то написао на нашем језику и сасвим правилно.

— Муције је, кажеш, болестан?

— Јест, врло болестан и не може се видети.

— Јесу ли звали доктора?

— Нису. Малајац не допушта.

— И то ти је Малајац написао?

— Јест, он.

Фабије поћута.

— Па, добро, нареди шта треба, — проговори он најзад.

Антоније оде.

Фабије зачуђено погледа за својим слугом. — „Значи, није убијен?" — помисли он... не знајући да ли да се радује или да жали. — „Болестан?" Али пре неколико сати он га је видео као мртва!

Фабије се врати Валерији. Она се пробуди и придиже главу.

Супрузи измењаше дуге, значајне погледе.

— Њега више нема? — проговори одједном Валерија.

Фабије се трже.

— Како... нема. Зар ти...

— Он је отпутовао? — настави она.

Фабију лакну на срцу.

— Још није, али путује данас.

— И више га никад, никад нећу видети?

— Никад.

— И они се снови више неће понављати?

— Неће.

Валерија опет радосно уздахну; блажени осмех појави јој се опет на уснама. Она пружи мужу обе руке. — И ми нећемо никад говорити о њему, никад, чујеш ли, драги мој? А ја из собе нећу изићи докле он не отпутује. А ти ми сад пошаљи моје служавке... али почекај: узми ову ствар, — она показа бисерну огрлицу која је стојала на ноћном сточићу, огрлицу коју јој поклонио Муције — и баци је одмах у наш најдубљи бунар. Загрли ме, ја сам твоја Валерија, и не долази док... он не отпутује.

Фабије узе огрлицу — бисер му се учини потамнео — и испуни заповест своје жене.

Затим опет пође да тумара по врту, погледајући из далека на павиљон у коме су паковали ствари.

Радници су износили сандуке, упрезали коње... али Малајац не беше међу њима.

Нешто неисказано вукло је Фабија да још једном погледа шта се ради у павиљону. Он се присети да се на задњем крају павиљона налазе тајна врата кроз која се могло ући у собу где је јутрос лежао Муције. Прикраде се вратима, нађе их отворена и, размичући тешке завесе, баци неодлучан поглед.

XII

Муције више није лежао на ћилиму. Одевен у путничко одело, седео је он у наслоњачи, али је изгледао као мртав, исто онако као и при првој Фабијевој посети.

Окамењена глава беше завалјена на леђа наслоњаче, истегнуте руке непомично су се жутеле на коленима. Груди се нису мицале.

Покрај наслоњаче, на поду, посутом сувим травама, било је неколико плитких чаша са неком тамном течношћу, која је мирисала неким загушљивим мирисом, мирисом мускуса. Око сваке чаше савијала се мала змијица бакарне боје, севајући каткад златним очима; а право испред Муција, на два корака од њега, уздизала се дугачка фигура Малајца, одевеног у шарену, златну хаљину, припасану тигровим репом, с високом капом у облику ракљасте тијаре на глави.

Али он није био непомичан; он се час благонаклоно клањао као да се моли Богу, час се опет исправљао у свој висини и чак подизао на прсте; час је равномерно ширио руке, час их је пружао у правцу Муција и чинило се као да прети или заповеда, мрштио обрве и лупао ногом.

Сви ови покрети као да су га стајали много труда и као да су му причињавали патњу: дисао је тешко, зној му је лио са лица. Одједном, он се укочи на месту, увуче ваздух у себе, намршти чело, напреже и повуче к себи стегнуте руке, као да држи узде у њима. . . и, на неописани ужас Фабијев, глава Муцијева полако се одмаче од наслоњаче и пође за рукама Малајчевим . . . Малајац отпусти

руке и Муцијева глава клону тешко натраг; Малајац понови своје покрете и послушна глава понови их за њим. Мрка течност у чашама узаври; саме чаше зазвечаше танким звуком, а бакарне змије обавише се око сваке чаше.

Тада Малајац крочи корак напред, подиже високе обрве, невероватно рашири очи, климну главом Муцију... и трепавице у мртваца затрепташе и неједнако се отворише, а испод њих се указаше, потамнеле као олово, зенице. Поноситом победом и радошћу, радошћу готово пакосном, сину лице Малајчево; он отвори широко своје усне и из дубине његовог грла с муком се оте отегнути крик... Усне Муцијеве такође се отворише и слаби звуци одјекнуше из њих као одговор на онај нечовечански крик...

Али тада Фабије не издржа више: чинило му се као да присуствује некој ђаволској заклетви! Он такође повика и појури кући без обзира, читајући молитве и крстећи се.

XIII

Три сата доцније, дође Антоније к њему и јави да је све готово, све ствари упаковане, и да се сињор Муције спрема да крене на пут. Ни речи не одговоривши своме слузи, Фабије изиђе на терасу, одакле се видео павиљон. Неколико теглећих коња било је пред њим; пред сама врата беше доведен један снажан вранац, са широким седлом удешеним за два коњаника.

Ту су стојале и гологлаве слуге и оружани пратиоци.

Врата павиљона отворише се и, придржаван од Малајца, који поново беше обукао обично одело, појави се Муције. Лице му је било мртво, руке су му висиле као у мртваца — али је корачао... јест... корачао, и, кад га посадише на коња, држао се право и пипајући нашао узду. Малајац му намести ноге у узенгије, скочи остраг на његово седло, обухвати га рукама око струка — и сви кренуше.

Коњи су ишли кораком, и кад скренуше испред куће, Фабију се учини да на тамном лицу Муцијевом угледа две беле пеге...

Да ли се то њему окренуо својим зеницама? Само га Малајац поздрави, подругљиво као и увек.

Да ли је Валерија видела све ово? Њезини прозори били су затворени капцима, али је она, може бити, стојала иза њих.

XIV

За време ручка уђе она у трпезарију, била је врло тиха и мила; али се ипак још жалила на умор. Али више није била ни узнемирена, ни зачуђена, ни преплашена; а кад, сутрадан по одласку Муцијеву, Фабије поче поново да ради њезину слику, он нађе у њезиним цртама онај чист израз који се тренутно био изгубио... и кичица је полетела по платну лако и поуздано.

Супрузи почеше да живе пређашњим животом. Муције за њих ишчезе као да никада није ни постојао. И Фабије и Валерија, обоје, као да се договорише да га не помињу ни једном јединим речи, да се не распитују о његовој даљој судбини: уосталом, она остаде тајна за све друге.

Муције збиља ишчезе, као да пропаде у земљу.

Једном се Фабију учини да би требало да исприча Валерији шта се све догодило оне судбоносне ноћи... али она, вероватно, погађајући његову намеру, притаји дах и склопи очи, као да очекује ударац. Фабије разумеде и поштеди је од тог ударца.

Једнога прекрасног јесењег дана Фабије заврши слику своје Цецилије. Валерија је седела пред оргуљама, прсти су јој ударали по диркама... Изненада, мимо њезине воље, под њеним рукама одјекну она песма победоносне љубави коју је некад свирао Муције, и, у истом тренутку, први пут после њеног венчања, осети она у себи трепет новога живота који се рађао... Валерија се trже, застаде...

„Шта значи ово? Није ли?”...

Овим речима завршава се рукопис.

С. Спаскоје-Лутовиново

Јун 1881.

Клара Милић

— Превела Бранислава Бојовић —

У пролеће 1878 године, живео је у Москви, у омаленој дрвеној кућици на Шаболовци, један младић од двадесет и пет година, по имену Јаков Аратов. Са њиме је становала и његова тетка, стара девојка преко педесет година, сестра његовог оца, Платонида Ивановна. Она му је водила кућу и трошкове, за шта је Аратов био потпуно неспособан. Друге рођаке није имао. Пре неколико година, његов отац, племић са осредњим приходима из Т-ске губерније, преселио се у Москву заједно са њим и Платонидом Ивановном, коју су, уосталом, сви звали Платоша; тако је звао и њен нећак. Пошто је напустио село у коме су дотле стално живели, стари Аратов се настанио у престоници, са циљем да смести сина у универзитет, за који га је сам спремио; купио је у бесцење кућицу у једној удаљеној улици и сместио се у њој са својим књигама и „препаратима". А књига и препарата је имао много — јер то није био човек лишен учевности... „преиспољни особењак", по речима суседа. Извикали су га чак као чаробњака, па је и надимак добио „посматрач буба". Бавио се хемијом, минералогијом, ентомологијом, ботаником и медицином; лечио је добровољне пацијенте травама и металним прашковима сопственог проналаска, по методи Парацелсија. Тим истим

прашковима отерао је у гроб своју младу, лепушкасту, али и сувише мршаву жену, коју је страсно волео и од које је имао сина јединца. Истим тим металним прашковима он је доста покварио и синовљево здравље, које је, напротив, хтео да очеличи, налазећи у његовом организму анемију и наклоност ка туберкулози, наслеђену од мајке. Име „чаробњак" добио је, уосталом, због тога што је сматрао себе за праунука — наравно, индиректне лозе, — чувенога Брјуса, у чију је част назвао свога сина Јаковом. Беше то човек, што се каже, „предобар", али меланхоличне нарави, спор, плашљив и склон свему тајанственом, мистичном. . . Полушапатом изговорено: „А!" беше његов обичан усклик; са тим ускликом на уснама је и умро, — две године после пресељења у Москву.

Његов син Јаков није својом спољашношћу личио на оца, који не беше леп, већ незграпан и неспретан; он је пре потсећао на своју мајку. Исте те префињене, миле црте, исте испупчене, дечије усне — и велике, зеленкасто сиве, сањалачке очи са растреситим трепавицама. Али је зато по нарави личио на оца; — лице, које не беше слично очевом, носило је отисак очевог израза, — а и руке је имао чворновате, и упале груди, као и стари Аратов, кога, уосталом, не би требало називати старцем, пошто није догурао ни до педесете. Још за његова живота Јаков се уписао на универзитет, на физичко-математички факултет; међутим, није завршио студије — не из лености, већ зато што, по његовом схватању, ни на универзитету нећеш дознати више од онога што можеш да научиш и код куће; а за

диплому се није отимао, пошто није намеравао да ступа у службу. Он се туђио својих другова, скоро се ни са киме није упознавао, а нарочито се туђио жена, и живео је потпуно усамљено, погружен у књиге. Туђио се жена, иако је имао нежно срце и очаравао се лепотом... Он је чак набавио раскошан енглески албум (о, срамоте!), дивио се ликовима разних бајних Гулнара и Медора, којима је био украшен... Само га је увек уздржавала урођена му стидљивост. У кући је заузимао бивши очев кабинет, који му је служио као спаваћа соба; а постеља је била она иста у којој му је отац преминуо.

Велика потпора његовог опстанка, његов стални друг и пријатељ била му је његова тетка, иста она Платоша са којом би једва изменио десетак речи преко дана, али без које не би могао ни да коракне. Беше то створење са дугачким лицем и дугачким зубима, са бледим очима на бледом лицу, са сталним изразом или туге, или забринуте плашње. Вечито обучена у сиву хаљину и сив шал, који је мирисао на камфор, лутала је по кући, као сенка, нечујним корацима; уздисала, шапутала молитве — нарочито једну омиљену, која се састојала из две речи: „Господе, помози!" — и разборито управљала домаћинством, чувала сваку пару и све сама куповала. Свога синовца је обожавала; стално се старала о његовом здрављу — свега се плашила — не због себе, већ због њега — и, чим јој се нешто учини, одмах се полако привуче и метне му на сто шољу груднога теја, или га поглади по леђима својим меким, као памук, рукама. Јакову није тешко падало њено дворење, — грудни теј, истина, не би

попио, већ би само одобравајући климнуо главом. Уосталом, здрављем се баш није могао похвалити. Био је и сувише упечатљив, нервозан, осетљив, патио је од лупања срца, а понекад и од заптивања. Веровао је, као и његов отац, да у природи и у души људској постоје тајне, које се могу нагађати, али схватити — никада. Веровао је у постојање неких сила и утицаја понекад благонаклоних, али чешће непријатељских... а веровао је такође и у науку, у њено достојанство и важност. У последње време заволео је фотографисање. Мирис хемикалија које је при томе употребљавао узнемиривао је тетку и то не због ње саме, већ због Јаше, због његових груди; само, и поред све благости у нарави, код њега је било и доста упорства — и он је тврдоглаво продужавао посао који му се свиђао. „Платоша" се покорила, само је још чешће уздисала и шапутала: „Господе, помози!", гледајући његове прсте обојене јодом.

Јаков се, као што смо већ рекли, туђио другова: међутим са једним од њих се доста зближио и често га је виђао, чак и после тога како је тај друг, пошто је изишао са универзитета, ступио у службу, која га је, уосталом, мало обавезивала; говорећи његовим речима, он се „пришуњао" уз изградњу Храма Спаситељевог, иако о архитектури није имао ни појма. Чудновата ствар: тај једини пријатељ Аратова, по имену Купфер, Немац који се толико порусио да ни једну немачку реч није знао и чак је реч „шваба" употребљавао као погрду, — тај пријатељ није имао са њиме ничег заједничког. Беше то црнокос, румен дечко, весељак, причало и ве-

лики љубитељ оног истог женског друштва које је Аратов избегавао. Истина, Купфер је често доручковао и ручавао код њега и, као човек сиромашног стања, позајмљивао је од њега осредње сумице; али није само то привлачило одрешитог Немчића да усрдно посећује скромну кућицу на Шаболовци. Њему се свиђала Јаковљева душевна чистота, „идеалност”, можда као противречност онога што је свакога дана сретао и виђао; или је можда у тој тежњи према „идеалном” младићу ипак избијала његова немачка крв. А и Јакову се допадала добродушна отвореност Купфера, а сем тога, његова причања о позориштима, концертима, баловима, где је он био свакидањи гост, — уопште, о целом том страном свету, куда се Јаков није решавао да оде — потајно су занимала па чак и узбуђивала младога пустињака, будећи у њему жељу да све то лично преживи. И Платоша је била наклоњена Купферу; истина, понекад је налазила да је и сувише слободан, али инстинктивно осећајући и схватајући да је он искрено одан њеном драгом Јаши, она не само што је подносила бучнога госта, већ му је и угађала.

II

У то доба о коме је реч, налазила се у Москви нека удовица, ђурђијанска кнегиња, — доста неодређена личност, скоро сумњива. Имала је већ близу четрдесет година; у младости је, вероватно, цветала оном нарочитом источном лепотом, која тако брзо вене; сад се белила, руменила и бојила косу жуто. О њој су се раније проносили доста незгодни

и доста нејасни гласови; нико јој мужа није познавао — и ни у једном граду није дуго живела. Није имала ни деце ни имања; али живела је на широкој нози — на дуг или на који други начин: држала је, као што се то каже, салон и примала је доста мéшовито друштво — већином омладину. У њеној кући је све, почев од њене личне тоалете, намештаја, кујне — и завршујући колима и послугом — носило жиг лошег квалитета, нечег лажног, привременог... али ни сама кнегиња, ни њени гости, изгледа, ништа боље нису ни тражили. Кнегиња је важила као љубитељ музике, књижевности, као заштитница глумаца и уметника; а и стварно се интересовала свим тим „питањима" — чак до усхићења — и то неизвештаченог. Несумњиво је имала естетску жицу. Поред тога је била врло приступачна, љубазна, без надувености и измотавања — и, што многи нису ни слутили — у суштини врло добра, мека срца и снисходљива... Врлине у истини ретке — и у толико драгоценије — а нарочито код личности те врсте! — „Шупља жена!" изразио се о њој један паметњаковић — „али у рај ће сигурно отићи! Зато што све опрашта — па ће се и њој све опростити!" О њој су говорили да кад год би нестајала из неког града — увек је у њему остављала исто толико поверилаца као и људи које је задужила. Меко срце повија се на коју хоћеш страну.

Купфер, како је требало очекивати, доспео је у њену кућу и постао јој врло близак... зли језици су тврдили: чак и сувише близак човек. Он не само што је говорио о њој пријатељски, већ и са

поштовањем; називао је златном женом — па ма шта причали! — и чврсто веровао у њену љубав према уметности и у њено разумевање уметности! — Тако је једном, после ручка код Аратових, разговарајући о кнегињи и о њеним вечерима, почео да наговара Јакова да бар једном поремети свој анахоретски живот и да дозволи њему, Купферу, да га претстави својој пријатељици. Јаков прво није хтео ни да чује.

— Па шта ти мислиш? — ускликну, напослетку, Купфер: — о каквом је претстављању реч? Просто ћу те шчепати тако како сад седиш, у капуту, и одвешћу те код ње на вече. Тамо ти, брате, нема никаквих етикеција! Ти си, ето, и научник, и књижевност волиш, и музику (Аратов је заиста имао у кабинету пианино, на коме је понекад хватао акорде са умањеном септимом), а код ње у кући свега тога има у изобиљу!... Тамо ћеш срести и симпатичне људе, без икаквих претензија! Напослетку, немогућа је ствар у твојим годинама и са твојом спољашношћу (Аратов спусти очи иману руком) — да, да, са твојом спољашношћу, тако се туђити друштва, света. Па не водим те генералима! Уосталом, ни ја не познајем генерале!... Не отимај се, голубе! Моралност је добра ствар, за поштовање... Само зашто упадати у аскетизам? Не спремаш се, ваљда, у калуђере!

Међутим, Аратов је продужавао да се опире; али у помоћ Купферу дође изненада Платонида Ивановна. Иако није добро разумевала каква је то реч: аскетизам, ипак је нашла да за Јашењку неће бити рђаво да се разоноди, да види људе, а и сам да се покаже.

— Тим пре, — додала је она, — што имам поверења у Фјодора Фјодорића! Он те неће одвести на рђаво место!...

— У потпуној његовој непорочности довешћу вам га натраг, — повика Купфер, на кога је Платонида Ивановна, поред све своје уверености, бацала узнемирене погледе. Аратов поцрвене до ушију, али престаде да се противи.

Свршило се тиме што га је Купфер сутрадан одвезао на кнегињино вече. Али Аратов не остаде дуго тамо. Прво, наишао је код ње на дваестину гостију, мушкараца и жена, рецимо и симпатичних, али ипак туђих; то га је стешњавало, иако му је пало у део врло мало да говори: а тога се највише бојао. Друго, ни сама домаћица му се није свидела, премда га је примила врло срдачно и просто. Ништа му се на њој није допало; ни намалано лице, ни растршављени увојци, ни промукло сладуњави глас, пискав смех, манир да преврће очима, сувишно деколтовање и они пуначки, углачани прсти са много прстења... Забивши се у угао, он је час прелетао очима по свима лицима гостију, чак их и не разликујући, а час је упорно гледао себи под ноге. Кад је, напослетку, некакав долутали уметник са испијеним лицем, предугом косом и стаклом испод накострешене обрве, сео за клавир и, пошто је из замаха треснуо рукама по диркама, а ногом по педалу, почео да извија фантазију Листа на Вагнерове теме, Аратов не издржа и шмугну, носећи у души тежак и магловит утисак, кроз који је ипак пробијало нешто ни њему самом неразумљиво, али значајно, па чак и узбудљиво.

III

Купфер је дошао сутрадан на ручак; међутим, причајући о јучерашњем вечеру, није чак ни прекорео Аратова због његовог ужурбаног бегства, већ је само зажалио што овај није дочекао вечеру, за којом су служили шампањац (нижегородски производ, приметићемо у загради). Купфер је, сигурно, разумео да је узалуд покушао да раздрма свога пријатеља и да је Аратов за оно друштво и за онај начин живота потпуно „незгодан" човек. Са своје стране Аратов исто тако није помињао ни кнегињу, ни синоћње вече. Платонида Ивановна није знала да ли да се радује неуспеху тог првог покушаја, или да жали за тим? Напослетку је решила да би Јашино здравље могло да се пореметн од сличних излазака и умирила се. Купфер је отишао одмах после ручка и целе недеље није се појављивао. И то не зато што се дурио на Аратова због неуспеха своје препоруке — добричина за то није био способан, — већ је, очевидно, нашао неко занимање, које је потпуно заузело цело његово време и све његове мисли, зато што је доцније, кад би ретко навратио код Аратових, био расејан, говорио мало и брзо се губио... Аратов је продужио да живи по староме, али некаква, ако се тако може рећи, зачкољица запала му је у душу. Он се стално нечег присећао, ни сам не знајући чега, а то „нешто" односило се на вече проведено код кнегиње. Са свим тим, није нимало желео да се врати њој, а свет, чији је један део сагледао код ње, у кући, одбијао га је више но икад. Тако је прошло шест недеља.

И једног јутра Купфер поново искрсну пред њега, овога пута нешто збуњеног лица.

— Знам, — поче он са усиљеним смехом, — да ти није баш годила она посета; надам се да ћеш ипак пристати на мој предлог ... и нећеш ми одбити молбу!

— У чему је ствар? — запита Аратов.

— Ето, видиш ли, — продужи Купфер, оживљавајући све више: — овде постоји једно друштво љубитеља, уметника, које с времена на време приређује рецитовања, концерте, па чак и позоришне претставе у добротворне сврхе...

— И кнегиња учествује? — прекиде га Аратов.

— Кнегиња увек учествује у добрим делима, само то ништа не мари. Ми смо припремили књижевно-музичко матине... и на том матинеу можеш да чујеш једну девојку... необичну девојку! — Ми још не знамо тачно да ли је она Рашел или Виардо... зато што она и изванредно пева, и рецитује, и игра... Таленат, братац мој, првокласни! Велим ти без претеривања. — Дакле... хоћеш ли да узмеш карту? — Пет рубаља, ако ћеш први ред.

— А откуд се створила та дивна девојка? — запита Аратов.

Купфер се исклиби. — То ти већ не могу рећи. У последње време склонила се код кнегиње. Знаш, кнегиња све такве заштићава... Па ти си је, вероватно, видео оне вечери.

Аратов се трже — у себи, слабо,... али ништа не изусти.

— Она је чак и играла негде у унутрашњости, —

продужи Купфер: — и уопште, створена је за позориште. Видећеш и сам!

— Како јој је име? — запита Аратов.

— Клара...

— Клара? — поново га прекиде Аратов. — Не може бити!

— Зашто не може бити? — Клара... Клара Милић: то није њено право име... али тако је зову. Певаће Глинкину романсу... и Чајковског, а после ће прочитати писмо из „Евгенија Оњегина". — Шта је? узимаш ли карту?

— А кад ће то бити?

— Сутра... сутра у пола дана, у приватној дворани, на Остоженци. Свратићу по тебе. Карту од пет рубаља?... Ево је... не — то је од три рубље. — Ево. Ево ти и програм. — Ја сам један од приређивача.

Аратов се замисли. Платонида Ивановна уђе у том тренутку и, погледавши га у лице, одједном се узнемири.

— Јаша, — ускликну она: — шта ти је? Зашто си тако збуњен? Фјодоре Фјодорићу, шта сте му то рекли?

Аратов не даде свом пријатељу да одговори на теткино питање, већ пошто журно зграби пружену му карту, нареди Платонииди Ивановној да одмах да Купферу пет рубаља.

Ова се запрепасти, затрепта очима... Ипак предаде ћутке новац Купферу. И сувише је строго Јашењка викнуо на њу.

— Кажем ти, чудо над чудесима! — ускликну Купфер и полете вратима. — Чекај ме сутра!

— Има ли црне очи? — изусти за њим Аратов.

— Као угаљ, — весело гракну Купфер и ишчезе. Аратов оде у своју собу, а Платонида Ивановна тако и остаде на месту, понављајући шапатом: „Помози, Господе! Господе, помози!

IV

Велика дворана у приватној кући на Остоженци већ је упола била испуњена посетиоцима, кад су Аратов и Купфер стигли тамо. У тој дворани су се понекад давале позоришне претставе, али овога пута није било ни декорација ни завесе. Приређивачи „матинеа" ограничили су се на то што су на једној страни подигли подијум, ставили на њега клавир, једно два пулта, неколико столица, сто са боцом воде и чашу, и застрли црвеном чојом врата која су водила у собу стављену на расположење уметницима. У првом реду већ је седела кнегиња у светло зеленој хаљини; Аратов се смести на извесном растојању од ње, једва се поздравивши са њом. Публика је била, што се каже, разноразна; понајвише младићи из разних школа. Купфер, као један од приређивача, са белом траком на реверу фрака, мувао се и трудио из све снаге; кнегиња се очигледно узрујавала, освртала се, слала на све стране осмехе, разговарала са суседима... око ње су били сами мушкарци. На подијум први ступи флаутиста сушичавог изгледа и најбрижљивије пропљуцка... то јест, пропишта неки музички комадић, такође јектичавих особина; два човека викнуше: браво! Затим некакав дебели господин у наочарима, врло солидан на изглед, чак и натмурен, прочита басом скицу Шчедринскога; пље-

скали су делу а не њему; затим се појави клавириста, Аратову већ познат, и одбубња исту ону Листову фантазију; клавиристу удостојише изазивања. Он се клањао, ословивши се руком на наслон столице, и после свакога поклона забацивао је косу, исто као Лист. Напослетку, после доста дугог прекида, црвена чоја на вратима иза подијума се помаче, широко раствори — и појави се Клара Милић. Дворана се проломи од пљескања. Неодлучним корацима она пређе на предњи део подијума, заустави се и оста непомична, сложивши испред себе велике, лепе руке без рукавица, не приседајући, не нагибајући главу и не осмејкујући се.

Беше то девојка деветнаестих година, висока, нешто ширих рамена, али лепо скројена. Лице црнпурасто, јеврејског или циганског типа, очи не сувише велике, црне, под густим, скоро сраслим обрвама, нос прав, мало уздигнут, танке усне лепо, али оштро извијене, огромна црна плетеница, тешка чак и на изглед, ниско, непомично, као да је од камена чело, мајушне уши... а цело лице замишљено, скоро сурово. Природа страсна, својевољна, — и тешко да је добра и много паметна — али даровита — видело се из свега.

Она неко време није дизала очи, али одједном се трже и пређе својим упорним, али непажљивим, као у себе удубљеним погледом по редовима посматрача... „Како има трагичне очи!" примети иза Аратова неки седокоси кицош са лицем кокоте из Равела, чувени у Москви бушкало и ухода. Кицош је био глуп и хтео је да каже глупост... међутим рекао је истину! Аратов, који од самог Клариног појављивања

није спуштао поглед са ње, тек тада се сети да је заиста видео код кнегиње; и не само што је видео већ је и запазио да га је она са нарочитом упорношћу неколико пута погледала својим продирним очима. Па и сада, или му се то можда учинило? — кад га је видела у првоме реду, као да се обрадовала, као да је поцрвенела — и опет је уморно погледала на њега. Затим је, не окрећући се, отступила корак-два према клавиру, за којим је већ седео њен пратилац, дугокоси странац. Требала је да изведе романсу од Глинке: „Тек што сам те познао"... Почела је да пева, не мењајући положај руку и не гледајући у ноте. Имала је звучан и мекан глас — контраалт — речи је изговарала јасно и отсечно, певала је једнолико, без нијансирања, али врло изразито. — „Убедљиво пева девојка", изусти исти онај кицош иза Аратова, — и опет рече истину. — Узвици: bis! браво! разлегоше се унаоколо, али она баци брз поглед на Аратова, који није ни викао ни лупао — њему се није нарочито свидело њено певање, — олако се поклони и оде, не прихвативши савијену руку косматог пијанисте. Изазваше је... она се не појави тако брзо, истим неодлучним корацима приђе клавиру, шану реч две пратиоцу, који је морао да извади и стави пред себе друге, а не оне већ спремљене ноте. — Поче романсу Чајковскога: „Само онај који је познао чежњу састанка"... Ову је романсу отпевала другачије него прву — полугласно, као да је уморна... и тек на претпоследњем стиху: „Разумеће колико сам патио", оте јој се звонки горући крик. Последњи стих: „И како патим"... она скоро прошапута, тужно развлачећи последњу реч. Ова романса је про-

извела на публику мањи утисак него ли Глинкина, али је ипак пљескања било много... Нарочито се истицао Купфер: намештао је дланове нарочито, у облику буренцета, те је производио невероватно јасан звук. Кнегиња му пружи велики, растршављен букет, с тим да га преда певачици; али она, као да не примети сагнуту фигуру Купферову, његову испружену руку са букетом, окрете се и оде и по други пут не дочекавши пианисту, који брже него први пут скочи, да је испрати — и, пошто остаде на цедилу, тако забаци косу како, вероватно, ни сам Лист није чинио!

За цело време певања Аратов је посматрао Кларино лице. Чинило му се да су њене очи, кроз спуштене трепавице, биле уперене опет на њега; нарочито га је зачудила непокретност тога лица, чела, обрва — и тек за време њеног страсног узвика он примети како кроз једва отворене усне сину низ белих, тесно збијених зуба. Купфер му приђе.

— Шта је, брате, како ти се свиђа? — запита он сијајући од задовољства.

— Глас је добар, — одговори Аратов: — само она још не уме да пева, нема праву школу. (Зашто је то рекао и каквог је појма имао о „школи” — Бог ће га знати!)

Купфер се запрепасти. — Нема школе, — понови он са прекидом... — Па то... Она још може да се поучи. Зато, каква је то душа! Причекај мало, док је чујеш у Татјанином писму.

Он побеже од Аратова — а овај помисли: „Душа! Са таквим непомичним лицем!” Налазио је да се она и држи и креће као намагнетисана, као месечарка.

— А у исто време она несумњиво... да! несумњиво гледа у њега.

Међутим, „матине" се продужавало. Дебео човек у наочарима опет се појави; без обзира на озбиљну спољашност, он је уображавао да је комичар — и прочита једну сцену из Гогоља, не изазвавши овог пута ниједан знак одобравања. Опет промаче флаутиста; опет пробубња клавириста; дванаестогодишњи дечак, напомађене и уковрчене главе, али са траговима суза на образима, отцилика неке варијације на виолини. Могло је изгледати чудновато што су, између читања и музике, из уметничке собе долетали отсечни звуци валторне; међутим тај инструменат није био употребљен. Доцније се разјаснило да се аматер који се јавио да свира на њему уплашио у тренутку изласка пред публику. Напослетку се опет појави Клара Милић.

Држала је у рукама књижицу Пушкинових песама; међутим, за време читања ниједном није погледала у њу... Очигледно се плашила, мала књижица треперила јој је у руци. Аратов је исто тако приметио и израз туге који је сад избијао из свих њених строгих црта. Први стих: „Ја вам пишем... шта ћете више?" она изговори сасвим просто, скоро наивно — и са наивним искреним, немоћним гестом пружи обе руке напред. Затим поче помало да брза; међутим почев од стиха: „Другом, не! Никоме на свету не бих срце дала ја" — она савлада себе, живахну — и кад је дошла до речи: „Цео мој живот беше залога поузданог састанка са тобом", — њен, дотле доста потмуо глас зазвони усхићено и смело, а њене очи се исто тако смело и право упише у Аратова.

Продужила је са истим заносом — и тек при крају њен се глас опет снизи — и у њему, а и на лицу, изби пређашња туга. Последњи четворостих она је сасвим, како се то каже, згужвала, — књижица Пушкинова јој одједном исклизну из руку — и она се брзо удаљи.

Публика поче да пљеска, очајно да је изазива... Један богослов Малорус, између осталога, тако је громогласно урликао: „Милић, Милић" — да га његов сусед учтиво и самилосно замоли „да поштеди у себи будућег протођакона!" — Међутим, Аратов одмах устаде и упути се излазу. Купфер га стиже...

— За Бога, куда ћеш? — повика он: — Хоћеш ли да те претставим Клари?

— Хвала, нећу, — брзо одговори Аратов и скоро трком оде кући.

V

Чудна и самом њему нејасна осећања узнемиравაху га. У ствари, Кларино читање није му се баш сасвим допало... премда није био начисто због чега. То читање га је узрујавало: изгледало му је сувише оштро и нескладно... Оно као да је повредило нешто у њему, чинило му се као неко насиље. Па и они упорни, оштри, скоро наметљиви погледи — на што они? Шта ли они значе?

Скромност му није допуштала да и за тренутак помисли да се могао свидети тој чудноватој девојци, да је могао у њој пробудити осећање налик на љубав или страст!... Па и он сам није тако замишљао ону непознату жену, ону девојку, којој ће се сав предати, која ће и њега заволети, постати ње-

гова вереница, његова жена... Он је ретко сањарио о томе: био је невин и душом и телом; али, чисти лик, који би тада стварала његова машта, био је изазиван другим ликом, — ликом његове покојне мајке, коју је једва памтио, али чију је слику чувао као светињу. Слика је била израђена акварелом, доста невешто, радила је другарица сусетка, али је сличност, по мишљењу свију, била необична. Исто такав нежан профил, исто такве добре, јасне очи, исто такву свиласту косу, исти такав осмех и исто такав јасан израз морала би имати она девојка, она жена, коју он још није смео ни да очекује...

А ова црномањаста, црнпураста, са оштром косом и науснпцама зацело није добра, већ својеглава... „Циганка" (Аратов није могао да смисли гори израз), — шта ће му она?

Међутим, Аратов није могао да избаци из главе ту гараву Циганку, чије му се ни певање ни рецитовање, па ни сама спољашност није свидела. Био је у недоумици и љутио се на самог себе. Недавно пре тога прочитао је Валтера Скота: „Сен-Ронанске воде" (целокупна дела Валтера Скота налазила су се у библиотеци његовог оца, који је поштовао у енглеском романтичару озбиљног, готово научног писца). Јунакиња тог романа зове се Клара Мобрај. Красов, песник из четрдесетих година, написао је о њој песму, која се завршава речима:

„Несрећна Кларо! безумна Кларо!
Несрећна Кларо Мобрај!"

И Аратов је знао ту песму... И сад су му те речи без престанка падале на ум... „Несрећна Кларо!

безумна Кларо!”... (Зато се тако и зачудио кад му је Купфер поменуо Клару Милић.) Чак је и сама Платоша приметила, и то не промену Јаковљевог расположења, јер се ту никаква промена није одиграла, већ да нешто није у реду у његовим погледима и речима. Обазриво га је пропитала о књижевном матинеу на којем је био, пошаптала је, уздахнула неколико пута, загледала га спреда, погледала са стране и од позади и, одједном пљеснувши се рукама по бедрима, узвикнула:

— Е, Јашо! Сад видим у чему је ствар!

— Шта то? — запита Аратов.

— Ти си сигурно срео на том матинеу неку од оних репатица (Платонида Ивановна звала је тако све госпође које су носиле модерне хаљине.) Њушкица јој допадљива, па се све овако извија, па се овако криви. (Платоша је све то на себи показивала), а очима све овако колута... (и то је показала описујући кажипрстом велике кругове по ваздуху)... а теби се ненавикнутоме учинило... само то, Јашо, ништа није... Ни-и-шта то не значи! Попи мало чаја пред спавање... и свршено!... Господе, помози!

Платоша заћута и удаљи се... Од рођења тешко да је изговорила тако дугачку и живахну беседу... а Аратов помисли: „Тетка је, изгледа у праву... Све је то због ненавикнутости... (Заиста, њему се први пут десило да сврати на себе пажњу неке жене... у сваком случају он то раније није запажао.) Не треба себе разнежавати.”

И он се поново прихвати својих књига — а пред спавање се напи липовог теја — те је целу ноћ до-

бро преспавао, чак није ни сањао. Сутрадан ујутру он се опет забави фотографисањем, као да ништа није ни било. Међутим предвече његов се душевни мир поново помути.

VI

И то ево због чега: разносач му донесе писамце написано неправилним и крупним женским рукописом следеће садржине:

„Ако погађате ко вам то пише и ако вам то није досадно, дођите сутра после ручка на Тверски булевар — око пет часова — и чекајте. Нећете бити дуго задржани. Али то је врло важно. Дођите."

Потписа није било. Аратов се одмах сети ко је то писао, и то га баш наљути. — „Каква бесмислица, изусти он скоро гласно: само ми је још то требало. Разуме се да нећу ићи." — Међутим, ипак је наредио да позову разносача, од кога је дознао само то да му је собарица предала писмо на улици. Пошто га отпусти, Аратов поново прочита писмо и баци га на под. . . После мало подиже га, још једном прочита: поново узвикну: бесмислица, — али га више не баци на под, већ га склони у фијоку. Аратов се прихвати свога обичног посла, час за једно, час за друго, али посао му није ишао од руке. Одједном примети да очекује Купфера! Да ли је хтео нешто да га пита или нешто да му саопшти. . . Али Купфер се није појављивао. Затим Аратов узеде Пушкина, прочита Татјанино писмо и поново се увери да она „Циганка" уопште није схватила смисао тога писма. А тај лакрдијаш Купфер још виче: Рашел, Виардо. Затим приђе своме пианину, несвесно

подиже поклопац и покуша да напамет отсвира мелодију Чајковскове романсе: али одмах га љутито залупи и пође код тетке, у њену нарочиту, увек прегрејану собу са вечитим мирисом метвице, жалфије и осталих лековитих трава, и тако претрпану ћилимчићима, полицама, јастучићима и другим тапецираним намештајем, да је невичном човеку тешко било окренути се и дисати у тој соби. Платонида Ивановна седела је крај прозора са плетивом у руци (плела је Јашењки шал, тридесетосми у његовом животу) — и необично се изненади. Аратов је ретко свраћао код ње, а ако би му нешто требало, увек је викао танким гласом из свога кабинета: — Тетка Платоша! — Али, ипак га понуди да седне и, у очекивању првих речи, начуљи уши, гледајући га једним оком кроз округле наочари, а другим преко њих. Није га питала за здравље, нити га је понудила чајем, јер је видела да није дошао због тога. Аратов је мало оклевао... затим поче да говори... говорио је о својој мајци, о томе како је она живела са оцем и како се отац упознао са њом. Све је то знао врло добро... али, желео је да баш о томе говори. На његову несрећу, Платоша уопште није умела да говори: одговарала је врло кратко, као да сумња да је Јаша због тога дошао.

— Шта ћеш! — понављала је она, скоро љутито преплећући иглама: — Зна се, мати ти је била голубица... права голубица... А твој отац волео је, као што и приличи мужу, верно и поштено до самога гроба: и ниједну другу жену није волео, — додаде она повишавајући глас и скиде наочари.

— А је ли била плашљиве нарави? — запита Аратов после краћег ћутања.

— Наравно, плашљиве. Као што личи женском полу. Ове слободне појавиле су се у последње време.

— А зар у ваше доба није било слободних?

— Било их је и у наше доба... како да не! Али, које? Тако, понека неваљалица, бесрамница. Дигне барјак... и само лети... Баш је брига! Шта је се тиче. А кад наиђе будала, она га упеца. Само, озбиљни су их људи избегавали. Сети се, да ли си кадгод видео такве у нашој кући?

Аратов ништа не одговори и врати се у свој кабинет. Платонида Ивановна погледа за њим, заклима главом, натакну наочари и опет приону за шал... али често би се замислила и спуштала игле на крило.

А Аратов је све до дубоко у ноћ, сваки час, мислио са истом љутином и срџбом о том писамцету, о „Циганки”, о заказаном састанку, на који он сигурно неће ићи. И преко ноћи га је узнемиравала. Стално су му се привиђале њене очи, час зажмирене, час широко отворене, са њиним упорним, право у њега упереним погледом — и оне непомичне црте са њиховим деспотским изразом...

Следећег јутра он је опет, и сам не зна зашто, стално очекивао Купфера. Замало што му није написао писмо... уосталом, друго ништа није радио... већ је само шеткао по своме кабинету. Ни за тренутак није допуштао ни помисао да ће отићи на тај глупи „рандеву”... међутим у пола четири, после ручка на двоје на троје, изненада набаци шињел и натаче капу, кришом од тетке, излете на улицу и упути се на Тверски булевар.

VII

Аратов затече на њему мало пролазника. Време је било влажно и доста хладно. Трудио се да не размишља о томе што ради, приморавао је себе да обраћа пажњу на све околне предмете и уверавао је себе да је и он исто тако изишао да се прошета, као и ти пролазници. Прође једанпут, двапут по булевару, оштро загледајући сваку жену која му је долазила у сусрет — а срце му је лупало и лупало... Осети умор и седе на клупу. Одједном му дође на ум: „А ако то писмо није написала она, већ неко други, нека друга жена?" Заправо, њему би то требало да буде свеједно... па ипак је морао сам себи да призна да то не би желео. „То би било и сувише глупо", сену му кроз главу: „још глупље од овога!" Нервно узнемирење поче да га обузима: почео је да зебе, само не споља, већ изнутра. Неколико пута је вадио часовник из џепа на прслуку, гледао на сказаљке, поново га остављао, и увек би заборавио колико је још остајало минути до пет. Чинило му се да га сви мимопролазећи загледају некако нарочито, са неким потсмешљивим чуђењем и радозналошћу. Некакво ружно псетанце оњуши му ноге и поче да врти репом. Он срдито замахну на њега. Највише му је досађивао фабрички шегрт у изношеном оделу, који је засео на клупи, с друге стране булевара — и час звиждући, час чешкајући се и клатећи ноге у великим подераним чизмама, стално погледао у њега. „Ето ти", мислио је Аратов: „газда га сигурно чека, а он овде, ленштина једна, млати празну сламу..."

У том истом тренутку учини му се да је неко пришао и стао близу иза њега... нека топлина запахну га отуда...

Он се обазре... Она!

Одмах је познаде, премда је густ загасито плав вео покривао њене црте. У тренутку скочи са клупе и тако и остаде, не могавши да процеди ни реч. Она је исто тако ћутала. Био је веома збуњен... само ни њена забуна није била ништа мања: Аратов чак и кроз вео примети како је пребледела као мртвац. Ипак она прва проговори.

— Хвала вам, — поче она испрекиданим гласом: — хвала вам што сте дошли. Нисам се надала...

Она се мало окрете и пође булеваром. Аратов се упути за њом.

— Ви сте ме, можда, осуђивали, — продужи она не окрећући главу. — Заиста, мој је поступак веома чудноват... Али ја сам много слушала о вама... ах, не! Ја... нисам због тога... Кад бисте ви знали... Тако сам много хтела да вам кажем, Боже мој!... Само како то да учиним... Како да учиним!

Аратов је ишао поред ње, мало позади. Није јој видео лице: видео је само њен шешир и делић вела... и дугачак, већ изношен огртач. Одједном му се поврати сва дотадања срџба на њу и на себе: изиђе му пред очи сва смешна страна и неумесност овога састанка, овог објашњавања међу потпуно непознатим људима, на јавном шеталишту.

— Дошао сам на ваш позив, — поче он са своје стране: — дошао сам, милостива госпођице (њена рамена лако се стресоше — она скрете бочном ста-

зом — он се упути за њом), само зато да разјасним себи, да дознам услед каквог вам се чудноватог неспоразума прохтело да се обратите мени, човеку потпуно страном, који... који се само по томе и досетио, како сте се изразили у вашем писму, — да сте му писали баш ви... зато се досетио што се вама за оног књижевног матинеа прохтело да му искажете сувише... сувише јавну пажњу!

Цео тај мали говор Аратов је изговорио оним звонким, али не баш чврстим гласом, којим још врло млади људи одговарају на испиту из предмета за који су се добро спремили... Љутио се и срдио... И та срџба развезала је његов, обично не баш сасвим слободан језик.

Она је продужила да иде путањом нешто успореним корацима... Аратов је, као и пре, ишао за њом и, као и пре, видео је само тај стари огртач и шешир, не баш сасвим нов. Његово самољубље је патило од помисли да она сад мора бити да мисли: „Требало је само да му дам знак, па да одмах дојури!"

Аратов је ћутао... чекао је шта ће му одговорити: међутим, она није изустила ни речи.

— Готов сам да вас саслушам, — поче он опет: — и веома ћу се радовати ако вам могу бити од користи... премда, признајем, мене ипак чуди... да при моме усамљеничком животу...

Али Клара се на његове последње речи изненада окрете — и он угледа тако уплашено, тако дубоко ожалошћено лице, са тако блиставим и крупним сузама у очима, са тако тужним изразом око растворених усана — и то лице беше тако дивно, да се

он и нехотице загрцну и сам осети нешто као страх — сажаљење и разнеженост.

— Ох, зашто... зашто сте тако... — изусти она са неисказано искреном и истинитом снагом, — како је само дирљиво зазвонио њен глас. — Зар је могуће да вас је мој позив могао увредити... зар ништа нисте разумели?... Па да! Ви ништа нисте разумели нисте разумели шта сам вам говорила, Бог зна шта сте ви мислили о мени, а нисте ни помислили колико је мене стало да вам пишем!... Ви сте се само о себи бринули, о свом достојанству, о своме миру... Па зар сам ја... (она тако снажно стиште своје руке, принесене уснама, да су прсти чујно запуцкетали)... Као да сам вам ја поставила такве захтеве, те су прво била потребна објашњења... „Милостива госпођице”... „мене чак чуди”... „могу бити од користи”... Ах, луда ја! — Ја сам се преварила у вама, у вашем лицу!... Кад сам вас видела први пут... Ето... Ви стојите... Бар једну реч!... Ниједне једине речи?

Она је преклињала... Њено лице изненада плану — и исто тако изненада узе зао и дрзак израз. — Боже! како је то глупо! — ускликну она одједном са оштрим кикотом. — Како је глуп наш састанак! Како сам ја глупа!... а и ви... Ух!

Она презривоману руком, као да га склања с пута, прође поред њега, брзо отрча са булевара и нестаде је.

Тај покрет руке, тај презриви кикот, тај последњи узвик вратише Аратову његово раније расположење и угушише у њему оно осећање које је искрсло у његовој души кад му се обратила са сузама

у очима. Он се опет расрди — и за мало што не викну за девојком, која се удаљавала: „Од вас ће можда постати добра глумица, — само зашто вам је пало на памет да са мном терате комедију?"

Вратио се кући крупним корацима, — и ма да је продужио целим путем да се љути и да негодује, ипак је, за све то време, кроз сва та рђава непријатељска осећања, и нехотице пробијало сећање на оно дивно лице које је видео само за тренутак... Он се чак запита: „Зашто јој нисам одговорио кад је тражила од мене бар једну реч?" — „Нисам стигао"... мислио је он... „Она ми није дала да изговорим ту реч"... „А какву бих јој реч рекао?"

Али он одмах затресе главом и прекорно изусти: „Глумица!"

Па ипак, у исто време, самољубље неискусног, нервозног младића, у први мах као увређено, сад као да беше поласкано тиме што је он, ипак, изазвао такву страст.

„Али зато је то у овом тренутку", — продужи он своја размишљања, — „наравно, све свршено... Морао сам јој изгледати смешан"...

Та му је мисао била непријатна — и он се поново љутио и на себе... и на њу. Кад се врати кући, затвори се у свој кабинет. Није хтео да се види са Платошом. Добра старица је једно два пута прилазила његовим вратима — завиривала кроз кључаоницу — и само уздисала и шапутала своју молитву...

„Почело је", мислила је она... „А тек му је двадесет пета година... Ох, рано је то, рано!"

VIII

Целог идућег дана Аратов је био врло нерасположен.

— Што си ти, Јашо, — говорила му је Платонида Ивановна, — данас тако разбарушен?!...

На специјалном старичином језику тај израз је доста тачно одређивао душевно стање Аратова. Није могао да ради, ни сам није знао шта хоће. Час је очекивао Купфера (сумњао је да је Клара баш од Купфера добила његову адресу... а ко би јој други могао говорити „много о њему"?), час је био у недоумици: зар се баш тако мора завршити његово познанство са њоме? — час је уображавао да ће му она поново писати; час се опет питао, не треба ли он да јој напише писмо, у коме ће јој све објаснити, јер ипак не жели да остави рђаво мишљење о себи... Али заправо — шта да јој објасни? Час би се опет у њему будила готово одвратност према њој, према њеној дрскости, наметљивости: час му се опет привиђало њено неисказано дирљиво лице и причуо онај неописиви глас; или се присећао њеног певања, њеног рецитовања — и није знао да ли је био у праву са својом оштром осудом. — Једном речју: разбарушен човек! Најзад му све то досади — и он се реши, како се то каже, „да се отресе" и да одбаци читаву ту историју, јер му је она несумњиво сметала у раду и реметила мир. — Само то није било тако лако... Прошло је више од недељу дана док се вратио у свој обичан колосек. Срећом, Купфер никако није долазио: као да није ни био у Москви. Кратко време пре „историје", Аратов беше почео да се бави сликарством у фото-

графске сврхе; сад се двоструком снагом баци на њега.

Тако, неприметно, са понеким, како кажу лекари, „повратним наступима”, који се например састојаху у томе што једном замало што не оде кнегињи у посету, прођоше два... па и три месеца... и Аратов постаде стари Аратов. Само тамо, дубоко, под површином његовог живота, нешто тешко и тајанствено тамно пратило га је на сваком кораку. Тако исто велика, тек упецана на удицу риба, али још неизвучена, плива по дну дубоке реке, под оним истим чамцем у коме седи рибар са јаким удилом у руци.

Али једном, прегледајући не баш сасвим скорашњи број „Московских Новости”, Аратов наиђе на следећи допис:

„Са великом тугом”, писао је неки месни дописник из Казана, „уносимо у позоришни летопис вест о изненадној смрти наше даровите глумице Кларе Милић, која је за кратко време свога ангажмана постала љубимица наше пробирачке публике. Жалост је утолико већа, што је г-ца Милић својевољно прекратила свој млади живот који је тако много обећавао, — тровањем. И то тровање је утолико страшније што је уметница узела отров у самом позоришту! Једва су је довели до куће, где је она, на општу жалост, преминула. По граду се проносе гласови, да ју је несрећна љубав навела на тај страшан корак”.

Аратов полако спусти новине на сто. На изглед остаде сасвим миран... само га нешто груну у груди и у главу — и лагано га обли зној по свим удо-

вима. Устаде, постоја мало у месту — и опет седе, поново прочита тај допис. Затим опет устаде, леже на кревет и, забацивши руке изнад главе, дуго је гледао у зид, као омађијан. Мало по мало па зид као да се расплину... нестаде... и он виде пред собом и булевар под сурим небом, и њу у црном огртачу... затим опет њу на подијуму... виде чак и себе поред ње. — Оно што га је у првом тренутку тако снажно текнуло у срце, сад поче да му се пење... пење у грло... Хтео је да се искашље, да викне неког — али глас га издаде — и, на његово запрепашћење, из очију му неуздржљиво линуше сузе... Шта је изазвало те сузе? Жалост? Кајање? Или просто живци нису издржали изненадан потрес? Та она за њега није ништа значила? Зар не?

„А може бити да то није истина?" одједном га озари мисао. „Треба дознати! Само од кога? Од кнегиње? — Не, од Купфера... од Купфера! Али кажу да он није у Москви? — Свеједно! Морам прво к њему!"

Са тим мислима у глави,Аратов се брзо обуче, узе кола и полете Купферу.

IX

Не надајући се да ће га затећи... ипак га нађе. Купфер је заиста напуштао Москву за извесно време, али већ недељу дана како се беше вратио и чак се поново спремао да посети Аратова. — Дочекао га је са обичном срдачношћу — и поче нешто да му објашњава... Али Аратов га одмах прекиде нестрпљивим питањем:

— Јеси ли читао? — Је ли истина?

— Шта, је ли истина? — одговори ошамућени Купфер.

— О Клари Милић?

Купферово лице доби жалостан изглед.

— Да, да, брате, истина је; отровала се! Каква несрећа!

Аратов поћута. — Јеси ли и ти у новинама прочитао, — запита он, — или си можда сам путовао у Казан?

— Тачно, и ја сам путовао у Казан; ја и кнегиња смо је тамо одвели. — Ступила је у позориште и имала велики успех. Само катастрофу нисам дочекао... Био сам у Јарославу.

— У Јарославу?

— Да. Пратио сам кнегињу тамо... Она се сад настанила у Јарославу.

— Имаш ли ти тачна обавештења?

— Најтачнија... из прве руке! — У Казану сам се упознао са њеном породицом. — Али стани, брате... тебе, изгледа, та вест јако узрујава? — А сећам се да ти се Клара онда није свидела! Ниси био у праву! Дивна је то била девојка — али глава! Несрећна глава! Веома сам жалио за њом!

Аратов не изусти ни речи, спусти се на столицу — и, мало после, замоли Купфера да му исприча... он се загрцну.

— Шта? — запита Купфер.

— Па... све, — одговори Аратов отежући. — Ето, макар и о њеној породици... и остало. Све што знаш!

— А тебе то интересује? — Изволи!

И Купфер, на чијем се лицу уопште није могло опазити да баш тако много жали за Кларом, поче да прича.

Из његовог причања Аратов дознаде да је право име Кларе Милић било — Катарина Миловидова; да је њен покојни отац био стални учитељ цртања у Казану, да је сликао рђаве портрете и шаблонске „образе",[1] поред тога важио је за пијаницу и за домаћег тиранина... а при том још *образован* човек!... (ту се Купфер задовољно насмеја, наглашавајући свој каламбур); — да су после њега остале, прво: удовица из трговачке породице, потпуно глупа жена, као из комедије Островског; а друго: кћи, много старија од Кларе и ни налик на њу — врло паметна девојка, само егзалтирана, болешљива, иначе дивна девојка — а што је интелигентна, брате мој! Да оне обе, удовица и кћи, живе обезбеђено у пристојној кућици, купљеној од продаје тих рђавих портрета и икона; да је Клара... или Каћа, како хоћеш, још као дете задивљавала све својом даровитошћу — само је нарави била непокорне, ћудљиве — и стално се свађала са оцем; да је, имајући урођену страст према позоришту, у шеснаестој години побегла из родитељске куће са неком глумицом...

— Са глумцем? — прекиде га Аратов.

— Не, није са глумцем, већ са глумицом, коју беше заволела... Истина, та је глумица имала богатог заштитника, богатог и већ старог господина,

[1] Иконе. — Прим. прев.

који се само зато није оженио њоме што је и сам био ожењен — а и глумица је, изгледа, била удата.

Даље је Купфер испричао Аратову како је Клара још до доласка у Москву играла и певала у позориштима у унутрашњости; да се, пошто је изгубила своју пријатељицу (Господин је такође, изгледа, умро, или се вратио жени, — тога се Купфер добро не сећа. . .), упознала са кнегињом, „том златном женом, коју ти, друже мој, Јакове Андрејевићу, — додаде са осећањем приповедач, — ниси умео да оцениш као што треба"; да су, напослетку, Клари понудили ангажман у Казану — и да га је она примила, иако је пре тога уверавала да неће никад напустити Москву! — А што су је казанци заволели — право чудо! — Сваке претставе — букети и поклон! букети и поклон! Житарски трговац, први богаташ у губернији, чак јој је поклонио златну мастионицу!

Купфер је испричао све то са великом живошћу, али без нарочите сентименталности, прекидајући говор питањима: — Шта ће ти то? или: — А чему то? — кад би Аратов, који га је слушао са незајажљивом пажњом, захтевао све ситније појединости. Све је било испричано, најзад Купфер заћута и награди себе једном цигаретом за труд.

— А зашто се она отровала? — запита Аратов. — У новинама је писало. . .

Купфер одмахну руком. — Е, то ти ни ја не умем рећи. . . Не знам. А новине лажу. Клара се понашала примерно. . . никаквих љубакања. . . Па и куд ће са њеним поносом! Била је горда као сам сатана — и неприступачна! — Тврда глава! Тврда као камен!

Верујеш ли ми — маколико да сам је добро познавао — али сузе никад нисам видео у њеним очима!

„А ја сам видео", — помисли у себи Аратов.

— Само једно, — продужи Купфер: — последње време сам приметио велику промену на њој; постала је некако утучена, ћути, по читаве сате не можеш реч да јој извучеш. Колико сам је само питао: да вас није ко увредио, Катарина Семјоновна? Јер сам познавао њену нарав: увреду није могла да поднесе! Ћути и крај! Чак је ни успеси на позорници нису радовали; букети само лете... а она ни да се осмехне! Златну мастионицу погледала је само једном — и склонила је! — Жалила се да јој нико не може написати праву улогу, онако како је она схвата. А певање је сасвим била напустила. Ја сам јој, брате, извини!... онда рекао да ти налазиш да она нема школе. Па ипак... зашто се отровала... несхватљиво је. И како се отровала!

— У којој је улози имала највише успеха? — Аратов је хтео да дозна у којој се улози последњи пут појавила — међутим запита друго.

— Чини ми се у „Груњи" од Островског. Само ти понављам: никаква љубакања! Помисли и сам: живела је код мајке у кући... Знаш — има таквих трговачких кућа: у сваком углу иконе, а пред њима кандило. Ужасно загушљиво, задише на киселину, у соби за примање само столице дуж зидова, у прозорима мушкатле — а наиђе ли гост — домаћица почне да хуче, као да се непријатељ помолио. Откуд ту онда нека измотавања и љубакања? Понекад, чак и мене не пуштају. Њихова служавка, огромна нека жена у црвеном сарафану са отром-

бољеним грудима, испречи се у претсобљу — па кад рикне: куда? — Не, ја уопште не разумем зашто се она отровала. Значи, досадило јој да живи, — философски заврши Купфер своја излагања.

Аратов је седео оборене главе.

— Можеш ли ми дати адресу те куће у Казану? — изусти он најзад.

— Могу, а што ће ти? — Хоћеш да им пишеш?

— Можда.

— Па, како хоћеш! Само баба ти неће одговорити, јер је неписмена. Мањ сестра... О, сестра је паметна главица! — Ипак ти се, брате, чудим! Каква равнодушност раније... а сад толика пажња! Све ти је то, премили мој, од усамљености!

Аратов ништа не одговори на ту примедбу, и оде, снабдевши се казанском адресом.

Кад је ишао код Купфера, на лицу му се огледаше узрујаност, чуђење, ишчекивање... Сад је ишао уједначеним корацима, оборених очију, са шеширом натученим на очи; готово сваки пролазник га је пропраћао упитним погледом... али он их није примећивао, а не као онда, на булевару!...

„Несрећна Кларо! безумна Кларо!" — брујало је непрестано у његовој души.

X

Поред свега тога, Аратов проведе сутрашњи дан мирно. Могао је чак да се посвети својим обичним пословима. Само је, и у послу и у слободном времену, стално мислио на Клару, на оно што му је уочи тога дана казао Купфер. Истина, његове мисли су биле доста мирне природе. Њему се учини-

ло да га је та чудновата девојка интересовала са психолошког гледишта, као нека загонетка, над чијим је решењем вредело лупати главу... — „Побегла је са глумицом коју је други издржавао", премишљао је он: — „прибегла је кнегињиној заштити, код које је, изгледа, и становала — и никаквих љубавних веза? Невероватно!... Купфер вели: гордост!... Али, прво, ми знамо (Аратов је требао да каже: прочитали смо из књига)... знамо да се гордост слаже са лакомисленим понашањем; а друго, како је могла она, тако горда, да закаже састанак човеку који је могао да је презре — и презрео је и то још на јавном месту... на булевару!" — Ту се Аратов сети целе сцене на булевару — и он се запита: да ли је он заиста испољио презирање према Клари? — Не, — одлучи он... То је било друго осећање... осећање неспоразума... најзад и неповерења! — „Несрећна Клара!" поново забруја у његовој глави. — Да, несрећна, — реши он опет... То је најпогоднија реч. — А ако је тако, онда сам ја био неправичан. Тачно је рекла да је нисам разумео. Штета! — Такво је, можда, изванредно створење прошло тако близу мене... а ја се нисам користио, већ одгурнуо... Али, нека! Цео живот је још напред. Имаћу, ваљда, те још каквих сусрета!

— Само зашто је она баш мене изабрала? — Погледа се у огледало поред кога је пролазио. — Шта има нарочитог на мени? Какав сам ја то лепотан? Лице као и сва лица... Уосталом, ни она није лепотица.

— Није била лепотица... али какво је изразито лице имала! Непомично а изразито! Такво лице још

нисам сретао. — А и дара је имала... то јест, несумњиво га је имала. Дивљи, неразвијен, чак и груб... али несумњив дар. И у том погледу сам био неправичан према њој.

Аратов се у мислима пренесе на књижевно-музичко матине... и мораде признати себи да се врло јасно сећа сваке њене отпеване и изговорене речи, сваке интонације... То се не би десило да није имала дара.

А сад је све то у гробу, куд је сама себе гурнула... амо ја ту нисам умешан... Нисам ја крив! Било би чак и смешно мислити да сам ја крив!

Аратову опет дође на памет, да ако је код ње и било „нешто онако", његово понашање за време састанка несумњиво ју је разочарало. Зато се онако свирепо насмејала при растанку.

— А где је доказ да се она отровала због несрећне љубави! То само новинарски дописници сваку сличну смрт приписују несрећној љубави. Људима такве нарави, као што је Клара, живот лако постаје одвратан... досадан. Да, досадан, Купфер има право: њој је просто досадио живот.

— Упркос успеха и овација?

Аратов се замисли. Њему је, шта више, била и пријатна психолошка анализа којој се предавао. Сачуван дотле од сваког додира са женскињем, он није ни слутио колико је за њега самог било значајно то напрегнуто разматрање женске душе.

— Значи, — продужи он своја размишљања, — уметност је није задовољавала, није испуњавала празнину њеног живота. Прави уметници живе само за уметност, за позориште... Све остало бледи

пред оним што они сматрају за свој животни позив... она је била дилетант!

Ту се Аратов опет замисли.

— Не, реч „дилетант" није се подударала са тим лицем, са изразом тога лица, тих очију...

Пред њега поново искрсну Кларин лик, са устремљеним на њега сузним погледом, са подигнутим крај усана стиснутим рукама...

„Ах, не, не треба... — прошапута он... — Чему то?"

Тако прође цео дан. За ручком је Аратов много разговарао са Платошом, испитујући је о прошлости, које се она, уосталом, и рђаво сећала а и причала, пошто је рђаво владала језиком — и сем свога Јаше, у току целог свог живота, готово ништа није опажала. Она се само радовала томе како је он данас добар и мио! — Предвече се Аратов толико умири да одигра са тетком неколико партија карата.

Тако прође дан... али ноћ!!!

XI

Почела је добро; — убрзо је заспао, и кад је тетка на прстима ушла код њега, да га три пут прекрсти у сну — она је то чинила сваке ноћи, — он је мирно лежао и дисао као дете. — Али пред зору присни му се сан.

Сањао је како иде по голој степи, засутој камењем под ниским небом. Између камења вијугала је стаза; он пође њоме.

Одједном испред њега се подиже нешто као танани облачак. Он се загледа: облачић постаде жена

у белој хаљини са сјајним појасом око струка! Хитала је да му измакне! Није јој видео ни лице ни косу... заклањала их је дугачка тканина. Он је хтео неизоставно да је стигне и да јој завири у очи. Само, макако да се журио, она је била бржа од њега.

На стази је лежао широк, пљоснат камен, сличан надгробној плочи. Он јој препречи пут. Жена се заустави. Аратов јој притрча. Она се окрете њему — али он ипак не виде њене очи, оне беху затворене. Лице јој беше бело, бело као снег, а руке су висиле непомично. Личила је на кип.

Лагано, не сагибајући се ни једним делом, она се пови назад и спусти на ту плочу... И гле, Аратов већ лежи поред ње, испружен, као надгробни споменик, — а руке су му скрштене као у мртваца.

Одједном се жена подиже — и оде даље. Аратов исто тако хоће да се дигне... али не може ни да се макне, ни шаку да отвори — и само очајнички гледа за њом.

Тада се жена изненада окрете, и он угледа јасне, живе очи на живом, само непознатом лицу. Она се смеје, зове га руком... а он никако не може да се помакне.

Она се још једном насмеја — и брзо се удаљи, весело машући главом, на којој се зарумени венац од малих ружица.

Аратов се напреже да викне, напреже се да прекине ту страшну мору...

Одједном се све око њега замрачи... а жена се врати њему. Само то више није она непозната статуа... то је Клара. Она се зауставља пред њим, скр-

шта руке — и строго и пажљиво гледа у њега. Њене су усне стиснуте, — а Аратову се чини да чује речи:

— „Ако желиш да сазнаш ко сам ја, иди тамо!"

— Куда? — пита он.

— „Тамо! — чу се стењући одговор. — Тамо!"

Аратов се пробуди.

Подиже се у постељи, упали свећу, која је стојала на ноћном сточићу, — али није устао, него је дуго седео, сав укочен, полако се обазирући унаоколо. Чинило му се да се са њим нешто десило од како је легао; да се нешто у њега увукло... да је нешто загосподарило њиме. „Зар је то могуће?" шаптао је он несвесно. „Зар постоји таква власт?"

Није могао да остане у постељи. Полагано се обукао — и до јутра је ходао по соби. Чудновата ствар! На Клару није ни једног тренутка помишљао — а није мислио због тога што се решио да сутрадан иде у Казан!

Мислио је само на тај пут, на то како ће све то уредити, шта ће понети са собом — и како ће тамо све пронаћи и дознати — умирити се.

— „Не одем ли", размишљао је у себи, „можда ћу још и полудети!" Плашио се тога, плашио се својих живаца. Он је био убеђен да чим све то види рођеним очима, да ће се све маштаније разлетети, као и она ноћашња мора.

„А за пут ће ми требати само недеља дана", мислио је он... „Шта је недеља дана? Иначе се нећу отрести."

Сунце, које је грануло, осветли његову собу: али

дневна светлост није могла да одагна од њега нагомилане ноћне сени и не промени његову одлуку.

Платошу замало што не удари кап кад јој саопшти ту одлуку. Она чак клецну... ноге јој се отсекоше.

— Како у Казан? Зашто у Казан? — шапутала је она, буљећи своје и без тога обневиделе очи.

Не би се више зачудила да је чула да се Јаша жени суседком пекарком, или да иде у Америку.

— Идеш ли на дуго у Казан?

— Вратићу се за недељу дана, — одговори Аратов, полуокренут тетки, која је још седела на поду.

Платонида Ивановна хтеде да се побуни — али Аратов сасвим неочекивано и необично викну на њу.

— Нисам ја дете, — викну он и сав побледе, усне му задрхташе а очи пакосно севнуше. — Мени је двадесет и шест година, знам ја шта радим, слободан сам да урадим шта хоћу! — Никоме нећу дозволити... Дајте ми новац за пут, спремите ковчег са рубљем и оделом... и не мучите ме више! — Вратићу се кроз недељу дана, Платоша, — додаде он блажим гласом.

Платоша се подиже стењући и, не бунећи се више, одгега у своју собу. Јаша је беше престрашио.

— Као да ми није глава на раменима, — говорила је она куварици, која јој је помагала да спакује Јашине ствари, — као да није глава, већ кошница... а како зуји, као рој — не знам ни сама! Одлази у Казан, мајко моја, у Казан!

Куварици, која је уочи тога дана видела како је њихов пазикућа нешто дуго разговарао са градским

стражарем, хтеде то да спомене госпођи — али се не усуди, већ само помисли: „у Казан? — да не оде само некуд даље!”

А Платонида Ивановна се беше толико збунила да чак ни своју обичну молитву није изговорила. У таквој невољи ни Господ Бог јој није могао помоћи.

Истога дана Аратов отпутова у Казан.

XII

Није честито још ни стигао у тај град, нити заузео собу у гостионици, а већ је полетео да тражи кућу удовице Миловидове. За време целог путовања налазио се у некој укочености, што му, уосталом, нимало није сметало да предузме све потребње мере да у Нижњем Новгороду пређе са железнице на лађу, да једе на станицама, и томе слично. Он је стално био убеђен да ће се тамо све објаснити — и зато је гонио од себе све успомене и размишљања, задовољавајући се само спремањем у мислима оне беседе у којој ће изнети пред породицу Кларе Милић прави разлог свог путовања. — Напослетку, стиже до циља својих стремљења и нареди да га пријаве. Пустише га — у недоумици и страху, — али га ипак пустише.

Кућа удовице Миловидове била је заиста онаква како ју је Купфер описивао, а и сама удовица је потпуно личила на једну од Островскових трговачких жена, мада је била чиновничка жена; муж јој је био колешки асесор.

Аратов са извесном тешкоћом, извињавајући се претходно због своје слободе и због необичности своје посете, изговори спремљен говор о томе

како би желео да покупи све потребне податке о тако рано преминулој даровитој глумици, и како га не води обична радозналост, већ дубоко осећање према њеном дару, чији је он био обожавалац (тако је и рекао: обожавалац); и како би, напослетку, грехота било оставити публику у незнању шта је изгубила и зашто се нису оствариле њене наде!

Госпођа Миловидова није прекидала Аратова, а једва да је и разумевала добро шта јој је говорио тај непознати гост — већ је пиљила и буљила очи у њега, налазећи да је ипак смерног изгледа, да је пристојно одевен — а не некакав пробисвет... неће тражити новаца.

— Ви то о Каћи? — запита она, чим Аратов уђута.

— Тако је... о вашој кћери.

— И због тога сте из Москве допутовали?

— Из Москве.

— Само због тога?

— Због тога.

Госпођа Миловидова се одједном прену.

— Па ви сте — писац? Пишете у новинама?

— Не, нисам писац — и у новинама нисам досад писао.

Удовица обори главу. Била је у недоумици.

— Значи, од своје воље? — запита она одједном.

Аратов се не снађе одмах шта да одговори.

— Из саосећања, из поштовања према таленту — најзад изусти.

Реч: „поштовање" свиде се госпођи Миловидовој. — Шта ћете! — изговори она са уздахом . . . — Иако сам јој мати — и толико сам жалила за

њом... ето, одједном таква несрећа!... ипак вам морам рећи: увек је она била на своју руку — па је тако и свршила! Таква срамота... Помислите и сами: шта то значи за мајку? Хвала Богу, те су је бар сахранили хришћански... — Госпођа Миловидова се прекрсти. — Из малена се никоме није покоравала, родитељски дом је напустила и, напослетку, — зар је то лако! — отишла је у глумице! Наравно, нисам је истерала из куће: па, волела сам је! Ипак, ја сам мати! Неће, ваљда, код туђина да станује — и да се потуца!... Ту удовицу облише сузе. — А ако ви, господине, — проговори она поново, бришући очи крајем повезаче, — имате, заиста, такву намеру, и против нас не смишљате ништа непоштено —, а, напротив, желите да нам укажете пажњу — онда разговарајте са мојом другом ћерком. Она ће вам све испричати боље него ја... — Анице! — викну госпођа Миловидова: — Анице, оди овамо! Ево овде је некакав господин из Москве, жели да се поразговара о Каћи!

Нешто лупну у суседној соби; али се нико не појави. — Анице! — викну опет удовица. — Ана Семјоновна! дођи, кад ти кажем!

Врата се тихо отворише и на прагу се појави не баш сасвим млада девојка, болешљивог изгледа и ни мало лепа, али са веома благим и тужним очима. Аратов се подиже са свога места и претстави се; при томе рече име свога пријатеља Купфера.

— А! Фјодор Фјодорићу! — тихо изусти девојка и полако се спусти на столицу.

— Но, ето, поразговарај се са господином, — рече госпођа Миловидова, тешко се дижући с ме-

ста: — потрудио се и дошао чак из Москве, — жели да покупи податке о Каћи. А мене, господине, извините, — додаде она обраћајући се Аратову... — Имам посла по кући. Са Аницом се можете лепо објаснити — она ће вам и о позоришту причати... и све остало. Она ми је паметна, образована: француски говори и књиге чита, ни мало гора од њене сестре покојнице. Она ју је, може се рећи, и васпитала... Била је старија од ње — па се и потрудила.

Госпођа Миловидова се удаљи. Кад остаде сам са Аном Семјоновном, Аратов јој понови свој говор; али, пошто на први поглед увиде да нема посла са трговачком ћерком, већ са стварно образованом девојком, он постаде нешто опширнији и употреби друге изразе; — а при крају се и сам тако узрујā, поцрвене и осети како му залупа срце. Ана га је слушала ћутећи, с руком преко руке; тужан осмех јој није силазио с лица... горак, непреболан јад назираше се у том осмеху.

— Ви сте познавали моју сестру? — запита она Аратова.

— Не, ја је заправо нисам познавао, — одговори он! — Видео сам се с њоме и чуо сам је само једном... али вашу је сестру требало само једном видети и чути...

— Хоћете да напишете њену биографију? — запита опет Ана.

Аратов није очекивао ту реч; ипак одмах одговори, да — зашто не? Али, главно му је да упозна публику...

Ана га заустави покретом руке.

— На што то? Публика јој је и без тога нанела доста бола; а и Каћа је тек започињала живот. Али ако ви сами (Ана га погледа и опет се осмехну оним истим тужним само сад нешто срдачнијим осмехом. . . као да је помислила: да, ти ми уливаш поверење. . .) ако ви сами осећате према њој такво саучешће, онда дозволите да вас замолим да дођете код нас предвече... после ручка. Ја не могу сад. . . тако одмах. . . Док се приберем. . . Покушаћу. . . Ах, ја сам је и сувише волела!

Ана се окрену; била је готова да зајеца.

Аратов се хитро диже са столице, захвали јој на предлогу, рече да ће неизоставно. . . неизоставно доћи — и оде, носећи у души отисак тихога гласа, благих и тужних очију и — изгарајући чежњом ишчекивања.

XIII

Аратов се истога дана вратио код Миловидових и пуна три сата је разговарао са Аном Семјоновном. Госпођа Миловидова легала је да спава одмах после ручка — у два сата, — „одмарала се" до вечерњег чаја, до седам сати. Разговор Аратова са Клариним сестром и није био заправо разговор; говорила је готово она сама, у почетку запињући и збуњено, а доцније са неодољивим жаром. Она је, очигледно, обожавала своју сестру. Поверење које јој беше улио Аратов расло је и јачало; она се није више стидела пред њим, шта више двапут се ћутке заплака пред њим. Он јој је изгледао достојан њених искрених причања и излива. . . у њеном личном

забитном животу још се ништа није тако нешто десило!... А он... он је гутао сваку њену реч.

Ево шта је дознао... много, наравно, из недореченог... много је и сам допунио.

У детињству је Клара била, заиста, неподношљиво дете; а и као девојка није била много боља: својевољна, плаховита, самољубива, она се нарочито није слагала са оцем, кога је презирала због пијанства и необдарености. Он је то осећао и није јој опраштао. Музичке способности испољиле су се рано у њој; отац им није дао да се развију, признавајући само сликарство за уметност, у коме је сам тако мало постигао, али које је хранило њега и породицу. Своју мајку Клара је волела немарно, као дадиљу; сестру је обожавала, премда се тукла с њоме и уједала је... Истина, она би после клечала пред њом и љубила уједена места. Сва је била — ватра, страст и противречност: осветољубива и добра, великодушна и злопамтило; веровала је у судбину а није веровала у Бога (ове речи Ана је прошаптала са ужасом): волела је све што је лепо, а сама се о својој лепоти није бринула, и облачила се како било; није могла да подноси да јој се младићи удварају, а у књигама је читала само оне стране где се говорило о љубави; није желела да се допадне, није волела милошту, а никад је није заборављала, као што није заборављала ни увреде; бојала се смрти а сама се убила! Понекад је говорила: „Онаквог каквог ја желим — нећу наћи... а други ми не требају!" — А, ако наиђеш? — питала је Ана. — „Ако наиђем... узећу га". — А ако се не буде дао? — „Е, тада... убићу се. Значи: не сви-

ђам му се.” Кларин отац (он је понекад у пијанству питао жену: — „Од кога ти је то гараво ђаволче? — од мене није!”) — желећи да је се што пре отресе, вери је за богатог, младог трговчића, невероватно глупог, али од „школованих”. На две недеље пред свадбу (беше јој свега шеснаест година), она priђе своме младожењи скрстивши руке и играјући се прстима око лактова (њен омиљен став), и одједном, кад га шљисну по руменом образу својом великом снажном руком! Он скочи и само зину, — треба рећи да је био смртно заљубљен у њу... Запита: „зашто?” Она се насмеја и оде. — И ја сам се налазила ту у соби, — причала је Ана, — била сам очевидац. Потрчах за њом, па јој велим: — Каћа, за име Бога, шта си урадила? — А она ми одговори: — „Кад би био прави човек, истукао би ме, а он — као покисла кокошка! И још пита: зашто? Кад волиш а не светиш се, онда трпи и не питај: зашто? Никад нећу поћи за њега!” Тако се и не удаде за њега. Ускоро се упознала са оном глумицом и напустила нашу кућу. Мајка је мало плакала, а отац само рече: „Бодљиву козу напоље из стада.” Нити је тражио, нити се старао за њу. Отац није разумевао Клару. Мене, уочи свога бегства, додаде Ана, за мало што није угушила загрљајима, и стално је понављала: — не могу! не могу другачије!... Срце ми се цепа а не могу! Ваш кавез ми је мали... није према крилима! А и својој судбини не можеш утећи...

— После тога, — примети Ана: — ретко смо се виђале... Кад је отац умро, она дође на два дана, не узе ништа од наследства и поново нестаде. Код

нас јој је било тешко... Ја сам то видела. Доцније је опет дошла у Казан, али већ као глумица.

Аратов поче да испитује Ану о позоришту, о улогама у којима се Клара појављивала, о њеним успесима... Ана је одговарала потанко, само са истим оним тужним, мада живим заносом. Шта више, она показа Аратову фотографију на којој је Клара била приказана у костиму из једне од њених улога. На слици она је гледала у страну, као да се окренула од гледалаца; густа плетеница обавијена траком падала је као змија на обнажену руку. Аратов је дуго разгледао ту слику, нашао је да је слична, запита да ли је Клара суделовала на јавним рецитацијама, и дознаде да није; њој је било потребно узбуђење позоришта, сцене... међутим, друго му је питање горело на уснама.

— Ана Семјоновна! — узвикну он најзад полугласно, али необично снажно: — реците ми, молим вас, реците ми, зашто... зашто се она решила на тај ужасан корак?...

Ана обори очи.

— Не знам! — изусти она, после неколико тренутака. — Бога ми, не знам! — продужи она брзо, кад примети, да је Аратов махнуо рукама као да јој не верује. — Од самог доласка овамо, она је, заиста била замишљена, суморна. Њој се зацело нешто десило у Москви, што ја нисам могла да одгонетам! Али, напротив, оног кобног дана као да је била... ако не веселија, а оно мирнија но обично. Чак ни ја нисам имала никаква предосећања, — додаде Ана с горким осмехом, као да себи пребацује због тога.

— Видите ли, — проговори она опет, — Каћи као да је од рођења било писано да ће бити несрећна. Од раног детињства била је у то убеђена. Наслонила би се тако на руку, замислила и рекла: „Ја нећу дуго живети!” Имала је предосећање. Замислите да је она још раније, понекад у сну, а каткад и онако, видела шта ће са њом бити! „Кад не могу да живим како хоћу, онда и не треба да живим”... била је њена узречица. — „Јер наш је живот у нашој руци!” И она је то доказала!

Ана покри лице рукама и заћута.

— Ана Семјоновна, — поче, после малог прекида Аратов: — ви сте, можда, чули чему су новине приписивале...

— Несрећној љубави? — прекиде га Ана, одједном отргнувши руке од лица. — То је клевета, клевета, измишљотина!... Моја недирнута, неприступачна Каћа... Каћа!... и несрећна, одбачена љубав?! И да ја то не знам... У њу, у њу су се сви заљубљивали... а она... А кога би она овде могла да заволи? Ко је од свих тих људи ко је био ње достојан? Ко је дорастао до тог идеала честитости, истинитости, чистоте, главно — чистоте, који је, поред свих њених недостатака, стално лебдео пред њоме?... Њу одбацити... њу...

Ану издаде глас... Њени прсти лако задрхташе. Она одједном сва поцрвене... поцрвене од негодовања, и у томе тренутку — и само за трен — постаде слична сестри.

Аратов поче да се извињава.

— Слушајте, — опет га прекиде Ана: — ја неизоставно хоћу да и ви сами не верујете у ту кле-

вету, и да је разбијете, ако је то могуће! Ето, ви желите да напишете о њој чланак, тако нешто: ето вам случај да одбраните њену успомену! Зато и говорим са вама тако отворено. Слушајте: остао је Каћин дневник...

Аратов претрну. — Дневник, — прошапута он.

— Да, дневник... то јест, свега неколико страница. Каћа није волела да пише... по читаве месеце не би ништа записала... а и писма су јој била тако кратка. Само она је увек, увек говорила истину, никад није лагала... Са њеним самољубљем да лаже! Ја... ја ћу вам показати тај дневник! Видећете и сами да ли је био у њему ма и наговештај неке несрећне љубави!

Ана журно извади из фијоке од стола танку свешчицу, од десетак страница, не више, и пружи је Аратову. Овај је жудно дохвати, познаде неправилан, развучен рукопис, рукопис оног безименог писма, отвори је насумце и одмах наиђе на ове редове:

„Москва, — уторак... јуна. Певала сам и рециговала на књижевном матинеу. Данашњи је дан за мене значајан. Он мора решити моју судбину! (Те речи беху двапут подвучене.) Ја сам опет видела." Ту је следовало неколико брижљиво умрљаних редова. А затим: „Не, не, не!... Треба се прихватити за старо, само ако..."

Аратов спусти руку у којој је држао свешчицу, а глава му лагано клону на груди.

— Читајте! — ускликну Ана. — Што не читате? Прочитајте из почетка... Може се прочитати за

пет минута, мада дневник обухвата време од читаве две године. У Казану већ није ништа записивала.

Аратов се лагано диже са столице и сруши на колена пред Аном.

Ова се просто скамени од чуда и страха.

— Дајте... дајте ми тај дневник, — проговори Аратов пригушеним гласом и пружи према Ани обе руке. — Дајте ми га... а и слику... ви сигурно имате другу — а дневник ћу вам вратити... Потребан ми је, потребан...

У његовој молби, у искривљеним цртама његовог лица било је нечег тако очајничког, да је то личило чак на мржњу, на патњу... Он је заиста патио. Ни сам није могао предвидети да ће му се десити таква беда и раздражено је молио за милост, за спасење...

— Дајте, — понови он.

— Па... ви... ви сте били заљубљени у моју сестру? — проговори најзад Ана.

Аратов је и даље клечао.

— Ја сам је видео свега двапут... верујте ми!... И кад ме не би гонили разлози, које ни ја сам не могу да схватим, нити да добро објасним... кад нада мном не би владала нека сила, јача од мене... ја вас не бих молио... не бих долазио овамо... Мени је потребно... ја морам... а и ви сте сами рекли да сам обавезан да одбраним њену част.

— А ви нисте били заљубљени у моју сестру? — запита поново Ана.

Аратов не одговори одмах — већ се мало изви, као од бола.

— Јесте! Био сам! Био! — а и сад сам заљубљен... — узвикну он са истим очајањем.

У суседној соби зачуше се кораци.

— Устаните,... устаните... — брзо изговори Ана. — Долази мајка.

— Узмите и дневник и слику, просто вам било! Јадна, јадна Каћа!... Само дневник, вратићете ми га, — додаде она живо. — А ако што напишете, неизоставно ми пошаљите... Чујете ли?

Појава госпође Миловидове избави Аратова од дужности да одговори. Ипак је успео да шапне: — Ви сте анђео! Хвала! Послаћу све што напишем...

Госпођа Миловидова, онако буновна, ничему се не досети. Тако Аратов отпутова из Казана са фотографијом у унутрашњем џепу од капута. Свешчицу је вратио Ани, али крадом од ње изреза листић на коме су се налазиле подвучене речи.

При повратку у Москву њиме опет овлада мртвило. Мада се у потаји радовао што је постигао оно зашта је ишао, ипак је одлагао све мисли о Клари до повратка кући. Много је више мислио на њену сестру Ану.

— Ето, мислио је он, дивног, симпатичног створења! Какво утанчано разумевање свега, какво срце пуно љубави, каква отсутност егоизма! И како се то код нас, у провинцији — па још у таквој средини — развијају такве девојке! — Она је и болешљива, и ружна, а није ни млада, — а како би одлична другарица била за ваљаног, образованог човека! Ето, у кога би се требало заљубити!

Аратов је тако мислио... али по доласку у Москву ствар крете другим током.

XIV

Платонида Ивановна се неисказано обрадова повратку свога нећака. Шта све није замишљала за време његовог отсуства!

„Најмање у Сибир!” шапутала је она, седећи непомично у својој собици: — „У најмању руку — на годину дана!”

Поред тога и куварица је плашила, доносећи јој најистинитије гласове о нестанку овог или оног младића из суседства. Потпуна Јашина невиност и поузданост нису ни мало умиривали старицу.

„Јер... свашта се може догодити! — фотографијом се бави... а и то је доста, па да га затворе!

А гле, њен се Јаша вратио здрав и читав! Истина, запазила је као да је мало омршавео и у лицу опао — сасвим разумљиво... без надзора! — али не смеде да га запиткује о путовању. Само га за ручком запита:

— А је ли Казан леп град?

— Леп! — одговори Аратов.

— Тамо, ваљда, сами Татари живе.

— Нису сами Татари.

— Да ниси одонуд донео какав халат?

— Не, нисам донео.

На томе се разговор сврши.

Али чим се Аратов нађе сам у свом кабинету, одмах осети да га је нешто са свих страна обухватило, да је опет у власти, управо у власти другог живота, другога бића. Мада је рекао Ани — у оном наступу изненадне раздражености, — да је заљубљен у Клару, сада му је та реч из-

гледала бесмислена и смешна. — Не, он није заљубљен; а и како да се заљуби у мртву, која му се ни за живота није свиђала, коју је он скоро заборавио? — Не! он је само у власти... у њеној власти... он не припада више себи. Он је — узет. Ухваћен толико да чак и не покушава да се ослободи, ни потсмехом својој глупости, ни изазивањем у себи ако не баш убеђености, оно бар наде да ће све то проћи, да су то само живци, — ни тражењем доказа за то, — нити ичим другим! — „Сретнем ли га, узећу га", — сети се он Клариних речи које му је Ана казала... и ето, он је узет. — Али она је мртва? Да, њено тело је мртво... а душа? — зар она није бесмртна... зар су њој потребни земаљски органи да испољи своју власт? — Ето, магнетизам нам је доказао утицај живе људске душе на другу живу људску душу... Зашто се тај утицај не би продужио и после смрти, ако душа остаје жива? — Да, али у ком циљу? Шта одатле може произаћи? — А зар ми, уопште, схватамо каквог циља има све то што се дешава око нас? — Те мисли су толико заузеле Аратова, да он одједном, при чају, запита Платошу: верује ли она у бесмртност душе? — Она у први мах не разумеде шта је он то пита, затим се прекрсти и одговори, како то душа — па да не буде бесмртна! — А ако је тако, може ли она деловати после смрти? — опет запита Аратов. Старица одговори да може... да се за нас моли, то јест кад прођу сва искушења — у очекивању Страшног Суда. А првих четрдесет дана она само облеће око оног места где је задесила смрт.

— Првих четрдесет дана?

— Да, а после настају искушења.

Аратов се задиви теткином знању — и оде у своју собу. — Опет осети оно исто, ону исту власт над собом. Та се власт исказивала и у томе што му се стално привиђао Кларин лик, до најмањих ситница, које он за живота као да није ни опажао: видео је... видео је њене прсте, нокте, увојке на образима испод слепих очију, мали младеж под левим оком; видео је мицање усана, ноздрва, обрва... и какав јој је ход — и како држи главу мало на десно... све је то видео! — Није уопште уживао у томе; али није могао да не мисли о томе и да не види то. — Прве ноћи после свога повратка није му дошла на сан... био је веома уморан те је спавао као заклан. Зато, чим се пробуди — она понова уђе у његову собу — те тако и остаде у њој — као домаћица; као да је својом добровољном смрћу купила то право, не питајући њега и не осећајући потребу за његову дозволу. — Он узе њену фотографију и поче да је копира, увеличава. Затим намисли да је намести на стереоскоп. Мучио се много око тога... најзад му пође за руком. Сав задрхта кад угледа кроз стакло њену фигуру која постаде пластична. Само та фигура беше сива, као да је прашњава... а поред тога очи... очи су стално гледале у страну, као да се окретала од њега. Он поче дуго, дуго да их гледа, као да је очекивао да ће се окренути на његову страну... чак је нарочито жмиркао... али очи остадоше непомичне, а цела фигура доби изглед неке лутке. Он се одмаче, баци се у наслоњачу, извади откинути листић из њеног

дневника, са подвученим речима — и помисли: „Ето, веле да заљубљени љубе редове исписане милом руком — а мени се то не ради — па и рукопис ми не изгледа леп. Међутим у том реду је — моја осуда". Ту му падне на памет обећање које је дао Ани за чланак. Седе за сто и покуша да га напише; али све му је испадало некако лажно, реторично... у главном, тако лажно... као да није веровао ни у оно што је написао, ни у своја лична осећања... а и сама Клара чинила му се непозната, несхватљива! Није му се подавала. — „Не! — помисли он бацајући перо: — или писање уопште није мој посао, или треба још причекати!" — Поче се присећати своје посете код Миловидових и целе Анине приче, те добре, дивне Ане... Реч: „недирнута!", коју је она изрекла, одједном га запрепасти. Као да га је нешто и ожегло и обасјало. — Да, — изрече он гласно: — она је недирнута — и ја сам недирнут... Ето, шта јој је дало ту власт!

Понова га опхрваше мисли о бесмртности душе, о загробном животу. — Зар није речено у Светом Писму: „смрти, где је твој жалац?" А код Шилера: „И мртви ће живети!" (Auch die Toten sollen leben!) Или, још ово, чини ми се код Мицкијевића: „Ја ћу волети до свршетка живота... а и по свршетку живота!" — А један енглески књижевник је рекао: „Љубав је јача од смрти." — Библиска изрека је нарочито деловала на Аратова. — Хтео је да пронађе где се налазе те речи... Библију није имао, те пође да је затражи од Платоше. — Ова се зачуди; ипак, извади стару-прастару књигу у искрзаном кожном повезу, са бакарним копчама, сву иска-

пану воском, — и предаде је Аратову. Он је однесе у своју собу — али дуго није могао да нађе ту изреку... зато наиђе на другу:

„Од ове љубави нико веће нема, до ко душу своју положи за пријатеље своје"... (Јев. по Јовану, гл. 15.)

Он помисли: „Није добро речено. Требало би рећи: Од ове власти нико веће нема..."

„А ако она уопште није за мене жртвовала свој живот? — Ако се само због тога убила што јој је живот постао тежак? — Ако она, најзад, уопште није пошла на састанак због љубавних изјава?"

Али у том тренутку привиде му се Клара пред растанком на булевару... Он се сети оног болног израза на њеном лицу — и оних суза, и оних речи: — Ах, ви ништа нисте разумели!...

Не! он није могао сумњати у то због чега је и за кога је она дала своју душу...

Тако прође цео тај дан, до ноћи.

XV

Аратов леже рано, мада му се није спавало; надао се да ће наћи одмора у постељи. Напрегнутост његових живаца причинила му је несноснији умор него ли телесна замореност од путовања. Па ипак, макако да је био велики његов замор, није могао да заспи. Покушао је да чита... али редови су му се бркали пред очима. Он угаси свећу, и мрак завлада у његовој соби. Међутим и даље је лежао будан, са затвореним очима... И, гле — учини му се — као да му неко шапуће на уво... „Куцање срца, шум крви", помисли он... Али шапат пређе у пове-

зан говор. Неко је говорио руски, ужурбано, тужно и нејасно. Ниједна се засебна реч није могла ухватити... Али то је био Кларин глас!

Аратов отвори очи, подиже се, налакти се... Глас постаде слабији, али продужи овај тужан, убрзан и, како и раније, нејасан говор...

То је несумњиво Кларин глас!

Нечији прсти прелетеше лаким арпеђом по диркама пианина... Затим опет проговори глас. Зачуше се отегнутији звуци... као јецаји... увек исти. Затим почеше да се издвајају речи...

„Руже... руже... руже..."

— Руже, — поновн шапатом Аратов. — Ах, да! то су оне руже које сам видео на глави оне жене, у сну...

„Руже", зачу се опет.

— Јеси ли ти то? — запита истим шапатом Аратов.

Глас одједном умуче.

Аратов почека... почека — и опусти главу на узглавље. „Халуцинација слуха", — помисли он. — „А ако је... ако је она, заиста, овде, близу?... Кад бих је видео, да ли бих се уплашио? — или обрадовао? Али чега бих се уплашио? Чему бих се обрадовао? Можда само томе: што би то било доказ да постоји други свет, да је душа бесмртна. — Уосталом, чак кад би нешто и видео — то би исто тако могло бити халуцинација вида..."

Ипак упали свећу — и брзим погледом, са извесним страхом прелете сву собу... и не виде ништа необично у њој. Он устаде, приђе стереоскопу... опет она иста сива лутка са очима које гледају у

страну. Осећање страха смени се код Аратова осећањем љутине. Као да се преварио у својим очекивањима... а и смешна му се учинише та иста очекивања. — То је, најзад, глупо! — прогунђа он лежући у постељу и дуну у свећу. Поново завлада густа помрчина.

Аратов се овога пута реши да заспи... Али у њему се покрену нов осећај. Учини му се да неко стоји на сред собе недалеко од њега — и једва приметно дише. Он се брзо окрете, отвори очи... Али шта се могло видети у тој непрозирној тами? — Поче да тражи шибице на ноћном сточићу... и одједном му се учини да је некакав благ, нечујан вихор пролетео кроз сву собу, преко њега, кроз њега — и реч: „Ја!" јасно му забруја у ушима...

— „Ја!... Ја!..."

Прошло је неколико тренутака пре но што је стигао да упали свећу.

У соби опет није било никога — а он није ништа више чуо сем повремено снажног ударања свога срца. Попи чашу воде — и остаде непомичан наслонивши главу на руку. Ишчекивао је.

Он помисли: „Чекаћу. Или је ово све лудорија... или је она овде. Неће се, ваљда, играти са мном, као мачка с мишем!" Чекао је, чекао је дуго... тако дуго да му је рука којом је придржавао главу била набрекла... али се ниједан од пређашњих осећаја не понови. Једно двапут очи му се склопише... Он их је одмах отварао... бар му је изгледало да их отвара. Мало по мало он упери очи на врата и заустави их на њима. Свећа догоре — и у соби опет настаде помрчина... само су се врата белела као

издужена бела мрља у полумраку. И одједном се та мрља помаче, смањи, нестаде... и на њеном месту, на прагу, указа се женско обличје. Аратов се загледа... Клара! Овога пута она гледа право у њега, приближује му се... На глави јој је венац од црвених ружа... Он се сав стресе и подиже...

Пред њим је стојала његова тетка, у ноћној капи са великом црвеном машном и у белој рекли.

— Платоша! — с муком изговори он. — Јесте ли ви то?

— Ја сам, — одговори Платонида Ивановна. — Ја, Јашице, ја.

— Зашто сте дошли?

— Па ти си ме пробудио. Испрва као да си јечао... а затим одједном кад викну: — Спасите, помозите!

— Ја сам викао?

— Да, викао — и то кркљајући: — Спасите! — Помислила сам: Боже! да није болестан? И уђох. Јеси ли здрав?

— Потпуно здрав.

— Значи, сањао си само рђав сан. Хоћеш ли да те окадим тамњаном?

Аратов се још једном, нетремице, загледа у тетку — и снажно се засмеја... Обличје добре старице у капи и рекли, са уплашеним, издуженим лицем, било је, заиста, врло смешно. Сва тајанственост која га је окруживала и притискивала, све чаролије, одједном се распршташе.

— Не, Платоша, голубице, не треба, — изусти он. — Молим вас, извините што сам вас нехотице узнемирио. Спавајте мирно — а и ја ћу заспати.

Платонида Ивановна постоја још мало, показа на свећу и прогунђа: што не гасиш... несрећа се за час деси! — и, одлазећи, не могаде да се уздржи да га бар из далека не прекрсти.

Аратов одмах заспа — спавао је до јутра. Устаде добро расположен... мада му беше жао нечега... Осећао се лак и чио. „Гле ти романтичних зановетања!" рече сам себи смешећи се. Ниједанпут не погледа на стереоскоп, ни на откинути листић. Ипак, одмах после доручка оде код Купфера.

Нејасно је осећао оно што га је тамо вукло.

XVI

Аратов затече свог сангвиничног пријатеља код куће. Поразговара мало са њим, укори га што је сасвим заборавио њега и тетку, — саслуша нове похвале о златној жени, кнегињи, од које Купфер тек што беше добио из Јарослава капу извезену рибљом крљушћу... и одједном седе пред Купфера и, гледајући му право у очи, изјави да је био у Казану.

— Ти си путовао у Казан? Зашто?

— Па ето, хтео сам да скупим податке о оној... Клари Милић.

— О оној што се отровала?

— Да.

Купфер заклима главом.

— Гле ти њега! А још веле: млакоња! Хиљаду врста превалио тамо и овамо... и то због чега? А? Бар да је било код тебе неког интересовања за ту жену! Онда све разумем! Све! сваку лудост! — Купфер разбаруши косу. — Али само да прикупим

материјал — како се то каже код вас, учених људи... Хвала лепо! Зато постоји статистички одбор! — Шта је, јеси ли се упознао са старицом и са сестром? Дивна девојка, зар не!

— Дивна, — потврди Аратов. — Причала ми је много занимљивих ствари.

— Је ли ти казала како се заправо отровала Клара.

— То јест... како?

— Па, на који начин?

— Није... Она је још тако била огорчена... Нисам смео сувише да је испитујем. Зар је то било нешто нарочито?

— Наравно да је било. Замисли: требала је тог истог дана да игра — и играла је. Понела је са собом бочицу отрова у позориште, испила пре првог чина — и тако је одиграла цео тај чин. Са отровом у себи! Каква јачина воље! Какав карактер! Кажу да никад није са таквим осећањем, са таквим жаром извела своју улогу! Публика ништа не сумња, пљеска, изазива... А чим се спустила завеса, пала је одмах ту на позорници. Грчеви... грчеви... А после једног сата испусти душу! Зар ти нисам то причао? И у новинама је било о томе!

— Не, ниси ми то причао, — процеди он најзад.

Аратову се изненада охладише руке и задрхта му у грудима.

— А не знаш ли какав је то био комад?

Купфер се замисли.

— Помињали су ми тај комад... у њему се појављује преварена девојка... Мора бити нека драма. Клара је била рођена за драмске улоге... Сама ње-

на спољашност... А куда ћеш ти? — прекиде Купфер самог себе, кад виде да Аратов узима капу.

— Нешто ми није добро, — одговори Аратов. — Збогом... Дођи ћу други пут.

Купфер га заустави и загледа му се у лице. — Ала си ти, брате, нервозан човек! Погледај се... Побелео си као креч.

— Није ми добро, — понови Аратов, ослободи се Купферове руке и оде својим путем. Тек у том тренутку постаде му јасно, да је он долазио Купферу само ради тога да говори о Клари...

— „О безумној, о несрећној Клари"...

Међутим, чим је стигао кући, он се опет донекле умири.

Околности које су пратиле Кларину смрт у почетку су деловале на њега потресно; ... али доцније та игра „са отровом у себи", како рече Купфер, учини му се као нека наказна фраза, блефирање — и он се трудио да не мисли више о томе, бојећи се да не пробуди у себи осећање налик на одвратност. А за ручком, седећи преко од Платоше, он се одједном сети њеног поноћног појављивања, сети се оне окрађале рекле, оне капе са накострешеном машном (и шта ће та машна на ноћној капи!?), целог њеног смешног обличја, од кога се сва његова привиђања распршташе куд која, као од писка машинисте у фантастичном балету! Шта више, натера Платошу да понови причу о томе како је чула његову вику, како се уплашила, скочила, како није могла одмах да погоди ни своја ни његова врата и т. д. Увече поигра са њом мало карата и оде у своју собу нешто тужан, али ипак доста миран.

Аратов није мислио о претстојећој ноћи и није се плашио: био је уверен да ће је провести не може бити боље. С времена на време наишла би му мисао о Клари; али одмах би се сетио како се „позерски" убила и окретао се од тога. Та „гадост" сметала је другим успоменама о њој. Погледавши узгред кроз стереоскоп, чак му се учини да она због тога гледа у страну што се стиди. Баш над стереоскопом, на зиду, висила је слика његове мајке. Аратов је скиде са клина, дуго је посматраше, пољуби је и пажљиво је затвори у фијоку. Зашто је то урадио? Да ли зато што та слика није требала да се налази у близини те жене... или из других разлога — Аратов није могао да да себи рачуна. Али мајчина слика изазва у њему успомену на оца... оца, кога је видео како умире у овој истој соби, на тој истој постељи. „Шта ти, оче, мислиш о свему томе? — обрати се он у мислима њему. — Ти си све то разумевао; ти си исто тако веровао у Шилеров свет духова. — Посаветуј ме!"

— Отац би ми саветовао да одбацим све те глупости, — проговори Аратов гласно и прихвати се књиге. Ипак, није могао дуго да чита и, осећајући тежину целог тела, леже раније но обично у постељу, потпуно убеђен да ће одмах заспати.

Тако и би... само се његове наде да ће мирно провести ноћ не остварише.

XVII

Још није ни поноћ била откуцала, кад он усни необичан, претећи сан.

Чинило му се да се налази у богатој спахиској кући, чији је он власник. Недавно је купио и ту кућу и цело имање око ње. И непрестано му долази на ум: „добро је, сад је добро, ал' десиће се зло!" Поред њега се врти некакав човечуљак, његов управник; он се стално смеје, клања и жели да покаже Аратову како је код њега у кући и на имању све одлично уређено. — „Молим вас, молим вас, — говори он, кикоћући се при свакој речи: — погледајте како је код вас све у најбољем стању! Видите коње... какви дивни коњи!" — И Аратов види читав ред огромних коња, који стоје у преградама окренути њему сапима; гриве и репови су им ванредни... али чим Аратов прође поред њих, главе коња окрећу се према њему — и гадно кезе зубе. — „Добро је сад... мисли Аратов... али биће несреће!" — „Изволите, изволите, — опет понавља управитељ: — извол'те у врт: погледајте како имате дивних јабука!" — Јабуке су заиста дивне, црвене, округле; али, чим Аратов погледа на њих, оне се смежуравају и опадају... „Биће несреће", мисли он. — „А ево и језера, — брбља управник: — какво је плаво, па глатко! Ево и златног чунића... Је ли вам по вољи да се у њему провозате?... он ће сам запловити!" — „Нећу да седнем! — мисли Аратов: биће несреће!" па ипак седа у чун. На дну лежи згрчено неко мало створење, налик на мајмуна; оно држи у шапама стакленце са тамном течношћу. — „Молим, не узнемирујте се, — виче са обале управитељ... — То није ништа! То је смрт! Срећан пут!" Чун брзо лети... али одједном налеће вихор, не као јучерашњи, нечујан, благ — не, већ црн, страшан, урла-

јући вихор! — Све се ковитла унаоколо — и у сред усковитлане магле Аратов види Клару у позоришном костиму: она приноси бочицу уснама, из далека се чује: браво! браво! — а нечији груб глас виче Аратову на уво: — А! мислио си да ће се све то свршити као комедија? — Не, то је трагедија! трагедија!

Аратов се пробуди сав дршћући. У соби није мрачно... Однекуд се слива слаба светлост и тужно и непомично осветљава све предмете. Аратов не размишља откуда долази та светлост... Осећа само једно, да је Клара овде, у тој соби... Он осећа њено присуство... он је опет и то за увек у њеној власти!

Са његових усана отрже се крик:

— Кларо, јеси ли ту?

— Да! — одјекну гласно усред непомично осветљене собе.

Аратов нечујно понови своје питање...

— Да! — чу се поново.

— Онда хоћу да те видим! — викну он и скочи из постеље.

Неколико тренутака постоја, газећи у месту босим ногама по хладном патосу. Погледи су му блудели: „Па где је? где је?" шапутале су његове усне...

Ништа се није видело, ни чуло...

Обазре се — и примети да слаба светлост, која је испуњавала собу, долази до ноћног жишка, заклоњеног листом хартије, који је, вероватно, Платоша ставила у угао док је он спавао. Осети чак и мирис тамњана... зацело, опет дело њених руку.

Он се брзо обуче. Није се могло ни мислити на даље спавање. — Затим се заустави на сред собе и прекрсти руке. Осећај да је Клара присутна био је у њему јачи него икада.

И тад он проговори али не громким гласом, већ свечано успореним, као кад се зазивају духови:

— Кларо, — тако поче он, — ако си заиста овде, ако ме видиш, ако ме чујеш — јави се!... Ако је ова власт, коју осећам над собом, заиста твоја власт, јави се! Ако схваташ како се горко кајем што те нисам разумео, што сам те одгурнуо — јави се! — Ако је то што сам чуо заиста твој глас; ако је осећање, које је овладало мноме — љубав; ако си сада убеђена да те ја волим, ја, који досада нисам волео, нити познавао ниједну жену; — ако ти знаш да сам те после твоје смрти заволео страсно, неизрециво, ако нећеш да полудим — јави се, Кларо!

Аратов још није стигао да изговори ту последњу реч, кад одједном осети да му је неко брзо пришао с леђа, као онда, на булевару — и ставио му руку на раме. Он се осврте — и не виде никога. Али тај осећај њеног присуства постаде тако јасан, тако несумњив да се он опет брзо обазре...

Шта је то? У његовој наслоњачи, на два корака од њега, седи жена сва у црном. Глава јој окренута у страну као у стереоскопу... То је она! То је Клара! Али какво строго, какво сетно лице!

Аратов се тихо спусти на колена. — Да, био је онда у праву; ни страха ни радости не беше у њему — па чак ни чуђења... Чак и срце поче лакше да му

бије. У њему беше само једно сазнање, само једно осећање: „Ах! најзад, најзад!"

— Кларо, — проговори он слабим али мирним гласом: — зашто не гледаш у мене? Знам да си то ти... али могу помислити да је моја уобразиља створила твој лик, сличан ономе... (он показа руком у правцу стереоскопа)... Докажи ми да си то ти... Окрени се к мени, погледај ме, Кларо!

Кларина рука се лагано диже... и поново клону.

— Кларо, Кларо! окрени се к мени!

И Кларина глава полако се окрете, спуштене трепавице се расклопише и тамне зенице њених очију упише се у Аратова.

Он устукну и изусти једно отегнуто, дрхтаво: — А!

Клара га је упорно гледала... али њене очи, њене црте задржаше ранији, замишљено строг, готово незадовољан израз. Са тим истим изразом појавила се она на подијуму на дан књижевног матинеа — пре но што је угледала Аратова. И исто тако као и онда, она одједном поцрвене, лице јој живахну, поглед заблиста — и радосан, ликујући осмех расклопи њене усне...

— Опроштено ми је! — узвикну Аратов. — Ти си победила... Узми ме тад! Јер ја сам твој — а ти си моја!

Он полете њој, хтеде да пољуби те осмехнуте усне које ликоваху — и он их пољуби, он осети њихов врели додир, он осети чак и влажну хладноћу њених зуба — и раздраган крик разлеже се по сумрачној соби.

Кад дотрча Платонида Ивановна нађе га у несвести. Клечао је, глава му је почивала на наслоњачи, руке испружене напред малаксало беху клонуле, бледо лице одисало је опојношћу неизмерне среће.

Платонида Ивановна просто паде поред њега, обгрли га рукама око струка и зацвиле: — Јашо! Јашењка! Јашице! — покуша да га дигне својим кошчатим рукама... међутим он се није мицао. Тад Платонида Ивановна поче да виче избезумљеним гласом. Утрча служавка. Заједно га некако подигоше, посадише, почеше да га поливају водом — па још светом...

Он дође к себи. — Али на теткина питања само се осмехивао — и то са тако блаженим лицем да се она још горе узнемири — те је час крстила њега, а час себе... Аратов најзад уклони њену руку и са истим блаженим изразом на лицу изусти:

— Платоша, шта вам је?

— А шта је теби, Јашењка?

— Мани! — Ја сам срећан... срећан, Платоша, ето шта ми је. А сад желим да легнем, да спавам.

Хтеде да се подигне — али осети такву малаксалост у ногама, а и у целом телу, да без теткине и служавкине помоћи не би могао да се свуче и да легне у постељу! Зато заспа врло брзо, док му је на лицу стално лебдео онај исти блажено усхићени израз. Само му је лице било врло бледо.

XVIII

Кад је следећег јутра Платонида Ивановна ушла код њега, он се налазио још у истом стању... али

малаксалост није прошла — и он намисли да остане у постељи. Бледило лица се нарочито не допаде Платониди Ивановној. — „Боже, шта ли је то? премишљала је она: — Ни капи крви нема у лицу, одбија буљон, лежи и смеши се — и непрестано ме уверава како је здрав-здравцат!" Није хтео ни да доручкује.

— Како то, Јашо? — запита га: — Мислиш ли ти цео дан да тако прележиш?

— Па можда ћу, — љубазно одговори Аратов.

Ни сама та љубазност не допаде се Платониди Ивановној. Аратов је изгледао као човек који је сазнао велику, за њега врло пријатну тајну — и љубоморно је чува и задржава за себе. Очекивао је ноћ — више радознало него ли нестрпљиво. „Шта ли ће даље бити? — питао се он: — шта ће бити?" — Престао је да се ишчуђава и да буде у недоумици: није сумњао у то да је ступио у везу са Кларом; да се они воле... и у то није сумњао. Само... шта може произићи из такве љубави? — Сећао се оног пољупца... и пријатна језа га брзо и слатко обузе по целом телу". — Таквим се пољупцем нису пољубили ни Ромео и Јулија! — мислио је он. — Само други пут ћу боље издржати... Имаћу је... Доћи ће ми са венцем на црним увојцима"...

— Али, како ћемо даље? Јер заједно не можемо живети. Значи, ја треба да умрем па да будемо заједно? Да није због тога долазила — да неће тако да ме узме? — Па шта онда? Умрети — па нек се умре. Смрт ми сад није нимало страшна. Јер она не може да ме уништи. Напротив, бићу срећан само

тако и само тамо... онако како нисам био срећан у животу, као што ни она није била... Јер обоје смо — недирнути! — О, тај пољубац!

Платонида Ивановна је сваког часа улазила код Аратова у собу; није га узнемиравала питањима, већ би само погледала на њега, шапутала, уздисала и поново одлазила. Међутим он одби и да руча ... То је било већ не може бити горе. Старица оде по свог познатог, реонског лекара, коме је веровала само зато што не пије и што се оженио Немицом. Аратов се зачуди кад га она доведе; али Платонида Ивановна је тако упорно молила свога Јашењку да дозволи Парамону Парамонићу (тако се лекар звао) да га прегледа — па, макар, и за њену љубав! — да Аратов пристаде. Парамон Парамонић му опипа било, погледа језик — понешто га запита — и напослетку изјави да мора да га „аскултира". Аратов је био у тако поводљивом расположењу да и на то пристаде. Лекар му пажљиво разголити груди, пажљиво покуца, ослушну, учини неколико пута „хм, хм", — преписа му капљице и микстуру, а најглавније: посаветова га да буде миран и да се уздржава од јаких узбуђења. — „Тако дакле! помисли Аратов... Е, брате, доцкан си се сетио!"

— Шта је то с Јашом? — запита Платонида Ивановна, предајући Парамону Парамонићу на прагу банкноту од три рубље. Реонски лекар, који је као и сви савремени доктори, — нарочито они што носе мундир, — волео да се размеће научним терминима, изјави да код њеног нећака постоје сви

диоптрични симптоми нервозне кардијалгије — а и фебриса има...

— Говори ти, роде, мало простије, — пресече га Платонида Ивановна, — не плаши ме латинским; ниси у апотеци!

— Срце му није у реду, — објасни лекар; — а и грозницу има... — и понови свој савет да буде миран и уздржљив.

— А нема ли опасности, — строго запита Платонида Ивановна (гледај, да не забасаш опет у латински!).

— Засад не изгледа!

Лекар оде — а Платонида Ивановна се снужди... Ипак посла у апотеку по лекове, које Аратов не узе, без обзира на све њене молбе. Исто тако одби и грудни теј.

— Што се ви тако плашите, мила моја? — говорио је он: — уверавам вас да сам најздравији и најсрећнији човек на целом свету.

Платонида Ивановна је само климала главом. Пред вече доби малу ватру; па ипак настоја на томе да не остаје у његовој соби већ да оде да спава. Платонида Ивановна се покори — али се не свуче и не леже; седе у наслоњачу — стално је ослушкивала и шаптала молитву.

Већ је почела да дрема, кад је одједном разбуди страшан, продирући крик... Она скочи, полете у кабинет код Аратова — и, као и јуче, нађе га где лежи на поду.

Али он не дође к себи, као јуче, маколико да су се трудили око њега. Те ноћи доби врућицу, погоршану запалењем срца.

После неколико дана он премину.

Чудновата околност пратила је његову другу несвестицу. Кад су га подигли и положили у постељу, у његовој стиснутој десној шаци нађоше прамичак црне женске косе. Од куда се створила та коса? Ана Семјоновна имала је исти такав прамичак, који јој је остао од Кларе; али од куд би она дала Аратову ствар која је за њу била тако драгоцена? Осим, ако је ставила у дневник — па није ни приметила кад га је дала?

У предсмртном бунилу Аратов је називао себе Ромеом... после тровања; говорио је о склопљеном, о извршеном браку; — о томе да сада зна шта је наслада. За Платошу је нарочито страшан био тренутак кад Аратов дође мало к себи и, видевши је поред своје постеље, рече јој:

— Тетка, што плачеш? — зато што ја морам да умрем? Па зар ти не знаш да је љубав јача од смрти?... Смрти! Смрти, где је твој жалац? Не треба плакати — већ се радовати — тако као што се ја радујем...

И на лицу самртника поново засија онај блажени осмех од којега беше тако тешко сиротој старици.

Буживал, октобра 1882.

Песме у прози

(Senilia)

— Превео Јован Максимовић —

СЕЛО

Последњи дан јула месеца; на све стране, на хиљаде врста, Русија — рођени завичај.

Једноличним плаветнилом закривено је све небо; само један облачак на њему као да плови и губи се. Ветар се притајао, припека... а ваздух мири као тек помужено млеко.

Шеве се распевале; гучу гушани-голубови; ћутећи, и као стреле, прелећу ласте; коњи ржу и жваћу; пси не лају, но стоје мирно, машући реповима.

И на дим као мирише, и на траву — и на катран помало — и мало на кожу. — Конопљаци већ ојачали, па шире свој снажан, али пријатан мирис.

Дубока али не окомита јаруга. По странама јој, у неколико редова, незграпне, при дну огуљене врбе. Доле у јарузи трчи поток; на дну му ситан шљунак дрхти и трепери кроз сјај водиног титрања. — У даљини, на самом искрају земље и неба — плавкаст прамен велике реке.

Дужом провалије — с једне стране спретни и чисти кошеви, вајати са добро затвореним вратима, с друге стране пет-шест борових кућица са дашчаним кровoвима. Над сваким кровом висока мотка са кућицом за птице; над сваким улазним тремом изре-

зан гвозден коњић са укрућеном гривом. На неравним прозорским окнима преливају се дугине боје. Крчажићи са китама цвећа насликани по прозорским капцима... Пред сваким домом, као што приличи, стоји добра клупа; пред кућама, на пригревици, згуриле се мачке у клупчад, начуљивши провидне уши; иза узвишених прагова хладовно се тамни ходник.

Ја лежим на самој ивици понора, на простртој шареници; унаоколо хрпе тек покошене траве. Досетљиви домаћини разбацали траву испред кућа; нека је, нек још мало на сунцу провене; а после у сењак са њом! Ала ће се славно на њој спавати!

Кудраве главице дечије вире из сваке хрпе; капорасте коке траже у трави црвиће и бубице; биломусасто куче ваља се по испретураној трави.

Плавокоса момчад у чистим, ниско потпасаним кошуљама, у тешким чизмама са первазом, добацују један другом своје сирове, опоре шале, наслоњени грудима на испрегнута кола — *надговарају* један другог.

Кроз прозор извирује пуначко лице младе снаше; она се смеје нечему — њиховим речима, или можда котрљању и игри дечијој по набацаној трави.

Друга мла̂да снажним рукама извлачи мокро ведро из студенца... Ведро дрхти и ниха се на соји, ронећи дуге, бисерне капље...

Преда мном стоји старица-домаћица у новој клечаној кецељи, у новим опанцима. Крупни шупљи гранати омотали јој се у три ниске око препланулог, мршавог врата; седа јој глава повезана жутом марамом са црвеним бобицама; она јој је спуштена до самих већ потавнелих очију.

Но како се мило смеше њене старачке очи! Смеши јој се све њено смежурано лице. Седму десетину доживљује старка... Ал' и сад јој се види да је у своје време морала лепотица бити.

Раширивши прсте своје десне руке, она држи лонац са хладним, *необраним* млеком, право из подрума; лонац се осуо росом као бисером. На длану леве руке пружа ми бака окрајку још врућег хлеба.

— Ручај га, нек ти је на здравље, госте-намерниче! — вели ми стара.

Петао наједном закукурика и живахно залупа крилима; њему у одговор, понајлак, промуча негде залучено теле.

— Ала је ово, брате, овас! — чује се глас мог кочијаша.

О задовољство, о покоју, изобиљу руског слободног села! О тишино и благодати!

И долази ми на памет: па што ће нам ту и крст на куполи Свете Софије у Цариграду, и све оно за чим толико чезнемо и грамзимо ми, варошки људи?!

Фебруар, 1878.

РАЗГОВОР

„Ни на Јунгфрау, ни на Финстерархорн још није ступила човекова нога".

Врхунци алпски... Читав ланац зараванака који се стрмо један за другим низа стење нижу. Право језгро планинско.

Над бреговима бледозелено, сјајно, немо небо. Јак, љут мраз; тврд блештав снег; испод снега стрче сурове грдосије залеђених, ветром избијених стена.

Два горостаса дижу се с обе стране хоризонта; Јунгфрау и Финстерархорн.

И беседи Јунгфрау суседу:

— Имаш ли шта ново? Ти ту боље видиш. — Како је тамо доле?

Пролазе неколико хиљада година: један тренутак. И тутњи у одговор Финстерархорн: — Густи облаци застиру земљу... Причекај мало!

Пролазе друге хиљаде година: један тренутак.

— А сад? — пита Јунгфрау.

— Сад видим; тамо, доле, све је као и досад: шарено, ситно. Воде се плаве; црне се шуме; и виде се сиве хрпе нагомиланог камења. Око њих се још непрестано врте оне бубице, знаш, оне двоножне што још ни једном не могоше да оскврне ни мене, ни тебе.

— Људи?

— Да; људи.

Пролазе хиљаде година: један тренутак.

— А сад? — пита Јунгфрау.

— Сад као да их је мање, — грми Финстерархорн: — рашчистило се доле; сузиле се воде; шуме се проредиле.

Пролазе још хиљаде година: један тренутак.

— Шта сад видиш? — говори Јунгфрау.

— Око нас, у близини, као да се рашчистило, — одговара Финстерархорн. — Него, тамо, у даљини, као да има још некаквих пега, и као да се миче нешто.

— А сад? — пита Јунгфрау, после других хиљада година — једног тренутка.

— Сад је добро — одговара Финстерархорн: — свуд је сад чисто, бело сасвим, куд год оком погле-

даш... Свуда је наш снег, делац-снег и лед. Све се замрзло. Добро је сад, мирно...

— Добро, — прозбори Јунгфрау. — Него, ми се наразговарасмо, старче. Време је да мало дремнемо.

— Време је.

Спавају огромни брегови; спава зелено, сјајно небо над за свагда умуклом земљом...

Фебруар, 1878.

СТАРИЦА

Ишао сам широким пољем, сам.

И наједном као да чух лаке, опрезне кораке иза мојих леђа... Неко иђаше за мном.

Ја се осврнух — и спазих једну малу, погурену старичицу, сву умотану у неке суре рите. Само се лице бабино видело испод њих: жуто, пуно бора, са шиљастим носом, без-зубо лице.

Ја јој приђох... Она стаде.

— Ко си ти? Шта хоћеш? Просиш ли ти? Чекаш ли милостињу?

Старица ми не одговори. Ја се сагох према њој и приметих да су јој оба ока превучена полупрозрачном, беличастом превлаком која се виђа у неких птица: оне њоме бране своје очи од сувише јаке светлости.

Али у старице се та превлака не креташе и не откриваше зенице... из чега закључих да је она слепа.

— Хоћеш да ти уделим? — понових ја своје питање. — Зашто идеш за мном?

Али старица, као и пре, не одговараше, него само као да се малко накостреши.

Ја се окренух од ње и пођох својим путем.

И гле, ја опет чујем за собом исте лаке, равномерне кораке који као да се прикрадају.

— Опет та жена! — помислих ја: — што ми досађује? — Но ја ту додадох у себи: — она мора да је, тако слепа, изгубила пут, па сад иде по слуху за мојим корацима, да заједно са мном дође до каквог људског насеља. Да, да; тако ће и бити.

Али, мало по мало, чудан неки немир поче да осваја моје мисли: мени се поче чинити да та старица не само да иде за мном, него она мене још и упућује, она ме гура час десно, час лево, те јој се ја и нехотице покоравам.

Но ипак, ја и даље идем... Али гле, преда мном, баш на мом путу, нешто се црни и шири... некаква јама... „Гроб!" севну ми кроз главу. — Ето куд она мене гура!

Ја нагло скрећем назад. Старица је опет преда мном... али она види! Она гледа у мене великим, пакосним, злослутним очима... птице-грабљивице... Ја се приближујем њеном лицу, њеним очима... Опет она иста мутна превлака, оно исто слепо и тупо обличје...

„Ах! — помислих ја... — па ова старица је — моја судбина. Она судбина од које нико не побеже!"

„Не побеже! не побеже! — Каква глупост... Треба покушати". И ја јурнем у страну, другим правцем.

Ја идем брзо... Али лаки кораци, као и малочас, трупкају за мном, близу, сасвим близу... И преда мном се опет тамни јама.

Ја опет скрећем на другу страну... И опет исто

једва чујно трупкање за мном, и исто црно, страшно место на земљи преда мном.

И ма куд да се окрећем и бежим, као зец кад га повијају... све једно те једно!

„Стој! — помислим ја. — Преварићу ја њу! Нећу да идем никуд! — и ја очас седох на земљу.

Старица стоји за мном, на два корака од мене. — Ја је не чујем, али је осећам да је ту.

И наједном видим: она пега, што се црнила у даљини, плови, мили сад сама к мени!

Боже! Ја се освређем назад... Старица гледа право у мене — а без-зуба уста јој се искривила у осмех...

— Нећеш ми умаћи!

Фебруар, 1878.

ПАС

Двоје нас је у соби: мој пас и ја... Напољу бесни страшна олујина.

Пас чучи преда мном — гледа ми право у очи.

И ја њему гледам у очи.

Он би чисто да ми каже нешто, он је немушт, он нема речи, он сам себе не схваћа — али ја га схваћам.

Ја видим да у овај мах и у мени и у њему живи једно и исто осећање; да међу нама нема никакве разлике. Ми смо истоветни: у обојици гори и сија један и исти дрхтави огањ.

Налетеће смрт, замахнуће својим хладним широким крилом...

— И крај!

Ко ће после разабрати какав је управо пламичак у свакоме од нас горео?

Не, не гледају то животиња и човек једно другом у очи... То су два пара сасвим једнаких очију једно у друго упрти.

И у сваком од та два пара, — и у животињи, и у човеку, — један и исти живот припија се уз други.

Фебруар, 1878.

СУПАРНИК

Имао сам другара-супарника; не по занимању, нити у служби или љубави; него наши погледи се ни у чем нису слагали, и сваки пут, кад год бисмо се састајали, — између нас би се изродиле бескрајне препирке.

Препирали смо се о свему: о уметности, о религији, о науци, о земаљском и загробном животу.

Он је био човек од вере и усхићен. Једном приликом ми рече: „Ти се свему смејеш; али, да знаш: ако ја умрем пре тебе, ја ћу ти се јавити са онога света... Да видимо хоћеш ли се тада смејати?"

И он, збиља, премину пре мене, још у младим годинама. Али прођоше године — и ја заборавих на његово обећање — на његову претњу.

Једном, ноћу, ја сам лежао у постељи — и нисам могао, а нисам ни хтео да заспим.

У соби не беше ни мрак, ни видно; ја стадох гледати у седи полумрак.

Кад наједном, мени се учини као да између два прозора стоји мој супарник, па тихо и тужно клима главом.

Ја се не уплаших — чак се и не зачудих... него, издигнувши се малко и одупрвши се на лакат, стадох

се још пажљивије загледати у обличје које се тако изненада појави.

Он и даље климаше главом.

— Шта је? — прозборих ја најзад. — Ликујеш ли ти? или жалиш? — Шта је ово: претходна опомена или прекор?... Или хоћеш да ми даш разумети да ниси имао право? или да обојица нисмо били у праву? Шта осећаш ти? Да ли паклене муке? Или срећу рајску? Ама реци ми макар једну реч!

Но, мој супарник не даде ни гласка од себе — но само као и пре тужно и покорно махаше главом — одозго на ниже.

Ја се засмејах... он ишчезе.

Фебруар, 1878.

ПРОСЈАК

Пролазио сам улицом... Задржа ме просјак, оронуо старац.

Запаљене, сузне очи, помодреле усне, поцепане рите, нечисте ране... О, како је ружно оглодала сиротиња то несрећно биће!

Он пружаше према мени црвену, подбулу, прљаву руку... Он јечаше, он мумлаше да му помогнем.

Стадох претурати по свим џеповима. Ни новчаника, ни сата, па ни џепног рупца... Ништа собом нисам био понео.

А просјак непрестано чекаше... и пружена његова рука се слабо нијаше и дрхташе.

У тој неприлици, ја снажно стискох ту прљаву, уздрхтану, пружену ми руку...

— Опрости, брате; ништа ти, брате, немам код себе.

Просјак се загледа у мене својим запаљеним очима; његове се помодреле усне зажарише — па и он, од своје стране, стиште моје охладнеле прсте.

— Па ништа, брате, — протепа он: — и на том ти хвала! — И то је милостиња, брате.

Ја осетих да сам то и ја добио милостињу од свог брата.

Фебруар, 1878.

„ЧУЂЕШ СУД ГЛУПАКОВ"...

Пушкин.

„Чућеш суд глупаков"... Ти си увек говорио истину, велики наш песниче; ти си је и овога пута рекао.

„Суд глупаков и смех светине"... Ко није окусио и једно и друго.

Све се то може — и мора подносити; а ко је јунак — нека и презире!

Али има удараца који болније бију по самом срцу... Човек урадио све што је могао; радио више него обично, од свег срца, поштено... А, међутим, поштене душе гадљиво окрећу главу од њега; поштена лица сва плану од негодовања кад се његово име помене. „Иди одавде! Одлази напоље!" — вичу му поштени, млади гласови. — „Нит си нам ти потребан, нити твој рад: ти скрнавиш наш дом — ти нас не знаш, и не разумеш... Ти си наш непријатељ!"

Шта може тада тај човек да чини? Зар и даље да ради; да не покушава да се брани — па чак ни праведнију оцену да не чека?

Некада су земљорадници проклињали путника што им је донео кромпир, — замену за хлеб, свакодневну

храну сиротињску... Они ударцима избациваху из пружених им руку тај драгоцени дар, бацаху га у блато, ногама су га газили!

А сад се хране њиме — па чак не знају ни имена свога добротвора.

Па нека! Што ће им његово име? Он их, и незнан, од глади спасава.

Стараћемо се само о том да оно што дајемо буде збиља корисна храна.

Горак је незаслужен укор из уста људи које волиш... Али и то се може издржати...

„Биј ме! али саслушај!” — говорио је атински вођа спартанском.

„Биј ме — али буди здрав и сит!” — треба да кажемо ми.

Фебруар, 1878.

ЗАДОВОЉАН ЧОВЕК

Престоничком улицом жури и потскакује млад још човек. Покрети су му весели, живахни; очи му сијају, смеше се усне, пријатно се румени срећно лице... Он је сав — задовољство и радост.

Шта је то било с њим? Да му није какво наследство у део пало? Да није добио већи чин? Или се жури на љубавни састанак? Или је, просто, добро доручковао, па му се сад осећање здравља, осећање сите снаге разиграло по свим удовима његовим? Или, најзад, да му нису окачили о врат твој лепи осмоугаони крст, о пољски краљу Станиславе?

Не. Него је он измислио био клевету против једног свог познаника, сам ју је — ту клевету — марљиво распростирао, па ју је малочас — ту исту клевету —

чуо из уста другог познаника и — он сам јој поверовао!

О, како је задовољан, како је чак добар у овом тренутку тај мили, многообећавајући младић.

Фебруар, 1878.

ЖИВОТНО ПРАВИЛО

— Ако сте ради да добро напакостите, па чак и да нашкодите свом противнику, — говораше ми једна стара протува, — а ви га укоравајте због истог недостатка или порока који код себе осећате. — Љутите се... и укоравајте га!

Прво и прво — то ће побудити друге да помисле да ви лично тај порок немате.

Друго — ваше негодовање може чак бити искрено... Можете да се користите укорима своје рођене савести.

Ако сте се, на пример, нечасно одрекли својих убеђења, а ви прекоревајте противника како он нема убеђења!

Ако сте и сами у души удворица — говорите му са прекором да је лакеј... Лакеј цивилизације, Европе, социјализма!

— Може се чак рећи: лакеј без лакејства! — приметих ја.

— И то можете, — прихвати протува.

Фебруар, 1878.

СМАК СВЕТА

Сан

Једном ми се учини да се налазим негде у Русији, у забити, у простој сеоској кући.

Соба је велика, сниска, са три прозора; намештаја нема. Пред кућом гола раван; спуштајући се понајлак, она се губи у даљини; суро, једнобојно небо виси над њом, као завеса.

Ја нисам сам; једно десетак људи су са мном у соби. Све људи прости, просто одевени; иду по соби горе доле, ћутећи, као да се прикрадају. Избегавају један другог — али се ипак непрестано погледају немирним погледима.

Ниједан не зна зашто је доспео у ову кућу, и какви су то људи ту с њиме? На свим лицима забринутост и сета... све један по један прилазе к прозорима и пажљиво се загледају тамо амо — баш као да неког изгледају.

Затим почну опет ходати дуж и преко собе. Међу њима се врти и један омањи дечко; он с времена на време цвили тананим,једначитим гласом: „Тата, ја се бојим".

Мени је тешко око срца од његовог плача — па почињем и ја да се бојим... чега? не знам ни сам. Само осећам: иде и примиче нам се нека велика, велика несрећа.

А дечко мало-мало па тек зацвили. Ах, да ми је да одем некуд одавде! Како је загушно! Како је мучно! Како тешко... Али је немогућно отићи.

То небо је — као самртнички покров. Па ни ветра ниоткуда... Ово као да је и ваздух умро... шта ли је?

Наједном дете прискочи к прозору и стаде викати оним истим тужним гласом: „Гле'те! гле'те! — провалила се земља!"

— „Шта наопако?! Провалила се?" — И збиља:

дотле пред кућом беше равница — а сад је кућа на врхунцу једног страшног брега! — Хоризонат пао, отишао некуд доле — а од саме куће спушта се скоро одвесна, чисто разривена, црна стрмен.

Ми се сви скупили код прозора... Ужас нам лѐди срца. — „Ето га... ето га!... Ту је!” шапуће мој сусед.

И гле, дуж целе далеке земљине површине стаде се нешто као таласати, сташе се дизати и падати некакви омањи, округласти обрешци.

„То је море!” помислисмо ми сви у истом тренутку. — „Сад ће нас све потопити... Али како може оно да расте и да се у вис издиже? На ту стрмен?”

Али оно ипак расте, расте страховито... То се сад већ не ваљају поједини обрешци тамо у даљини... Један једноставан чудовиштан талас обухватио је цео домашај хоризонта.

Он јури, јури на нас! — Као ледени вихор лети он, бесомучно се ковитла као паклена тама. Све се око нас затресе и задрхта — а тамо, у тој грдосији што на нас лети, — и тресак, и грмљавина, и гвоздени лавеж, из тисуће ждрела...

Ха! Какав урлик и ревање! То земља од ужаса зајаука...

Дође јој крај! Крај свему!

Дечко врисну још једном... Ја хтедох да се ухватим за другове — али ми смо већ сви здрузгани, затрпани, потопљени, однесени оним као катран црним, леденим, громовним таласом!

Мрак... вековечити мрак!

Једва дишући — пробудих се.

Март, 1878.

МАША

Боравећи — пре много година — у Петрограду, ја бих сваки пут, кад бих узимао кочијаша да ме вози, ступао са њим у разговор.

Нарочито сам волео да разговарам са ноћним извошчицима, сиротним сељацима из околине, који долажаху у престоницу са просто обојеним санкама и неким бедним кљусетом — у нади да се тако и сами лебом исхране и да зараде да плате робовски данак својој властели.

Једаред тако погодих једног кочијаша... То беше момче од својих двадесет година, — висок, стасит, кршна момчина. Очи му плаве, образи као ружа. Смеђа коса му у колутима пала до самих обрва испод искрпљене капе. — И како ли само наиђе тај поцепани гуњић на та јуначка рамена!

Али лепо лице кочијашево изгледаше сетно-невесело.

Пустих се у разговор са њим. И у гласу му се осећаше туга.

— Шта је, момче? — запитах га ја. — Што си се тако снуждио? Да немаш неку тугу у срцу?

Момак ми не одговори одмах.

— Имам, господине, имам, — прозбори он најзад. — Ал' такву, да гора бити не може. Жена ми умрла.

— А јеси л' је волео... ту твоју жену?

Момак ми се не окрену; само малко наже главу.

— Волео сам је, господине! Осам је месеци већ прошло — а никако не могу да је заборавим. Нешто ми гризе срце у мени... па то ти је! И што да умре! Млада! здрава!... За један дан је колера сатрла!

— А је л' ти добра била?

— Ах, господине! — тешко уздахну јадник. — Још како смо сложно живели! Ја нисам био код куће кад је умрла. А кад чух овде да су је, рећи, сахранили, одмах пожурих у село, кући. Дођох — а већ била прошла поноћ. Уђох у своју колибу, стадох на сред собе, па говорим тихо полако: „Машо! о Машо!" Само попак свири... Ту се горко заплаках, седох на под — па кад пљеснух шаком о земљу! — Несита, рекох, утробо!... Прождрла си ми је... па прождери ево и мене! — Ах, Машо!

— Машо! — додаде он наједном клонулим и промуклим гласом. Па не пуштајући из руку уздице од врпце, он отра рукавицом из очију сузе, стресе их у страну, смаче раменима — и више већ ни речи не проговори.

Силазећи са санки, ја му дадох четврт рубље напојнице. — Он ми се ниско поклони, узевши се обема рукама за капу — па се упути полаганим кораком по целцу-снегу пусте улице, огрезле у седој магли јануарске голомразице.

Април, 1878.

БУДАЛА

Био једном један лудак.

Дуго је време живео и ни за какву бригу није знао. Али мало по мало сташе до њега долазити гласови да га свуд сматрају за празноглавог глупака.

Сневесели ти нам се наш лудак, па га поче морити брига: како да учини крај тим непријатним гласовима?

Изненадна мисао обасја најзад његов мрачни умић... Па, ни часка не часећи, приведе ту мисао и у дело.

Сретне се на улици са каквим познаником — а овај му поче хвалити једног познатог сликара.

— Ама молим вас! — кликну будала. — Па тај сликар је одавна бачен у архиву... И ви то не знате? Не бих се од вас томе надао... Па ви сте онда... заостао човек.

Познаник се уплаши — и одмах се сложи са будалом.

— Какву сам дивну књигу прочитао данас! — рече му један други познаник.

— Молим вас! — ускликну будала. — Зар вас није срамота? Па та књига ништа не вреди, сви су је већ одавна заборавили. — И ви то не знате? — Па ви сте, брате — назадан човек.

И овај се познаник уплаши, па се и он сложи с будалом.

— Какав је диван и редак човек мој пријатељ Н. Н.! — рече будали трећи познаник. — Збиља благородна и ретка појава!

— Ама молим вас! — викну будала. — Па Н. Н. је опште познати подлац! Сву је родбину опљачкао. Ко то данас још не зна? Ви сте један назадан човек.

И овај трећи познаник се уплаши, сложи се с будалом, одрече се и остави пријатеља. И кога би, или што год би неко пред будалом хвалио — он би на све имао један одговор.

Сем што који пут прекорно дода: — А ви још непрестано верујете у ауторитете?!

„Пакосник! Заједало!" — почеше говорити о будали његови познаници.

— „Али, брате, каква глава!"

„Па какав језик!" — додаваху други. — „О, та то је таленат!"

Свршило се тим да је издавач једних новина предложио лудаку да му уређује критички одељак у листу.

И сад лудак поче критиковати све и сва, нимало не мењајући своје манире, ни своје усклике.

Сад вам је он, који је некада викао против ауторитета — и сам ауторитет, — а омладина гледа у њега као у Бога — и боји га се.

Благо ли си будалама међу кукавицама!

Април, 1878.

ИСТОЧЊАЧКА ЛЕГЕНДА

Ко не зна у Багдаду великог Џафера, сунце васионе?

Једном — пре много година — он беше још младић, — шеташе се Џафар по багдадској околини.

Наједном до његовог уха долете некакав промукао вапај: неко очајно дозиваше у помоћ.

Џафар се међу својим друговима одликовао разборитошћу и смишљеношћу; али је имао добро и сажаљиво срце — а уздао се и у своју снагу.

Он потрча према оном вапају, и тамо угледа оронула старца кога два разбојника беху притисла уз варошки бедем, у намери да му отму све што је имао.

Џафар потеже свој мач па нападе на злочинце: једног уби, другог нагна у бегство.

Ослобођени старац паде пред ноге свога ослобо-

диоца, па, пољубивши крај његове одеће, ускликну: „Храбри младићу, твоја великодушност неће остати без награде. На изглед, ја сам — убоги просјак; но то је само на изглед. Ја нисам прост човек. — Дођи сутра, у освитак зоре, на велики трг; ја ћу те чекати код водоскока — и ти ћеш се уверити да је истина што сам ти казао.

Џафар помисли: „По изгледу овај човек је просјак; међутим — шта не бива на свету? Што не бих окушао срећу? — па му одговори: „добро, стриче, доћи ћу”.

Старац му погледа у очи — и удаљи се.

Сутрадан, тек што зора беше зарудила, Џафар се упути на велики трг. Старац га већ чекаше, налактивши се на мраморни басен од водоскока.

Ћутећки узе он Џафара за руку, па га одведе у једну омању башту, окружену са свих страна високим зидовима.

На сред средe те баште, на зеленој рудиници, растијаше једно дрво необична изгледа.

Оно личаше на чемпрес; само му лишће беше лазурне боје.

Три плода — три јабуке — висиле су на танким, на више извијеним гранчицама: — једна, осредње величине, дугуљаста, млечно бела; друга, велика, округла, јарко црвена; трећа, ситна, смежурана, жућкаста.

Цело дрво тихо жубораше, премда не беше ветра. Оно звечаше танко и жалостивно, баш као да је од стакла; изгледаше као да осећа да му се Џафар приближује.

— Младићу, — проговори старац. — „Узбери коју

хоћеш од те три јабуке и знај: ускинеш ли и поједеш ли белу — бићеш паметнији од свих људи; узбереш ли и поједеш црвену — бићеш богат, као Јеврејин Ротшилд; узбереш ли жуту — допадаћеш се старим женама. Одлучуј се! ... и не оклевај. Кроз један сат ће ти плодови свенути, а и само дрво ће отићи у нему дубину земљину!"

Џафар погну главу — па се замисли.

— Шта сад да радим? — изговори он полугласно, као расуђујући сам са собом. — „Ако постанем одвећ паметан — шта знам, може ми и живот досадити; постанем ли богатији од свих људи — сви ће ми завидети; најбоље ће бити да ускинем и поједем ову трећу, смежурану јабуку!

Он тако и учини; а старац се засмеја безубим смехом и прозбори: „О најмудрији младићу! Ти изабра најбољи део! — Јер нашто ти бела јабука? Ти си и тако мудрији од Соломуна. — Ни црвена ти јабука није потребна. И без ње ћеш богат бити. Но — твом богатству нико завидети неће".

— Реци ми, старче, — прозбори Џафар пренувши се: — где живи уважена мајка нашег богоспасаваног калифе?

Старац се поклони до земље — и указа младићу пут.

Ко ли у Багдаду не зна сунце васионе, великога, знаменитог Џафара?

Април, 1878.

ДВЕ СТРОФЕ

Била некад једна варош чији су становници у толикој мери страсно волели поезију, да ако би прошло

неколико недеља па се за то време не би појавиле нове лепе песме — они би такву поетичку неродицу сматрали за свеопшту несрећу.

Они би тад облачили своје најлошије одело, посипали би главе пепелом — и, скупивши се у гомилама на трговима, грозне сузе би проливали и горко би роптали на богињу поезије што их је заборавила. . .

Једног таквог несрећног дана млади песник Јуније појави се на тргу који беше препун растуженог народа.

Хитрим корацима попе се он на нарочито сагређену трибину — и даде знак да жели да изрецитује песму.

Ликтори одмах махнуше палицама, „Мир! Пажња!" снажно и оштро кликнуше они — а светина се умири, очекујући.

„Пријатељи! Другови!" — поче Јуније громким али не сасвим одлучним гласом:

„Пријатељи, другови! Љубитељи песме!
Поклоници свега складнога и лепог!
Не боіте се часа ове мрачне туге!
Јер ће доћи време наше старе среће,
И светлост ће тешку разагнати таму!"

Јуније ућута. . . а њему у одговор подиже се, са свих крајева трга, ларма, звиждање, церекање.

Сва њему окренута лица пламтила су од негодовања, све очи севаху пакосно, све се руке подизаху — претиле су му и стискале се у песнице!

„Гле! чим би он хтео да нас задиви! — дераху се љутити гласови. — Доле са постоља са тим огра-

ниченим стихоклепцем! Напоље са том будалом! Трулим јабукама, смрдљивим јајцима тога звекана! Где је камење? Дајте каменице овамо!"

Скотрља се Јуније са постоља брже но што се попео... али још он ни до своје куће не дотрча, кад до његова уха долетеше одјеци усхићеног пљескања рукама, похвалних усклика и одобравања.

Изненађен и збуњен, но гледајући да не буде опажен (јер је страшно опасно раздраживати звера: озлојеђену светину) — врати се Јуније на трг.

И шта угледа онде?

Високо изнад гомиле света, на њеним раменима, стојаше на златном равном штиту, обучен у пурпурну хламиду, са ловоровим венцем на уздигнутим кудравим витицама, стојаше његов супарник, млади песник Јулије... А народ око њега клицаше са свих страна: „Живео! Живео! Живео бесмртни Јулије! Он нас је утешио у нашој големој тузи! Он нас обдари стиховима, слађима од меда, звучнијима од харфе, мириснијима од ружице, чистијима од небеског плаветнила! Носите га у тријумфу, навејавајте на његову надахнуту главу благе таласе измирне, расхлађујте му чело равномерним махањем палмових грана, разлевајте пред његовим ногама најзаносније арапске миомире! Живео и слава му!"

Јуније приђе ка једноме од говорника. — Реци-дер ми, о мој сaграђанине, каквим вас је то стиховима усрећио Јулије? — Ја, на жалост, не бејах на тргу кад их је рецитовао! Понови ми их, ако си их запамтио, молим те!

— Зар такве стихове да не запамтим? — ватрено

му одговараше упитани. — Па шта мислиш ти о мени? Ево чуј — и ликуј, ликуј, заједно са нама!

„Љубитељи стихова!” — тако поче божанствени Јулије. . .

Љубитељи стихова! Другови! Пријатељи!
Поклоници свега што је складно, нежно!
Не бојте се часка ове тешке туге,
Жељни час ће доћи — дан ће прогнат' ноћ!

— Шта велиш?

— За бога и по богу! — завапи Јуније — па то су моји стихови! — Јулије мора да је био у гомили света, међу слушаоцима, кад сам их ја прочитао — он их је чуо и поновио, врло мало изменивши — само наравно, не на боље — неколико мојих израза.

— Аха! Познајем те који си! Ти си Јуније, — одговори намргођено грађанин што га Јуније беше задржао. — Завидљивче или глупаче! . . . Та погледај само ово једно, несрећниче! Како је то код Јулија узвишено речено: „И дан ће прогнат' ноћ!. . .” А код тебе некаква глупост: „И светлост ће одагнати таму!?” — Каква светлост?! Какву таму?!

— Па зар то није свеједно. . . — отпоче већ Јуније.

— Ако се усудиш само још једну реч да рекнеш, — прекиде га грађанин, — ја ћу викнути народ. . . па ће те на комаде растргнути.

Јуније мудро ућута, а један седи старац, који беше чуо његов разговор са грађанином, приђе јадном песнику па, метнувши му руку на раме, прозбори:

— Јуније! Ти си рекао своје — али не у згодан час; а онај рече не своје — али на време. — Наравна ствар, он је у праву — а теби сад остаје само утеха твоје сопствене савести.

Но док је савест — како је могла и знала... доста слабо, ако ћемо право да говоримо — тешила Јунија који се изгуби и склони у страху — дотле у даљини, посред граје и вреве од ликовања, у златном праху свепобедног сунца, блистајући пурпуром, осенчен ловорима, кроз таласасте струје облака од измирне, са величанственом полаганошћу, као какав цар који иде да царује — гипко се креташе поносно исправљено обличје Јулијево... а витке палмове гранчице клањаху се једна за другом, баш као да хоћаху да својим полаганим дизањем, својим покорним сагибањем, изразе оно непрестано и обнављано обожавање што беше препунило срца његових суграђана које је он очарао!

Април, 1878.

ВРАБАЦ

Враћао сам се из лова и ишао сам баштенским дрворедом. Пас је трчао преда мном.

Но он наједном уситни своје кораке, па поче да се прикрада као да је дивљач осетио пред собом.

Ја погледах низ дрворед и угледах младо врапче, још жуто око кљуна, и с паперјем по глави. Оно беше испало из гнезда (ветар је јако нихао брезе у алеји) и чучало је непомично, беспомоћно раширивши скоро израсла нежна крилца.

Мој пас му се полако приближаваше, кад наједном, отиснувши се са оближњег дрвета, један стар црно-

груд врабац као камен спаде пред саму његову њушку — па сав накострешен, унакажен, са очајном и жалосном писком, скочи двапут, трипут, у правцу зубате, отворене псеће чељусти.

Он се залетео да спасава, он је заклонио собом своје детенце... Али све његово мајушно тело дрхтало је од страха, гласић му беше задивљао и промукао, он је обамирао, он је свој живот жртвовао!

Какво огромно чудовиште морао је њему пас изгледати! Па ипак, он није могао да остане седећи на својој високој, безопасној гранчици... Сила, јача од његове воље, збацила га је оданде.

Мој Трезор застаде, пође назад... Очигледно, и он је осетио и признао ту силу.

Ја брже вратих збуњеног пса — па се удаљих, осећајући страхопоштовање.

Да; немојте се смејати. Страхопоштовање сам осећао ја пред том маленом, херојском птичицом, пред љубавним њеним нагоном.

Љубав је, помислих ја, јача од смрти и од страха од смрти. — Само њом, само љубављу се одржава и креће живот.

Април, 1878.

ЛУБАЊЕ

Раскошна, богато осветљена дворница; мноштво каваљера и дама.

Сва су лица добро расположена и весела, беседе им ватрене... Заподео се живахан, гласовит разговор о једној познатој певачици. Узносе је и величају да је божанствена, бесмртна... О, како је лепо извела она синоћ свој последњи трилер!

Кад наједном — баш као на знак неког чаробног жезла — са свих глава и са свих лица спаде танка љуска — и у тренутку изби на површину мртвачка белина лубања, засветлуцаше као плавичасто олово обнажене голе десни и јагодице.

Са ужасом посматрах ја како се кретаху и мицаху те десни и јагодице — како се окретаху тамо амо, сијајући се спрам светлости сијалицâ и свећа, те чворугаве, коштане лопте — и како су се вртеле у њима друге, мање куглице: очи без смисла и израза.

Ја се не смедох дотакнути свог сопственог лица, не смедох се погледати у огледалу.

А лубање се окретаху као и пре. . . И са пређашњим трештањем, палацајући црвеним крпама иза оголелих зуба, окретни језици лупетаху како је дивно, како је непостижно бесмртна. . . да, бесмртна певачица извела свој последњи трилер. . .

Април, 1878.

АРГАТИН И БЕЛОРУКИ ГОСПОДИН

Разговор

Аргатин. Куд срљаш овамо! Шта тражиш ти код нас? Ти ниси наш. . . Одлази од нас.

Белоруки господин. Па ја сам сав ваш, браћо!

Аргатин. Зар ти наш! Откуд ти то на памет паде? Погледај-дер ове моје руке. Видиш ли какве су жуљевите и каљаве. И на ђубре ударају, и на катран, — а твоје су, ето, беле. И какав ти се то задах од њих осећа?

Белоруки господин (пружајући своје руке). Ево, помириши их.

Аргатин (омирисавши руке). Охо, шта је ово! Па ово баш као да на гвожђе мирише!

Белоруки господин. Од гвожђа и јесте. Читавих шест година сам окове вукао.

Аргатин. А што то?

Белоруки господин. Па стога што сам се о вашем, радничком добру старао: хтео сам да вас ослободим, па сам се дизао против ваших угњетача, бунио сам се... Али ме једном ухватише и у тамницу бацише.

Аргатин. У тамницу? А ко те је терао да буну дижеш?...

(После две године).

Исти онај аргатин (другоме). Чуј, Пјотра!... Сећаш се да је ономлањског лета један белоруки с тобом диванио?

Други аргатин. Сећам се. А што?

Први аргатин. Данас ће га, кажу, да вешају. Така заповест је издата.

Други аргатин. Непрестано буну дизао?

Први аргатин. Непрестано бунио народ.

Други аргатин. Да... Него знаш шта, брат Митрије: кад би могли како да добавимо тај конопац на ком ће га обесити? Кажу да то велику срећу у кућу доноси.

Први аргатин. И ја сам тако нешто слушао. Па дела, брат-Пјотра, да окушамо срећу!

Април, 1878.

РУЖА

Последњи дани августа... Јесен већ беше на прагу.

Сунце залазаше. Изненадан, учестан пљусак, без грмљавине и без муња, тек што беше прохујао изнад наше широке равнице.

Башта пред кућом сва је чисто горела и пушила се, сва заливена пожаром вечерње румени и кишном влагом. . .

Она је седела за столом у салону и са упорном замишљеношћу гледала у башту кроз полуотворена врата.

Ја сам знао шта се завршивало тада у њеној души; знао сам да се она, после кратке, али и мучне борбе, баш у том тренутку сва одавала осећању са којим се већ није више могла да бори.

Она наједном устаде, хитро изађе у башту и нестаде је. . .

Прође један сат. . . прође и други; она се не враћаше.

Тада ја устадох, па изишавши из куће, пођох дрворедом, којим је — у то нисам сумњао — била пошла и она.

Све беше потавнило; ноћ се већ спушташе. Али на влажном песку баштенске стазе видео се некакав округласт предмет, јасно се руменећи чак и кроз разливену маглу.

Ја се сагох. То беше млада, тек расцветана ружа. Пре два сата ја сам ту исту ружу видео на њеним грудима.

Ја пажљиво подигох цвет који беше пао у блато, па, вративши се у салон, метнух га на сто, пред њену наслоњачу.

У то се и она најзад врати — па, лаким корацима прешавши преко целе собе, седе за сто.

Лице јој беше и побледело, и оживело; брзо, са веселом узрујаношћу, прелетаху тамо амо њене оборене и чисто смањене очи.

Она спази ружу, узе је, погледа у њене изгњечене, упрљане листиће, погледа у мене — и очи њене се изненада зауставише и засјаше сузама.

— Што плачете? — упитах је ја.

— Па ето, због те руже. Погледајте је каква је сад.

Ту ми се допаде да рекнем нешто дубокомисаоно.

— Па ваше ће сузе спрати то блато, — прозборих ја са значајним изразом.

— Сузе не спирају, сузе пале, — одговори она, па, окренувши се к пећи, баци цвет у пламен који је догоревао.

— Огањ ће спалити још боље но сузе, — ускликну она са неком смелошћу, — и њене дивне очи, које се још блистаху од суза, засмејаше се скоро дрско и срећно.

Ја разумедох да је и она била спаљена.

Април, 1878.

УСПОМЕНИ НА ЈУЛИЈУ ВРЕВСКУ

У блату, на смрдљивој трулој слами, под стрехом опале и развађене шупе, на брзу руку претворене у покретну ратну болницу, у разореном бугарском сеоцету — више од две недеље умирала је она од тифуса.

Била је ван себе — и ниједан лекар није стизао ни да је погледа. Болесни војници, које је она дотле дворила и неговала догод се још на ногама држала, — дизаху се један по један са својих бедних заражених лежишта да принесу њеним, од врућице окорелим, уснама гутљај воде у црепићу од разбијеног лонца.

Она је била млада, лепотица; њу је знао отмен престонички свет, за њу су се чак државници распитивали. Даме су јој завиделе, мушкарци су јој се удварали... двојица, тројица су је потајно и дубоко волели. Живот јој се осмејкивао; али има осмејака који су гори но сузе.

Нежно, кротко срце... и таква снага, таква жудња за пожртвовањем! — Помагати онима којима је помоћ неопходно потребна... она није знала за другу срећу... није знала... нити је осетила. Свака ју је друга срећа мимоишла. Но она се с тим давно помирила — па, сва пламтећи огњем неугасне вере, сва се одала на службу ближњима.

Каква ли је драгоцена блага сахранила она тамо, у дубини своје душе, у најскровитијем њеном кутку — то нико никад није знао — а сад већ, наравно, неће ни дознати.

А и нашто? Жртва је принесена... дело је извршено.

Али је тешко кад човек помисли да се нико не нађе ни хвала да каже чак ни мртвом јој телу — премда се она и стидела и склањала од сваке захвале.

Па нек се не нађе увређена њена мила сен на овај позни цветак који се ево ја усуђујем да јој на гроб положим...

Септембар, 1878.

ПОСЛЕДЊЕ ВИЂЕЊЕ

Били смо некад искрени, блиски пријатељи... Но искрсну незгодан тренутак — и ми се растадосмо као непријатељи.

Прође много година... Кад једном, свративши у

варош где је он боравио, дознам да је он тешко и безнадно болестан — и да жели да се са мном види.

Ја се дигох к њему, уђох у његову собу... Погледи нам се сусретоше.

Једва сам га познао. Боже! Шта учини болест од њега!

Жут, увео, сасвим без косе, са уском седом брадом, седео је у самој кошуљи, нарочито исеченој и за њега удешеној... Он не могаше да издржи притисак ни најлакше одеће. Немоћно ми пружи страшно измршавелу, чисто оглодану руку, једва некако прошапута неколико неразговетних речи — беше ли то поздрав или прекор — ко зна? Малаксале му се груди заколебаше — и на стиснуте зенице зажарених очију падоше две једва приметне патничке сузе.

Срце ми се стеже... Седох на столицу крај њега — па, оборивши и нехотице свој поглед пред тим ужасом и ружним обличјем, и ја њему пружих руку.

Али се мени некуд учини да то није његова рука моју прихватила.

Учини ми се да међ нама двојицом седи нека висока, мирна, бела женска. Дугачко покривало обавија је од главе до пете. Никуд не гледају њене дубоке, бледе очи; ништа не беседе њене бледе, строге усне...

Та жена сједини наше руке...

Она нас занавек помири.

Да... Смрт нас је помирила.

Април, 1878.

ПОСЕТА

Седео сам крај отвореног прозора... у јутро, у рано јутро првога маја.

Сунце још није изгревало; али је већ бледела, већ се хладила мрачна, топла ноћ.

Магла се не дизаше, поветарац још не ћарлијаше, све је било једнобојно и ућутано... али се осећала близина буђења — и у растањеном ваздуху се осећала опора влага росе.

У један мах, у моју собу, кроз отворен прозор, лако звекћући и шуштећи, улете велика птица.

Ја се тргох и загледах... То не беше птица, то беше крилата, мала женска, обучена у тесну, дугу, доле таласасту одећу.

Она је сва била сива, седефске боје; само се унутарња страна њених крилаца руменила нежном бојом тек расцветане рујне руже; венац од ђурђевка обухваташе разбацану косу округле јој главице, — и, слична лептирским пипцима, два паунова пера чудно се лелујаху над дивним, пуним чеоцетом.

Она прелете једаред, дваред испод таваница, њено сићушно лице се смејало; смејале јој се и огромне, црне, сјајне очи.

Услед веселе несташности ћудљивог јој лета, очи су јој севале дијамантским зракама.

Она је држала у рукама дугу стабљику пустарског цвета; „царским жезлом" зове га руски народ, — а личи на скиптар.

Стрелимице прелетајући изнад мене, она се тим цветом дотаче моје главе.

Ја полетех према њој... Али она већ прхну кроз прозор — и одлете...

У врту, у чести зовиног жбуња, грлица је пресрете првим гугутом — а онде где она ишчезну, млечнобело небо лако заруде.

Познао сам те, богињо фантазије! Ти си то случајно *мене* посетила — јер ти си била полетела младим песницима.

О поезијо! Младости! Женска, девичанска лепото! Ви сад само на тренутак можете да синете преда мном — у праскозорје раног премалећа!

Мај, 1878.

NECESSITAS — VIS — LIBERTAS

Барељеф

Висока, мршава старица, са железним лицем и укочено-тупим погледом, иде крупним корацима, па, као палица сувом руком, гура и гони пред собом неку другу женску.

Ова друга женска, огромног раста, снажна, пуна, са мишићима као у Херкула, са мајушном главицом на бичијем врату — и слепа — и она гура неко мало, мршаво девојче.

Само то девојче види: оно се противи, осврће се назад, подиже своје танане, лепе руке; њено живахно лице изражава нестрпљење и смелост... Она неће да слуша, она неће да иде куд је гурају... али ипак мора да се покорава и да иде.

Necessitas — vis — libertas.
Коме је по вољи, нека преведе.

Мај, 1878.

МИЛОСТИЊА

Близу једне велике вароши, широким друмом, иђаше стар, болан човек.

Он се поводио у ходу; његове измршавеле ноге, сплећући се, једва се вукући и спотичући се, корача-

ху тешко и слабо, као туђе; са одела су му саме рите висиле; гола глава падаше на груди... Он беше сасвим изнемогао.

Седе на један камен крај пута, наже се напред, налакти се, покри лице обема рукама — и кроз искривљене прсте закапаше сузе на суху, сиву прашину.

Он се сећаше...

Сећаше се како је и он некад био здрав и богат — и како је здравље изгубио — и богатство раздао другима — пријатељима и непријатељима... А сад ево нема парчета хлеба — и сви су га оставили, пријатељи још пре но непријатељи... Зар дотле да се понизи, да милостињу проси? И душу му обузе стид и терет.

А сузе све капаху и капаху, шарајући сиву прашину.

Наједном зачу да га неко по имену зове: он подиже уморну главу — и угледа пред собом непозната човека.

Лице спокојно и достојанствено, али не строго; очи не сјајне, но светле, поглед продиран, али не зао.

— Ти си све своје богатство раздао, — зачу се равномеран глас... — Али ти не жалиш што си добро чинио.

— Не жалим, — одговори старац са уздахом; — само ето, ја умирем сад.

— И да не беше на свету сиромаха који су ти пружали руку, — настављаше непознати, — ти не би имао према коме да покажеш своју доброту, не би је могао остваривати.

Старац ништа не одговори — и замисли се.

— Тако се и ти сад не охоли, сиромаше, — проговори опет непознати: — пођи, пружај руку, прибави и ти другим добрим људима могућност да на делу покажу да су добри.

Старац се трже, загледа се боље... но непознати већ беше ишчезао; — а у даљини, на путу, указа се пролазник.

Старац му приђе — и пружи руку. — Тај се пролазник мргодно окрете и не удели му ништа.

Но за њим наиђе други — а тај даде старцу мали дарак.

И старац за добивене паре купи себи хлеба — и сладак му се учини испрошени залогај — нити је осећао каквог стида у свом срцу — но напротив: њега обасја тиха радост.

Мај, 1878.

ИНСЕКАТ

Сањао сам, као седи нас једно двадесетак људи у некој великој соби са отвореним прозорима.

Међу нама су и женске, деца, старци... Сви ми говоримо о некаквом врло важном предмету — говоримо шумно и неразговетно.

Наједном улете у собу са оштром, сухом звеком некакав велик инсекат, једно два палца дугачак... улете, стаде се вртити тамо амо, и седе на зид.

Он беше налик на муву или на осицу. — Труп му беше мутно суре боје; исте такве боје су му и пљосната, оштра крила; раширене му маљаве ножице, а

глава му је угласта и крупна као у вилиног коњица. И глава, и ножице су сјајно црвени, као крвави.

Тај чудновати инсекат непрестано савијаше главу на ниже, на више, десно, лево, премешташе ножице... Затим би се наједаред откинуо од зида, па би са лупом и зуком летео по соби — и опет би седао, опет се несносно и одвратно мрдао, не мичући се с места.

Он код свију нас изазиваше одвратност, страх, чак ужас... Нико између нас никад није видео ништа томе слично... Сви викаху: „терајте напоље то чудовиште!", сви су махали рупцима из далека... јер се нико не усуђиваше да приђе ближе... и кад би инсекат полетео — сви би се и нехотице склањали.

Само један из нашег друштва, још млад човек, са бледим лицем, погледаше нас све са недоумицом. — Он смицаше раменима, он се смешио, он одлучно не могаше да схвати шта нам је, те се тако узнемирујемо. Једини он није видео никаквог инсекта — нити је чуо злослутан тресак и шум његових крилаца.

Наједном — инсекат баш као да се оштро загледа у њега, вину се, па, сагнувши се према његовој глави, пецну га у чело, изнад очију... Тај младић слабо јекну — и паде мртав.

Страшна мува одмах одлете... А ми тек сад видесмо каква је то гошћа била!

Мај, 1878.

ШЧИ

Једној удовој сељанци умре јединац син од двадесет година, момак и најбољи радник у селу.

Госпођа, властеока тог истог села, чувши за сељанкину жалост, оде да је обиђе истог дана после сахране.

Затече је код куће.

Стојећи на сред избе, пред столом, сељанка је полајлак, равномерним кретањем десне руке (лева јој је висила као узета), захватала незапржен купус са дна чађавога лонца, и гутала је кашику за кашиком.

Лице сељанкино беше се изменило и потавнело, очи поцрвенеле и подбуле... али она се држала присебно и право, као у цркви.

— Господе! — помисли госпођа: — Она може да једе у оваквом једном тренутку... Каква су то у њих свију — нека груба осећања!

И ту се госпођа сети како се пре неколико година, кад је њој умрла ћерчица од девет месеци — како се она од превелике туге одрекла да тог лета узме под најам око Петрограда један диван летњиковац, те је цело лето остала у вароши!

А сељанка је и даље кусала свој купус.

Госпођа најзад не издржа.

— Татјана! — проговори она... Ако бога знаш! — Ја ти се чудим! Па зар ти ниси волела свога сина? Па зар је теби сад још до јела! Зар можеш ти сад да једеш тај купус?

— Васја је мој умро, — полако прозбори жена, и накупљене сузе јој опет поцурише низ образе: — значи, и мени је крај дошао — као да ми је неко главу с мене живе скинуо! Али купус не могу бацити: посољен је.

Госпођа властеока само смаче раменима па пође напоље.

Она је лако и јефтино до соли долазила. . .

Мај, 1878.

ЛАЗУРНО ЦАРСТВО

О, лазурно царство! О, царство небескога плаветнила, светлости, младости и среће! Видео сам те. . . у сну.

Било нас је неколико на лепом, искићеном чамцу. Као лабудове груди надимало се бело једро под немирним конопцима.

Ја нисам знао ко су били моји другови; али сам свим својим бићем осећао да су били исто тако млади, весели и срећни, као и ја!

Но ја их нисам ни опажао. Ја сам видео свуд око себе само бескрајно лазурно море, све покривено ситним пресјаивањем златних љушчица — а над главом исто тако бескрајно, исто тако лазурно море — а по њему, ликујући и као смешећи се, пловило је умиљато сунце.

Међу нама се овда-онда подизао смех, звучан и радостан, као смех богова!

Или би наједаред с чијих било усана слетале речи, стихови, испуњени неисказаном лепотом и надахнутом снагом. . . изгледаше, као да им се само небо одазива — а свуд унаоколо море саосећајно трепташе. . . А затим би опет наступала блажена тишина.

Лако понирући по меким таласима, пловио је наш брзи чамац. Он се није кретао ветром; њим су управљала наша рођена, разиграна срца. Кудгод смо

зажелели, он је онамо пловио, послушно, као да је жив.

На сусрет нам излажаху острови, чаробни, полупрозрачни острови са спрудовима од драгоценога камења, јахоната и смарагда. Заносни миомириси долетаху са округлих обала; једни од тих острова засипаху нас даждем белих ружа и ђурђевака; са других се изненада подизаху разношарне, дугокриле птице.

Птице се вијаху над нама, ђурђевци и руже тоњаху и губљаху се у бисерној пени која клизијаше поред глатких бокова нашега чамца.

Заједно с цвећем, с птицама долетаху слатки, слатки звуци... Женски гласови могаху се разабрати међу њима... И све унаоколо: небо, море, колебање једрила у висини, жубор струје за крмом — све говораше о љубави, о блаженој љубави!

И она, коју је сваки између нас волео, и она беше ту... невидљиво и блиско. Још један тренутак — и засјаће њене очи, процветаће њен осмех... Њена ће рука узети твоју руку — и одвешће те за собом у неувели, вечни рај!

О, лазурно царство! видео сам те у сну.

Јун, 1878.

ДВА БОГАТАША

Кад ко преда мном хвали и велича Ротшилда, који од својих огромних прихода одваја читаве тисуће за васпитавање деце, за лечење болесника, на склоништа за старе и немоћне — ја сам тронут, и могу само да га хвалим.

Али, и хвалећи га и уживајући у њему, не могу да се не сетим једне сиротне сељачке породице која беше примила сироче — синовицу — у своју осиротелу, оронулу кућицу.

— Ако узмемо Каћу, — говораше домаћица-сељанка, — и последња ће нам пара на њу отићи, — нећемо имати за шта соли да купимо, чорбу да посолимо...

— А ми ћемо њу... и непосољену, — одговори сељак, њен муж.

Далеко је Ротшилду до тог сељака!

Јул, 1878.

СТАРАЦ

Насташе мрачни, тешки дани...

Своје болести, болести милих људи, студен и мрак старости. Све што си волео, чему си се сав и неповратно одавао — пада и руши се. Пут пође низ брдо...

Шта да се ради? Да тугујеш? Да кукаш? Ни себи ни другима тиме нећеш помоћи...

На шупљем дрвету које се суши лист је све ситнији и ређи, — али му је зеленило исто као и некада.

Скупи се и ти и увуци се у себе, у своје успомене, и тамо, дубоко-дубоко, на самом дну усредсређене душе, твој негдашњи, теби једином приступачни живот заблистаће пред тобом својим мирисним, још увек свежим зеленилом и милином, и силом пролећа!

Али буди на опрезу... не гледај унапред, јадни старче!

Јул, 1878.

ДОПИСНИК НОВИНА

Два пријатеља седе за столом и пију чај.

Изненадна граја подиже се на улици. Чује се јаук и запомагање, грубе псовке, усклици злурадог смеха.

— Тамо бију некога, — рече један од пријатеља, погледавши кроз прозор на улицу.

— Злочинца? Убицу? — запита други. — Чуј, ко је да је, не треба допустити расправу без суда. Хајдемо, да га одбранимо.

— Ама не бију они убицу.

— Не убицу? Онда ваљда крадљивца? Свеједно, хајдемо, да га отмемо од светине.

— Ни крадљивац није.

— Није крадљивац? Онда мора да је какав благајник, организатор друштва за грађење железница, војни лиферанат, руски меценат, адвокат, „добронамеран" уредник, јаван добротвор?... Хајдемо ипак да му помогнемо!

— Не... то бију... дописника новина.

— Дописника? — Но, знаш шта: да попијемо најпре чашу чаја.

Јул, 1878.

ДВА БРАТА

То беше привиђење...

Преда мном се појавише два анђела... два генија.

Ја велим: анђели... генији, јер обојица на нагим телима немађаху никаква одела, а на раменима им се сваком дизаху снажна, дуга крила.

Обојица су младићи. Један — малко пун, сјајне масти и са црном косом. Очи му кестењасте, са не-

ком превлаком, са густим трепавицама; поглед лукав, весео и пожудан. Лице дивно, освојно, малко дрско, малко зло. Румене, пуне усне лако дрхте.

Тај младић се смеши као онај што има власт, самопоуздано и лено; раскошан венац од цвећа овлаш почива на блиставој коси, скоро додирујући кадифасте обрве. Шарено крзно леопардово, стегнуто златним гајтаном, лако се спустило са округлог рамена на испупчено бедро. Перје на крилима прелива се у рујну боју: окрајци су им сјајно црвени, као да су у пурпурну, свежу крв умочени. С времена на време перје трепери брзо, с пријатним, сребрнастим жубором, — жубором пролетње кишице.

Онај други беше мршав и жут у телу. Ребра су му се указивала при сваком дисају. Коса плава, ретка, оштра; огромне, округле, бледо-сиве очи... поглед немиран и чудновато сјајан. Све су му црте лица заоштрене; мајушна, полуотворена уста са рибљим зубима; стиснут орловски нос, истурена брада, покривена белим маљама. Те се суве усне још нигда нису насмехнуле.

То беше правилно, страшно, немилосрдно лице! (Уосталом, ни у оног првог, лепог — лице, премда мило и слатко, такође не изражаваше милосрђе). Око главе овог другог беше се закачило неколико празних, сломијених класова, свезаних свенулом травом. Груба, сура тканина обавијаше му појас; крила за леђима, тамно плава, тмасте боје, кретаху се и издизаху полако, али страхотно...

Оба младића као да беху нераздвојни другови.

Обојица се наслањаху један другом на рамена. Мека рука првога лежаше као виноградски грозд на

сухој кључној кости другога; узана шака другога као змија се пружила по скоро женским грудима првога.

И причу ми се као некакав глас. Ево шта он изговори:

„То су пред тобом Љубав и Глад — два рођена брата, две корените основе свега што живи.

„Све што живи — креће се да би се могло хранити, а храни се да би рађало.

„Љубав и Глад — сврха им је једна и иста; потребно је да се живот не прекида, — и свој, и туђ — увек један исти, свеопшти живот”...

Август, 1878.

СЕБИЧЊАК

У њему беше све што је потребно да постане бичем своје породице.

Родио се здрав, родио се богат — и у току целог свог дугог живота, остајући свагда и богат и здрав, он не учини ниједан погрешан корак, не паде ни у какву погрешку, ниједаред се *„не изговори”*, не превари се да рекне што не би требало.

Он беше беспрекорно исправан!... И, поносан својом исправношћу, давио је њоме све: родбину, пријатеље, познанике.

Часност му је била капитал... И он је узимао на њега зеленашки интерес.

Та исправност му је давала право да буде без саосећања, те да не чини никакво добро које није од власти наређено; — и он беше немилосрдан — и није чинио добра... јер добро... званично наређено добро није добро.

Он се никад није бринуо ни о коме, осим о својој сопственој, толико примерној особи, и искрено се бунио и љутио кад се и други нису тако својски о њој бринули!

И у то исто време он није себе сматрао за себичњака — и најжешће је осуђивао и гонио себичњаке и себичност! — Таман посао! Туђа себичност сметаше његовој сопственој.

Не знајући код себе ни најмање слабости, он није схватао, није трпио ничију слабост. Он уопште никога и ништа није разумевао, јер беше сав, са свих страна, одоздо и одозго, позади и спреда, сам собом окружен.

Он чак не разумеваше: шта значи то, праштати? Самом себи да прашта — за то никад није имао прилике ни потребе... И откуд онда да прашта другима?

Пред судом сопствене савести, пред лицем свог сопственог Бога — он, то чудовиште, та наказа врлине, уздизао је очи горе — па би чврстим и јасним гласом говорио: „Да, ја сам честит, ја сам моралан човек!"

Он ће те речи и на самртном одру поновити — и ништа чак ни тада неће задрхтати у његовом срцу од камена — у том срцу без пегице и без и најмање пукотине.

О ругобо самозадовољне, упорне, јефтино постигнуте врлине — ти тешко те ниси одвратнија од отворене ругобе порока!

Децембра, 1878.

ПИР КОД ВРХОВНОГ БИЋА

Једном науми Врховно Биће да у својим небеским дворима приреди велик пир.

Све врлине беху позвате на ту светковину. Само врлине... Мушки нису били звани... само даме.

У одређени час појавило их се врло много, великих и малих. Мале врлине беху пријатније и љубазније од великих; но све изгледаху задовољне — и срдачно се разговараху једна с другом, као што и приличи бліской родбини и познаницима.

Али гле! Врховно Биће примети две прекрасне даме које као да никако не беху познате једна с другом.

Домаћин узе за руку једну од њих па је приведе оној другој.

„Доброчинство!" — рече он, претстављајући прву.

„Захвалност!" — додаде он, указујући на другу.

Обе се врлине неисказано зачудише: откако свет постоји — а постоји већ одавна — оне се сад први пут сусретоше...

Децембра, 1878.

СФИНКС

Жућкасто сив, одозго растресит, при дну тврд, шкрипав песак... песак без краја, куд год погледаш!

А над том пешчаном пустињом, над тим морем мртвог праха, издиже се огромна глава мисирског Сфинкса.

Шта ли би да кажу те крупне, одрвечене усне, те непомично раширене, издигнуте ноздрве, и те очи, те

дуге, полусањиве, полупажљиве очи под двоструким луком високих обрва?

Јер нешто нам оне свакојако желе да кажу! Оне чак и говоре — но само мудри Едип кадар је да одгонетне ту загонетку, и да схвати њихов неми говор...

Охо! Па ја канда познајем те црте... На њима већ нема ничега мисирског. Бело, ниско чело, истакнуте кости на образима, нос кратак и прав, лепа уста са белим зубима, меки брци и гргурава брада, — и те широко размакнуте мале очи... А на глави читаво повесмо косе, раздељком раздвојено...

Па то си ти, Карпе, Сидоре, Сјемјоне — јарославски, рјазански сељо, земљаче мој, руска коско! А откад ми ти међ Сфинксове погоди?

Или и ти хоћеш нешто велико, човечанству потребно да кажеш? Да, и ти си — Сфинкс.

Само, где ли је твој мудрац Едип који ће да те одгонетне?

На жалост, није довољно обући само старинску руску доламу, па да неко тиме постане твој Едип-одгонетач, о, Сфинксе сверосијски!

Децембра, 1878.

НИМФЕ

Стојао сам пред венцем лепих брда која се беху отегла у полукругу; млада зелена шума покриваше их одозго до доле.

Прозрачно се плавило над нама јужно небо; сунце се с висина играло својим зрацима; а доле, зарасли у трави, жуберкаху чили потоци.

И паде ми на памет старинска прича: како је у

првом веку после рођења Христова један грчки брод пловио по Егејском мору.

Био је подневни час, а време беше тихо. Кад наједном, у висини, над крманошевом главом, неко разговетно изговори: „Кад будеш пловио поред острва, кликни громовитим гласом: — Умро је велики Пан!"

Крманош се зачуди. . . па се и уплаши. Но кад лађа потрча поред острва, он послуша онај глас па ускликну: — Умро је велики Пан!

И одмах, у одговор на његов поклич, дуж целе обале, а острво беше ненастањено, разлегоше се гласна нарицања, јауци, отегнути, тужни вапаји: — Умро је! Умро нам је велики Пан!

Ја се сетих те скаске. . . и чудна ме мисао осени: — „А како би било да сад и ја кликнем тај поклич?"

Али, на догледу лепота божјих на све стране око мене, ја некако не могох мислити о смрти, па, што сам игда могао, викнух: — „Васкрсао је! Васкрсао је велики Пан!"

И онога часа, — о чуда! — у одговор на мој усклик, по свем широком полукругу зелених брда заори се сложан кикот, зачу се радостан разговор и пљескање.

„Васкрсао је! Пан је васкрсао!" — заграјаше неки млади гласови.

И све се тамо, испред мене, наједном засмеја, сјајније од сунца у висини, несташније од потока што жубораху у трави. Зачу се хитар топот лаких корака; кроз зелену честу стаде да промиче мраморна белина таласавих туника, жива румен нагих тела. . . То нимфе, виле, дриаде, баханткиње стрчаваху са висина у равницу. . .

Оне се наједном указаше по свим шумским окрајцима. Витице им се вију на божанственим главама, дивне руке дижу у вис венце и даире, а смех, сјајан олимпски смех, трчи и разлеже се заједно с њима...

Испред њих лети богиња. Она је виша и лепша од свију, — тоболац јој иза рамена, у рукама јој лук, на издигнутим витицама сребрнаст месечев срп...

Дијана, јеси ли то — ти?

Али богиња наједном застаде... И одмах после ње застадоше за њом и све нимфе. Звучни смех обамре. Ја видех како на лице изненада занемеле богиње паде самртно бледило; приметих како јој се укочише ноге, како неисказани страх раствори њена уста, рашири јој очи, упрте у даљину... Шта ли је она то спазила? Куда ли је гледала?

Ја се осврнух на ону страну куда је она гледала. На самом искрају неба, иза ниске границе пôља, као нека огњена тачка, пламтио је златан крст на белом звонику хришћанске цркве... И тај крст је богиња угледала...

Ја чух иза себе неравномеран, дуг уздах, сличан трептању струне кад прсне, — и кад се ја осврнух, а од нимфи ни трага, ни гласа... Густа шума се зеленила као и пре, и само овде-онде, кроз честу лесу од грања указиваше се и ишчезаваше прамење нечега белог.

Беху ли то тунике нимфи, или се са дна долинâ подизаше пара — не бих знао рећи.

Но како ми беше жао ишчезлих богиња!

Децембра, 1878.

НЕПРИЈАТЕЉ И ПРИЈАТЕЉ

На вечну тамницу осуђени робијаш оте се из казамата па се као без душе залете да бежи... За њим се у стопу нагна потера.

Бежао је из петних жила... Гониоци почеше већ да заостају.

Али гле, пред њим је река са стрмим обалама, узана, али дубока река... А он не зна пливати!

С једне обале на другу пребачена је танка, натрула даска. Бегунац већ коракну на њу.... Али се десило да су одмах ту, крај реке, стојали најбољи његов пријатељ и најљући му непријатељ.

Непријатељ му ништа не рече, но само скрсти руке; али се зато пријатељ развика колико га је грло носило: — Ако Бога знаш! Шта си ти то наумио? Јеси л' ти при себи, безумниче! Зар не видиш, јадан, да је та даска сасвим трула? Преломиће се под тобом — и ти си неизоставно пропао!

— Али другог прелаза нема... а потера ето само што ме није стигла! — јекну јадник очајно, па стаде на даску.

— Не дам ти!... Не, не дам ти да лудо погинеш! — завапи ревносни пријатељ па истрже испод бегунца даску. — Овај се у трен ока сурва у бурне таласе — и утону.

Непријатељ задовољно прсну у смех — па оде својим путем; а пријатељ седе на обалу — па се горко заплака за својим јадним... јадним пријатељем!

Али да самог себе криви за погибију свог пријатеља, то му ни за часак не паде на ум.

„И не послуша ме! Не послуша!" — шапташе он растужен.

— Уосталом! — прозбори он, најзад. — Па он би се и тако цео век свој морао мучити у страшној тамници! Ако ништа, он се сад бар не мучи! Сад му је лакше! Очевидно, такав му је удес суђен! Али ипак га, као човек човека, дубоко жалим...

И добра душа је и даље горко ридала за својим злосретним пријатељем.

Децембра, 1878.

ХРИСТОС

Ја видех себе као младића, скоро као дечка, у ниској сеоској цркви. Као црвене пегице горукаху пред старинским иконама танке воштанице свеће.

Венчић, у коме се дугине боје преливаху једна у другу, окружаваше сваки пламичак. Тамно и мрачно бејаше у цркви... Али народа стојаше много преда мном.

Све саме сељачке русе главе. Овда-онда почеле би се оне нихати, падати, опет се дизати, као зрело класје кад по њему као лак талас пролеће летњи ветар.

Наједном ми од зади приђе некакав човек и стаде до мене.

Ја му се не окренух, али онај час осетих да је тај човек Христос.

Милина, љубопитство, страх овладаше уједаред мноме. Ја се напрегох... па погледах у свога суседа.

Лице као у свију, — лице налик на сва људска лица. Очи му гледе малко у вис, пажљиво и тихо. Уста су му затворена, али не стиснута: горња усна као да се одмара на доњој. Омања брада му је раздељена.

Руке скрштене и не мичу се. И одело је на њему као на свима.

„Па какав је то Христос!” помислих у себи. — „Тако обичан, једноставан човек! Не може бити!”

Окренух се од њега. — Али нисам још ни ока скинуо са тог простог човека, а мени се опет учини да то баш сам Христос стоји до мене.

Ја се и опет усилих... И опет угледах оно исто лице, оне исте обичне, премда непознате ми црте.

Мене наједном обузе страх — пренух се и дођох к себи. Тек тада ми би јасно да баш такво лице, — лице налик на сва људска лица, — и јесте лице Христово...

Децембра, 1878.

КАМЕН

Јесте ли гледали кад стари, сури камен на морском жалу, кад га, за време плиме, у сунчан пролетњи дан, са свих страна бију живи таласи — бију га и играју се с њим, умиљавају се око њега — обливајући његову маховином обраслу главу — бисером блиставе пене?

Камен остаје и даље какав је и био, али на сурој површини његовој избијају сјајне боје.

Оне сведоче о оном прадавном времену када се растопљени гранит тек почињао очврсњавати, и кад је сав пламтио огњеним бојама.

Тако и на моје остарело срце недавно са свих страна нагрнуше младе женске душе — а оно, под њиховим умиљатим додиром, плану већ одавно избледелим бојама — траговима негдашњег огња!

Ти таласи устукнуше... но боје још нису потавниле — премда их оштар ветар суши.

Мај, 1879.

ГОЛУБОВИ

Стојао сам на врху положитог брега; преда мном, као злато или као посребрено море, отегла се у бескрај и шаренила се зрела раж.

Но то море се сад није лелујало; врео, загушан ваздух није ћарлијао над њим: дизала се велика олујина.

Око мене сунце још сијаше врело и мутно; но тамо иза њивâ, не баш тако далеко, притискивао је тмасто-зелен облак читаву половину небосклона.

Све се притајало... све као да је обамирало под злослутним сјајем последњих сунчаних зрака. Нигде живе птичице ни чути ни видети; и сами врапци се ућутали. Само што негде у близини упорно шапташе и лупкаше самотан, крупан лист репуха...

Како силовито мирише пелен по увратинама! Ја се загледах у ону плаву грдосију... и неки терет паде ми на душу. Но, брже то, брже! — помислих у онај пар, — севни, златна змијо, распали, громе! макни се већ једном, разлети се и сручи се, зли облаче; прекини ово мучење!

Но облак се не мицаше. Он је као и пре гушио нему земљу... и само као да се све већма надимао и црнео.

И наједном, из његовог једначитог плаветнила искрсну, испаде нешто баш као бео рубац или грудва снега, па се залете право и оштро.

То је отуд од села летео амо бео голуб.

Летео је, летео све право, право... и изгуби се негде иза шуме.

Прође неколико тренутака — она тешка оморина лебдијаше над пољем још увек... Али гле! Сад две беле грудве лете, два рупца јуре назад: то лете кући равномерним летом два бела голуба.

У то се најзад и бура заметну и наста чудо и страхота!

Једва се некако дочепах куће. — Фијуче ветар, јури као помаман, прегоне се сури, сниски, као у комадиће разметнути облаци, све се помери и ускомеша, поче да шиба, да пада окомитим млазевима жесток пљусак; муње сташе очи заслепљивати огњеним зеленилом; гром учестао па бије као из топа, замириса на сумпор.

Но под настрешницом, на самој ивици таванског прозорчића, шћућурила се један уз другог два бела голуба — и онај што је полетео по свог друга, и онај што је доведен, па можда и спасен.

Растресли и нарогушили перје — па сваки својим крилом осећа крило суседово...

Сад им је добро! И мени је добро, гледајући их... И ако сам сâм... сâм као и увек.

Мај, 1879.

СУТРА! СУТРА!

Како је празан и тром, и ништаван, скоро сваки преживљени дан! Како мало трагова оставља он за собом! Како су бесмислено-глупо протрчали ти часови за часовима!

А, међутим, човек би да живи, да битише; он скупо цени свој живот, он се узда у њ, у себе, у будућност... О, каквих све блага очекује он од будућности!

Али по чем он то уображава да други, наредни дани неће личити на овај тек преживљени дан?

Него он то и не уображава. Он уопште не воли да размишља — и право има.

„Ето, сутра, сутра!" — тешка он себе, — док га најзад то „сутра" и у гроб не обори.

Но, а кад се једном нађе у гробу, човек и тако престане да размишља.

Мај, 1879.

ПРИРОДА

Снио сам да сам ушао у неку огромну подземну дворану са високим сводовима. Њу је сву испуњавала некаква такође подземна, једначита светлост.

На сред среде те дворане седела је једна величанствена жена у таласавој хаљини зелене боје. Нагнувши главу на руку, она изгледаше утонула у дубоку мисао.

Ја одмах видех да је та жена — сама Природа, — и душу ми оног часа обузе осећање страхопоштовања.

Приближих се тој жени, — поклоних јој се и усклкнух:

„О, општа наша мајко! О чему ли је сад твоја мисао? Размишљаш ли можда о будућим судбама човечанства? И можда: како би оно могло доћи до што је могућно већег савршенства и среће?"

Жена понајлак обрати на мене своје тавне, страхотне очи. Усне јој се кретоше — и растолегну се глас, сличан фијуку оштрог железа.

— Мислим се како да дам још већу снагу мишићима бувиних ногу, да би се она могла лакше спасавати од непријатеља својих. Јер... равнотежа између напада и одбране је поремећена... Треба је васпоставити.

— Шта? — протепах ја у одговор. — Ти дакле о томе мислиш? Па зар ми, људи, нисмо твоји љубимци?

Жена тек-тек намршти обрве: — Сви су створови моја деца, — прозбори она, — и ја се подједнако о њима бринем, и подједнако их уништавам.

— Знам... али добро... разум... правда и правица... — протепах ја опет.

— То су људске речи, — разлегну се железан глас. — Ја не знам ни за добро, ни за зло... Разум мени није закон — а шта је правичност? — Ја сам ти дала живот, ја ћу ти га и одузети, и дати другима — црвима или људима... мени је свеједно... А ти се брани како знаш — и не сметај ми!

Ја хтедох да противусловим... али земља одасвуд потмуло јекну и задрхта — и ја се пробудих.

Август, 1879.

„ОБЕСИ ГА!"

То се десило 1803 године, — поче мој стари познаник, — некако пред битку код Аустерлица. Пук у коме сам служио као официр беше размештен по приватним кућама у Моравској.

Било нам је строго забрањено узнемиривати ста-

новнике и бити им на терету: они су нас и онако попреко гледали, мада смо им били савезници.

Ја сам имао једног посилног, негдашњег властеоског поданика моје матере. Звао се Јегор. То беше поштено и мирно момче; знао сам га из детињства, и поступао сам са њим као са другом.

Кад, једнога дана, у кући где сам ја становао, зачу се некаква псовка и кукање: домаћици неко украо две кокоши, а она је за ту крађу кривила мог посилног. Он се бранио и позивао се на мене као на сведока... — „Зар он да краде — он — Јегор Автамонов!"

Ја уверавах газдарицу да је Јегор поштен момак, али она не хтеде ни за шта да чује.

Наједаред се дуж улице зачу учестан коњски бахат: то сам врховни командант пролазаше са својим штабом. Он јахаше кораком, гојазан, подбуо, погнуте главе и са еполетама које му беху спале на груди.

Газдарица га опази, па, јурнувши сасвим пред његова коња, сва узрујана, гологлава, поче да виче и да се жали на мог посилног, показујући руком на њега.

— Господине ђенерале! — викаше она: — Ваша Светлости! Чујте! спасите ме! Овај војник ме је похарао!

Јегор стојаше на кућном прагу, исправљен као проштац, с капом у руци; чак беше и прса истурио и ноге саставио — као да је на стражи — па ни речи да рече! Да ли га беше збунио читав онај генералитет што беше застао на сред улице, или се био скаменио пред несрећом која налеташе на њ — тек сто-

ји вам мој Јегор, трепће очима, а сав побледео, као крпа!

Врховни командант баци на њега расејан и мргодан поглед, промрмља љутито: — Но?. . . — Стоји јадни Јегор као кип, чак и зубе исклибио! Да га погледа ко са стране, рекао би: смеје се човек.

Тада врховни командант изговори одсечно: — Обесите га! — удари коња мамузама и крену даље — најпре опет кораком — а после јаким касом. Цео штаб полете за њим; само што се ађутант окрену у седлу, и баци поглед на Јегора.

Не послушати заповест — беше немогућно. Јегора одмах везаше и поведоше на губилиште.

Ту га већ сасвим обузе самртан страх — и само једаред-двапут једва некако узвикну: „Ех, људи, људи!" — а затим полугласно: „Бог ми је сведок — нисам ја!"

Горко, горко се заплака он, праштајући се са мном. Ја сам очајавао. — „Јегоре! Јегоре! — викао сам ја — та како, за бога, да ништа не рече ђенералу?"

— Види Бог, нисам ја, — понављаше јадник, сав уплакан. И сама се газдарица престрави. Она се никако није надала тако страшној пресуди, те сад и она удари у кукњаву! Стаде молити све и свакога да поштеде Јегора, увераваше да су јој се кокоши нашле, и да ће одмах све објаснити. . .

Наравна ствар, све то ништа не поможе. Ратно време, господине мој! Дисциплина!

Газдарица кукаше и јецаше све јаче и јаче.

Јегор, кога свештеник беше већ исповедио и причестио, обрати се к мени:

— Реците јој, господине, да се не мучи толико... Та ја сам јој опростио.

Мој познаник, поновивши те последње речи свог слуге, прошапта: „Јегорчићу, соколе мој, праведниче!" — и сузе се сташе ронити низ старе његове образе...

Август, 1879.

ШТА ЛИ ЋУ ЈА ТАДА МИСЛИТИ?..

Шта ли ћу мислити ја кад ми дође самртан час, — ако уопште тада будем био кадар мислити?

Да ли ћу мислити како сам се рђаво животом користио, како сам га проспавао, продремао, нисам умео да се науживам његових дарова?

„Шта? Зар већ смрт? Зар тако брзо? Ама није могућно! Па ја још ништа нисам ни стигао да урадим... Ја сам се тек спремао да радим!"

Да ли ћу се спомињати прошлости, задржавати се у мислима на оно мало сјајних тренутака што сам их проживео, — на милим обличјима и лицима?

Да ли ће ми у успомени изаћи преда ме моји рђави поступци — и да ли ће на моју душу наићи тежак душевни терет позног кајања?

Хоћу ли мислити о том шта ме чека тамо иза гроба?... А и чека ли ме уопште нешто тамо?

Не... ја мислим да ћу се ја у том часу трудити да не мислим, па ћу се навлаш забавити каквом било глупошћу, да само отстраним своју пажњу од страхотног мрака што се црни преда мном.

Преда мном се један самртник непрестано жалио како неће да му даду ушећерених лешњика... и тек

тамо, у дубини његових потавнелих очију, отимало се и дрхтало је нешто као сломљено крило на смрт рањене птице...

Август, 1879.

„КАКО СУ ЛЕПЕ, КАКО СУ СВЕЖЕ БИЛЕ РУЖЕ"...

Негде, некада, давно ли је то било, прочитао сам једну песму. Брзо сам је заборавио... али први стих остао ми је још и до данас у памети:

Како су лепе, како су свеже биле руже...

Сада је зима; мраз је заледио прозорска окна; у мрачној соби гори само једна свећа. Ја седим, завучен у угао; а у глави ми једнако одјекује:

Како су лепе, како су свеже биле руже...

И видим себе пред сниским прозором ванварошког руског дома. Летње вече тихо таје и прелази у ноћ, у топлом ваздуху мирише на резеду и на липу; — а на прозору, одупрвши се на опружену, исправљену руку и нагнувши главу к рамену, седи девојка — па се немо, непомично загледала у небо, као ишчекујући јављање првих звезда.

Како су простодушно надахнуте замишљене јој очи, како су дирљиво-невине отворене, упитне очи, како равномерно дишу још не сасвим расцветане, још ничим неузбуђене груди, како је чисто и нежно обличје тог млађаног јој лица!

Ја се не усуђујем да је ословим, но како ми је она мила, како бије моје срце!

Како су лепе, како су свеже биле руже...

А у соби ми је све тамније и тамније... Догорела свећа пршти, немирне сенке лелујају се на сниским таваницама, мраз шкрипи и љути се тамо иза зида — и снатри ми се некакав чудан старачки шапат...

Како су лепе, како су свеже биле руже...

Искрсавају преда мном друга обличја... Као да чујем весео жубор породичног, сеоског живота. Две плавокосе главе, приљубљене једна уз другу, весело ме гледају својим сјајним очицама, румени образи њихови дрхте од уздржаваног смеха, руке им се љубавно сплеле, час по разлежу се млади, добри гласови; а малко даље, у дну угодне собе — друге, опет младе руке трче, кривудајући прстима, по клавијатури постаријег пијанина, и Ланеров валцер не може да заглуши брботање старинског патријархалног самовара...

Како су лепе, како су свеже биле руже...

Свећа ми мркне и гаси се... Ко то кашље тамо тако промукло и потмуло? Савивши се у клупче, припија се и дрхти код мојих ногу мој стари пас, мој једини другар... Мени је хладно... Ја зебем... и сви су ми они поумирали... поумирали...

Како су лепе, како су свеже биле руже...

Септембар, 1879.

МОРСКА ПЛОВИДБА

Пловио сам из Хамбурга у Лондон на омањој лађи. Било нас је свега два путника: ја, и једна мала мај-

муница, женка из рода уистити, коју је један хамбуршки трговац слао на дар свом енглеском ортаку.

Она је била привезана танким ланчићем за једну клупу на палуби, па се отимала, и жално цвилила, као птица.

Сваку пут, кад бих ја поред ње пролазио, она би ми пружала своју црну, хладну ручицу — и погледала ме својим сетним, скоро човечјим очицама. — Ја бих прихватао пружену ми руку, а она би одмах престала да цвили и да се отима.

На мору је била тишина. Пучина се морска око нас ширила као непомична простирка оловне боје. Она је сад изгледала мала; густа магла спустила се била на њу, обматајући и саме крајеве јарбола, и засењивала је поглед и умарала га својом меком маглом. Сунце је висило као нека посукнула црвена пега у тој магли; а пред вече би се она сва зажарила и руменила тајновито и чудно.

Дуги, прави набори, слични наборима тешких, вунених тканина, разлетаху се један за другим од бродског кљуна, па би се, непрестано се ширећи, најзад згладили, лелујали, ишчезавали. Избачена пена се комешала и прштала под једнолико клопоћућим точковима; млечно бела и слабо шиштећи, распрскавала се она у змијолике млазеве, па се после сливала и ишчезавала, маглом прогутана.

Непрестано и жално, баш као оно мајмуничино цвиљење, звечало је мало звоно код крме..

Овда онда искрснуо би из воде по какав тулен — па би, стрмоглавце се претуривши, опет тонуо под једва приметно усколебаном пучином.

А капетан, неразговоран човек са препланулим, мргодним лицем, пушио је на своју кратку лулу, па би љутито пљувао у непомично море.

На сва моја питања он би одговарао испрекиданим гунђањем; хтео не хтео, морао сам да се обраћам свом једином сапутнику — мајмуници.

Седао бих крај ње; она би престајала да цвили — па би ми опет пружала руке.

Снотворном влагом запахњивала нас је обоје непомична магла; и, утонули у истоветну несвесну мисао, остајали смо једно крај другога, као своји, као родбина.

Ја се сад смешим... но тада је у мени било друго осећање:

Сви смо ми деца једне мајке — и мени беше пријатно што се јадна зверчица тако поверљиво смиривала и наслањала на мене, као на свог сродника.

Новембар, 1879.

Н. Н.

Поносно и тихо пролазиш ти животним путем, без суза и без осмеха, једва мало живахнула равнодушном пажњом.

Ти си добра и паметна... но теби је све туђе — и нико ти није потребан.

Ти си дивна — али нико није кадар рећи: полажеш ли ти што на своју лепоту или не? — Ти сама не осећаш са другима — и ничијег учешћа не тражиш...

Твој поглед је дубок —али није у мисли утонуо; пусто је у тој сјајној дубини.

Тако, у Јелисејским Пољанама, уз велебне звуке звуке Глукових мелодија — безпечално и нерадосно промичу стасите људске сенке.

Новембар, 1879.

СТОЈ!

Стој! Каквом те сада видим — таква ми на свагда остани у мом памћењу.

Са усана ти је слетео последњи надахнут звук — очи ти не блистају и не севају — оне mркну, оптерећене срећом, блаженом свесношћу о оној лепоти коју си умела да изразиш; о оној лепоти за којом ти као да пружаш своје ликујуће, своје изнемогле руке!

Какав је то сјај, нежнији и чистији од сунчаног зрака, плинуо по свим твојим удима, по најмањим наборима твоје одеће?

Какав ли је бог својим умилним дахом забацио назад твоје расплетене витице?

Његов пољубац пламти на твом, као мрамор побледелом челу!

Ето је — откривене тајне, тајне живота, тајне поезије, љубави! То је, ето, то је бесмртност! Друге бесмртности нема — и не треба. — У овом тренутку ти си бесмртна.

Он ће проћи — и ти си опет шака пепела, жена, дете...

Али нека! — У овом тренутку, ти си постала виша, ти си се издигла изнад свега пролазног, временског. — Тај *твој* тренут никад преминути неће.

Стој! И дај ми да будем учесник твоје бесмртности, кани у моју душу отсјај твоје вечности!

Новембар, 1879.

МОНАХ

Знао сам једног монаха, пустињика, светитеља. Он је живео једино сладошћу молитве — и, заносећи се њом, тако би дуго остајао стојећи на хладном црквеном поду, да су му ноге, сниже колена, биле отекле и личиле на стубове. Он их није ни осећао, — стојао је — и молио се.

Ја сам га разумевао, па сам му, можда, и завидео — али нека и он мене разуме, и нек ме не осуђује — мене коме су неприступне његове радости.

Њему је пошло за руком да уништи себе, своје мрско *ја;* али ево и ја — ја се не молим, али не из пустог самољубља.

Моје *ја* је мени можда још и теже и одвратније, него његово њему.

Он је нашао у чем да заборави себе... али и ја налазим, премда не тако стално.

Он не лаже... али не лажем ни ја.

Новембар, 1879.

МОЛИТВА

Ма о чем да се човек Богу моли, он се моли да се збуде неко чудо. — Свака се молитва своди на ово: „Велики Боже, учини да двапут два — не буде четири".

Само таква молитва и јесте права молитва: од личности ка личности. Јер молити се Васионском Духу, највишем Бићу — Кантовом, Хегловом, очишћеном, безобличном Богу — немогућно је и немислимо.

Али може ли чак и тај лични, живи, личност-Бог учинити да двапут два — не буду четири?

Сваки *верник* дужан је да одговори: *може* — и дужан је да увери самога себе у то.

Али ако се разум његов побуни против такве бесмислице?

Ту ће му Шекспир доћи у помоћ: „Много шта постоји на свету, брате Хорацио, о чем ваша људска мудрост још ни сањала није. . ."

А ако му почну противусловити у име истине, — довољно му је само да понови знаменито Пилатово питање Христу: „А шта је истина?"

И стога ћемо ми одјако да пијемо и да се веселимо — и Богу да се молимо.

Јул, 1881.

ЈОШ ЋЕМО МИ ДА СЕ БОРИМО!

Каква је ништавна ситница кадра да неки пут из основа свег човека измени!

Утонуо у размишљање, ишао сам једанпут друмом.

Тешка предосећања стезала су ми груди; сета и душевна клонулост ме освајаху.

Ја подигох главу. . . Преда мном, између два реда високих топола, као стрела се у даљини губио пут.

И по њему, по истом том путу, на десетак корака од мене, сав позлаћен јарким летњим сунцем, скакуташе, један за другим, читав чопорак врабаца — скакуташе живо, занимљиво, самопоуздано. Један између њих кочоперио се, кочоперио, испупчивши подвољак и дрско цвркућући, као да цео свет на мејдан изазива! Освајач — и то вам је!

А међутим, високо на небу кружио је јастреб коме је можда суђено да прождре баш тог истог завојевача.

Гледао сам тако, засмејах се, пренух се — и сетне ми мисли очас некуд одлетеше: одважност, смелост, вољу за живот осетих и ја.

Па нека — нека и нада мном *мој* јастреб кружи...

— Ипак ћемо још да се боримо, ђаво да га носи!

Новембар, 1879.

НА ПРАГУ

Преда мном је огромна зграда. Узана врата су отворена широм; иза њих је сам мрак, мрак, пун страве и ужаса. На прагу стоји девојка... руска девојка. — Мрачна је и студена та непробојна тама. — Из дубине зграде долази дах од кога се све леди, — чује се глас, развучен и загробан.

— Ти што желиш да прекорачиш преко тог прага, да ли ти добро знаш шта те после чека?

— Да, ја то знам! — одговара девојка.

— Знаш ли да те чека зима, глад, мржња, исмевање и презрење, увреде, тамница, болест, па чак и сама смрт?

— Знам.

— Сви ће те се одрећи, остаћеш сама, ван света.

— Ја и то знам!... Ја сам спремна!... Све несреће, све ударце судбине, све ћу то ја издржати.

— Али не само ударце од непријатеља, него и од родбине, од пријатеља?

— Да, поднећу и то!

— Но, добро. Значи ти си спремна на жртву.

— Да.

— На никоме непознату жртву? Ти ћеш пропасти, погинути, и нико... нико ти после ни име за то са захвалношћу поменути неће?

— Ја не тражим ни захвалности, ни сажаљења. Мени не треба ни име, ни помен у историји.

— Па ти би пристала и на злочин, кад би то тамо требало?

Млада девојка обори главу.

— И на злочин.

Неколико тренутака ћутања, затим глас наново пита:

— А јеси л' помишљала кадгод, — рече он најзад, — да ће настати дан када ти можда нећеш више веровати у то у што данас верујеш: да ћеш једнога дана ти себи рећи да си се варала, да си узалуд жртвовала свој млађани живот?

— Мислила сам чак и о том. Па ипак хоћу да уђем.

— А ти уђи.

Млада девојка прекорачи праг; — завеса се теретно спусти за њом...

— Безумница!... зачу се споља вапај и шкргут зуба.

А један глас тихо одјекну у ваздуху:

— Светитељка!

1881.

РУСКИ ЈЕЗИК

У данима сумње, у данима тешких размишљања о судбини моје отаџбине, ти си ми једина потпора и ослонац, о, велики, снажни, истинити и слободни руски језиче!

Да није тебе, како да човек не падне у очајање гледајући све оно што се данас у завичају збива?

Али немогућно је и помислити да такав језик није дат великом народу!

Јун, 1882.